

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU 190169

UNIVERSAL
LIBRARY

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ
الْقُلُوبُ ۝ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي هُمْ وَحَسَنُ مَا يَرْجُونَ

مجموعہ مسائل

از تصنیفات و افادات

حضرت قدوة الاولین امام اکملین شمس العارفین مصباح المقرنین سید السادات

ولی الاکبر الصادق صدر الدین ابوالفتح

سید محمد حسینی کیسودر از خواجہ بندہ نواز چشتی

قدس اللہ سرہ العزیز

بہ تصحیح و استقام

الفقیہ المفقہ الی اللہ خاکسار سید عطا حسین عفا اللہ ذنوبہ و عثرته

در

انتظامی پریس کیسری بلڈنگ جید آباد دکن طبع شد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللهم انت الله الواحد الاحد الفرد الذى لا اله انت لا
غيرك ولا موجود أسواك - الهى انت الذاکرو انت المذکور
انت الحامد وانت المحمود - انت الطالب وانت المطلوب
انت المحب وانت المحبوب - انت الناظر وانت المنظور
انت الشاهد وانت المشهود - یا هو یا من لا هو الا هو یا
من لا اله الا هو یا ازل یا ابدی یا دهری یا دیمومى صل
وسلم وبارک على النور الاقدس الاتم الاقدم الذى بولاه
ججائبك لاحرقت سبحات وجهك ما انتهى اليه بصرک
من خلقک وعلى اله الطيبين الطاهرين واصحابه
الهاديين المهديين -

الہی

تو بسم ازل مرادیدی و انجنا نم بعیب گزیدی
تو بسم آن و من بعیب ہاں رو مکن انجہ خود پندیدی
حضرت مخدوم سید محمد حسینی کیسودرازندس اللہ سرہ کے چھوٹے

چھوٹے یہ گیارہ رسالے طبع کئے جا کر شائع کئے جاتے ہیں۔ ہر سال علحدہ علحدہ طبع ہوا ہے اور ہر ایک کے صفحوں کا شمار علحدہ علحدہ صفحہ پر دیدیا گیا ہے۔ اوس کے علاوہ پورے مجموعہ کے صفحوں کا شمار بھی مسلسل از ابتدا تا آخر صفحوں کے نیچے دیدیا گیا ہے۔ ذیل میں ان رسالوں کی تفصیل دی جاتی ہے اور ہر ایک کے نام کے محاذی اوس کے ابتدا کے صفحہ کا شمار جو صفحہ کے نیچے لکھا ہوا ہے دیدیا گیا ہے۔

صفحہ ۱	(۱) تفسیر سورہ فاتحہ شریف
۹	(۲) استقامت الشریعت بطریق الحقیقت
۲۳	(۳) رسالہ در مسئلہ رویت باری تعالیٰ و کرامات اولیا
۵۹	(۴) حدائق الانس :- دیباچہ
۶۳	حدیقہ اول
۶۷	حدیقہ دوم
۶۹	حدیقہ سوم
۷۱	حدیقہ چہارم
۷۲	حدیقہ پنجم
۷۴	حدیقہ ششم
۷۶	حدیقہ ہفتم
۸۰	حدیقہ ہشتم
۸۱	حدیقہ نہم
۸۳	حدیقہ دہم
۸۵	حدیقہ اول اگر نفس الامر حدیقہ یازدہم (۱) ست
۸۷	حدیقہ دوم اگر نفس الامر حدیقہ دوازدہم (۲) ست

- (۴) وجود العاشقین صفحہ ۸۹
 (۵) رسالہ توحید خواص " ۱۰۱
 (۶) رسالہ منظوم در اذکار " ۱۰۷
 (۷) رسالہ مراقبہ " ۱۱۳
 (۸) رسالہ اذکار چشتیہ " ۱۲۱
 (۹) شرح بیت حضرت امیر خسرو دہلوی رحمۃ اللہ علیہ " ۱۳۵
 (۱۰) برہان العاشقین المعروف بہ قصہ چہار برادر " ۱۴۱
 (۱۱) شرح اول " ۱۴۴
 (۱۲) شرح دوم " ۱۴۹
 (۱۳) شہج سوم از حضرت ابوالصالح محمد عرف شہج حسن چشتی " ۱۵۳
 (۱۴) شہج چہارم از حضرت میر سید عبدالواحد بلگرامی " ۱۵۹
 (۱۵) شہج پنجم از حضرت میر سید محمد کابلوی " ۱۶۸
 (۱۶) شہج ششم از حضرت مولانا محمد رفیع الدین دہلوی " ۱۸۴
 (۱۷) شہج ہفتم از علامہ حکیم مرزا قاسم علی بیگ حیدر آبادی " ۱۹۳
 غلط نامہ مجموعہ رسائل ۲۲۷

ان رسالوں کی کیفیت مختصر طور پر ذیل میں درج کی جاتی ہے۔

(۱) تفسیر سورہ فاتحہ شریف

امام ابوالقاسم قشیری رحمۃ اللہ علیہ نے کلام اللہ شریف کے ہر سورہ سے چند

آیتیں انتخاب کر کے ان کی تفسیر لکھی ہے اور اس کا نام لطائف قشیری

رکھا ہے۔ یہ تفسیر سید لطیف پیرا یہ میں لکھی گئی ہے اور ہر آیت کے اسرار و غواہ

نہایت خوبی سے بیان کئے گئے ہیں۔ حضرت مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز

قدس سرہ امام قشیری کے بہت معتقد تھے اور یہ تفسیر اون کو نہایت پسند تھی اپنی تصانیف میں کہیں کہیں اوس کے مضامین درج کئے ہیں۔ حضرت مخدوم کے سوانح نگار محمد سامانی نے کتاب سیر محمدی میں جہاں حضرت مخدوم کے تصانیف کا ذکر کیا ہے اون کی ایک تفسیر ملنقط کا بھی ذکر کیا ہے خود حضرت مخدوم نے بھی اپنی بعض تصانیف میں اس کا ذکر کیا ہے بلکہ اوس کے بعض مقامات کی عبارتیں بھی نقل کر دی ہیں۔ یہ تفسیر قرآن شریف کے منتخب سورتوں اور آیات کی ہے اور طایف قشیری ہی کے طرز پر لکھی گئی ہے۔ تفسیر ملنقط اب مفقود ہے بہت جستجو کے بعد بھی اوس کا پتہ نہ ہو نہ نہیں مل سکا اس لئے میں نہیں کہہ سکتا کہ سورہ فاتحہ شریف کی یہ تفسیر جو اس مجموعہ میں شریک کی گئی ہے آیا اسی تفسیر ملنقط کا جزو ہے یا حضرت مخدوم نے اوس سے علیحدہ طور پر تحریر فرمایا ہے۔ میرے نہایت فاضل اور برگزیدہ صفات کرم فرما جناب مولانا حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب حیدر آبادی کے کتب خانہ سے ایک نہایت خوشخط نسخہ لکھا ہوا حضرت مخدوم بندہ نواز کے چند چھوٹے رسالوں کا مجموعہ مجھے عاریتاً ملا تھا اوس میں یہ تفسیر بھی تھی۔ اوس سے نقل لی گئی اور اوس نقل سے طباعت کی گئی دوسرا نسخہ چونکہ نہیں مل سکا اس لئے مقابلہ نہیں ہو سکا اور بعض بعض جگہ الفاظ مشکوک رہ گئے۔

(۲۱) استقامت الشریعت بطریق الحقیقت

حضرت مخدوم علیہ الرحمہ نے عیا کہ دیباچہ میں تحریر فرمایا ہے اس کو ۱۲۹۲ھ میں تصنیف کیا اس کا ذکر اوہنوں نے اسرار الاسرار کے ایک سمر میں بھی کیا ہے اپنے زمانہ کی حالت دیکھ کر اوہنوں نے نہایت سوز دل سے یہ کتاب تصنیف کی اور چند نہایت نازک مسائل (خصوصاً مسئلہ جبر و اختیار) کا بیان بہت لطیف اور واضح پیرایہ میں فرما دیا ہے۔ کتب خانہ آصفیہ میں ۱۲۹۵ھ کا لکھا ہوا ایک نسخہ ہے اوس سے نقل لی گئی حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب کے کتب خانہ سے ایک

مجموعہ لما جس میں سن ۱۱۲۸ھ کا نقل کیا ہوا یہ رسالہ بھی تھا اوس سے مقابلہ کر کے میرے نقل لئے ہوئے رسالہ کی تصحیح کی گئی لیکن پھر بھی بہت مقامات تصحیح طلب رہ گئے۔ ۱۳۵۱ھ مجھے کلکتہ جانے کا اتفاق ہوا۔ وہاں رائل ایشیائک سوسائٹی کے کتب خانہ میں مجھے اس کا ایک نسخہ (فارسی نمبر ۱۲۱۹) ملا اوس سے میں نے اپنے نسخہ کا مقابلہ کیا اور مکمل طور پر تصحیح کر لی اوسی تصحیح کردہ نسخہ سے یہ کتاب طبع کی گئی۔

(۳) رسالہ در مسئلہ رویت باری تعالیٰ و کرامات اولیا وغیرہ

کتب خانہ آصفیہ کے نسخہ سے نقل لی گئی اور ۱۳۵۱ھ میں جب کلکتہ گیا رائل ایشیائک سوسائٹی کے کتب خانہ کے نسخہ (فارسی نمبر ۱۲۲۸) سے میں نے مقابلہ کیا اور جس حد تک تصحیح ممکن ہو سکی کی۔ یہ رسالہ بغیر حمد و نعت اور بغیر کسی تہنید کے شروع کیا گیا ہے۔ معلوم نہ ہو سکا کہ آیا حضرت مخدوم کی کسی تصنیف کا یہ ایک جزو ہے یا اون کی مستقل تصنیف ہے۔ اس رسالہ میں حضرت گیسو راز نے متعدد مسائل پر حقائق بحث کر کے اون کی وضاحت فرمائی ہے۔ پہلا مسئلہ رویت باری تعالیٰ کا، اہل سنت و جماعت کے علاوہ اسلام کے بقیہ تمام فرقے اس کا قطعی انکار کرتے ہیں نہ صرف دنیا میں بلکہ عقیں میں بھی۔ اون کا ادعا ہے کہ بشر کے لئے رویت باری محال ہے۔ چونکہ صحیح حدیثوں سے نہایت وضاحت اور قطعیت کے ساتھ ثابت ہے کہ بہشت میں مومن خداوند تبارک و تعالیٰ کے دیدار سے مشرف ہوگا اس لئے اہل سنت میں کسی کو بہشت میں دیدار باری سے اختلاف نہیں ہے۔ اگر اختلاف ہے تو دنیا میں رویت سے ہے۔ چہرہ علمائے محققین اور صوفیائے کاملین متفق ہیں کہ دنیا میں خواب میں دیدار ممکن ہے چنانچہ بہت سے خواص اولیا کے متعلق صحت کے ساتھ روایت کی گئی ہے کہ وہ خواب میں بارہا دیدار الہی سے مشرف ہوئے۔ زیادہ اختلاف اس میں ہے کہ آیا دنیا میں بحالت بیداری بھی دیدار ممکن ہے چند اکابر مثلاً

امام ابو بکر کلابادی مصنف کتاب تعرف اور حضرت مخدوم الملک شرف الدین یحییٰ بنییزی کو قطعاً انکار ہے۔ بخلاف اوس کے دوسرے اکابر کوجن میں حضرت پیران پیر غوث الثقلین سلطان الجمن والانس سید عبد القادر جیلانی اور اولیائے چشتیہ شامل ہیں رویت کا انکار نہیں ہے۔ حضرت مخدوم نے صراحت فرمائی ہے کہ انھوں نے اس اولیاء جب اس درجہ پر پہنچ جاتے ہیں کہ اون کا خواب و بیداری اون کا ظاہر و باطن اون کی دنیا اور عقبی سب کی حالت ایک سی ہو جاتی ہے تو اون کو حالت یقظ میں بھی بخشیم باطن دیدار ممکن ہو جاتا ہے اور ہوا ہے۔ اسی رسالہ میں حضرت مخدوم فرماتے ہیں ”محمد یوسف حسینی میگوید یعلم اللہ من آن طایفہ را دیدہ ام کہ ایشان یک ساعت از دیدار او محروم نہ اند“

اس کتاب میں دوسرا مسئلہ انبیاء کی لمایکہ مقررین پر فضیلت کے متعلق ہے تیسرا مسئلہ کرامات اولیاء اور چوتھا مسئلہ کلام اللہ شریف کے متشابہات کی بحث میں ہے۔

(۴) حدائق الانس

۱۳۵۱ھ میں میں نے کلکتہ کے رائل ایشیائٹک سوسائٹی کے کتب خانہ کے نسخہ سے اس کتاب کی نقل لی۔ کتب خانہ آصفیہ میں بھی ۱۳۲۵ھ کا لکھا ہوا جدید الخط نسخہ موجود ہے مگر وہ اس قدر غلط لکھا ہوا ہے کہ اس کتاب کی تصحیح میں اوس سے کچھ مدد نہیں مل سکی۔ تیسرا نسخہ کہیں دستیاب نہیں ہوا۔

حضرت مخدوم نے اپنے ایک برگزیدہ مرید کو دس حدیقے لکھوائے ان کو لکھوانے کے بعد اور دو حدیقوں کا اضافہ فرمایا۔ پیر کی رحلت کے بعد انھوں نے دیباچہ لکھ کر ان حدیقوں کو کتاب کی شکل میں مدون کیا اور ترتیب وہی قائم رکھی جس ترتیب سے حضرت مخدوم نے لکھوایا تھا اور غایت ادب کو ملحوظ رکھ کر

ان حدیثوں کے جامع نے اپنا نام ہی نہیں کیا۔ رحمۃ اللہ علیہ۔ حدیقہ ہشتم اور حدیقہ نہم کے مضامین پر غور کرنے سے ایسا معلوم ہوتا ہے کہ ان کے عنوان میں تقدم تاخر ہو گیا ہے کتاب منقول عنہ میں چونکہ یہی ترتیب تھی اور تصحیح کے لئے دوسرا نسخہ دستیاب نہیں ہوا اس لئے طباعت میں عنوان کا وہی شمار قائم رکھا گیا۔

ان حدیثوں میں حضرت مخدوم قدس سرہ نے عجیب عجیب نکتے اور اسرار بیان فرمائے ہیں بعض کا یہاں نقل کرنا فائدہ سے خالی نہ ہوگا۔

حدیقہ اول میں فرماتے ہیں: ”بدانی کہ مدعا رت و ساک و بالک را ہرچہ اکتذے و اشہی بود بخئی اور آن الذوا اشہی داہی بود چہ دایم تو پتہ فہم کی۔ آئی دانی“ حدیقہ نہم میں نماز باجماعت کی شدید تاکید ان الفاظ میں فرمائی ہے ”وخواہ من ندس سرہ گفتہ است کہ ہر کویان ہشتاد سال یک نماز فریضہ بغیر جماعت گذارد و صوفیا اور اچرت چرکین نامند“ اللہ اللہ ایک وقت کی جماعت کے قضا ہونے کا یہ حال ہے اگر کسی وقت کی نماز ہی قضا ہو جائے تو کیا حال ہوگا! اللہم احفظنا۔

اسی حدیقہ میں نماز باجماعت کی بالہنی حالت اس طرح ظاہر فرمائی ہے:-
”و بحقیقت نماز باجماعت این باشد کہ انسان قلبے دارد و قابلے دارد و روے دارد و سرے دارد و خفی دارد ہر پنج بیک خانہ قرار گیرد و ہر یکے با دیگرے صورت اتحاد بیند خفی با قلب آن چنان جمع گردد کہ قطرہ با دریا ہر یکے را با دیگرے ہمیں مثال است۔ اے عزیز نماز باجماعت بحق معرفت و شناخت رب العزت جزا میں نباشد۔“

حدیقہ یازدہم (یعنی حدیقہ دہم کے بعد کے حدیقہ میں جس کو جامع کتاب نے حدیقہ اول ”لکھا ہے، حضرت مخدوم روحی فدائے نے ایک ہدایت ہی باریک و دور رس اور مدہوشی آدرنگانہ بیان فرمایا ہے۔ فرماتے ہیں کہ اللہ تعالیٰ دنیا میں انسان کو مال و زر دیتا ہے جس کو وہ راہ خدا میں مختلف طریقوں پر صرف کرتا ہے۔ اوس کو

قوت اور صحت جسمانی مرحمت فرماتا ہے۔ جن کی بدولت وہ نمازیں پڑھتا ہے۔ وزرے رکھتا ہے۔ تلاوت کلام اللہ کرتا ہے۔ ذکر اور مراقبہ اور مجاہدہ میں مشغول ہوتا ہے۔ حج کرتا ہے جہاد فی سبیل اللہ میں جان و مال کو قربان کرتا ہے۔ اگر ان کو اللہ تعالیٰ قبول فرماوے تو عاقبت میں اوس کو اولیٰ کی جزا اور بہت جزا ملے گی۔ لیکن یہ سب خیرات و مہر عبادات و مجاہدات انسان اوسی وقت تک کر سکتا ہے جب تک کہ وہ بقید حیات ہے۔ موت کے آتے ہی یہ سب ختم ہو جاتے ہیں اور انسان ہمیشہ کے لئے دفعتاً سب سے محروم ہو جاتا ہے۔ اس کے بعد حضرت مخدوم فرماتے ہیں ”اما محبت اللہ سبحانہ بصفۃ انزلی وابدی است و انزلی وابدی دوستی او کذلک پس مرد حکیم سلیم ہمہ را پشت دادہ روئے بجهت آرد“ یعنی سب سے انفع اور مایہ نکلج چیز محبت الہی ہے۔ موت کے آتے ہی سب اعمال منقطع ہو جاتے ہیں عشق الہی ہی ایسی چیز ہے جو غیر فانی ہے اور ابد الابد تک منقطع نہیں ہو سکتی اس لئے چاہیے کہ تم محبت الہی پیدا کرو اور بتنی عبادتیں تم سے ہو سکیں محبت میں سرشار ہو کر سبجا لاؤ تاکہ مرنے کے بعد گوہنما سے اعمال خالص ہی منقطع ہو جائیں محبت الہی ہمارا ساتھ قبر میں دے اور ابد الابد تک تم کو نہ چھوڑے۔ تم نے سنا ہوگا کہ جب سرور کائنات صلی اللہ علیہ والہ وسلم معراج کے لئے تشریف لے گئے تو راستہ میں حضرت موسیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کو قبر میں نماز پڑھتے دیکھا اور اوسی وقت ان سے آسمان پر بھی ملاقات ہوئی۔ حدیث صحیح ہے کہ کما تعیشون تموتون کما تموتون تبعثون یعنی آدمی جس دہن میں زندگی گزارے گا مرے گا بھی اوسی دہن میں اور جب قیامت میں زندہ کیا جائے گا تو اسی دہن میں زندہ ہوگا۔ اللہ کی محبت اور اوس کا عشق جب انسان کے وجود پر ستولی ہو جائے گا تو اس کی عمر اسی محبت اور عشق میں کٹ جائے گی اور جب مرے گا اسی عشق اور محبت میں سرشار مرے گا۔ اور قیامت کے روز جب اٹھایا جائے گا اسی عشق اور محبت میں دالہ اور مست

اور سرشار اونٹھے گامے

جو میرد مبتلا میرد چو نیزد مبتلا خیزد

دیوانہ مرفوع القلم ہوا کرتا ہے۔ عشق الہی کے دیوانہ سے حساب کتاب سوال و جواب کیسا۔ حدیثوں میں ہے کہ قیامت کے روز ایسے لوگ بھی ہوں گے جو بغیر کسی حساب کتاب کے جنت میں بھیج دیئے جائیں گے وہ انہیں دیوانگانِ جنت الہی کی جنت ہوگی وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنَّهُمْ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَتِيلَانِ مِتَّ الہی کی موت سنت الہی کی تبعیت میں ماضی یا ہری موت ہے ورنہ وہ لوگ زندہ جاوید ہیں۔ و عمری خواجہ حافظ شیرازی علیہ الرحمہ نے بالکل صحیح کہا ہے ہرگز میرد آنکہ دلش زندہ شد بشرق بشت است بر جریہ عالم دوم

حق سبحانہ تعالیٰ حضرت مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز کے وابستگانِ دامن کو اون کے مسلک پر چلنے کی توفیق مرحمت فرمادے اور اوس پر استقامت نصیب کرے۔ اللہم حرق قلوبنا بنار عشقک و ارزقنا از دیار محبتک حتی لا یبقی شیئ غیریک

(۵) وجود العاشقین

یہ مختصر رسالہ حضرت مخدوم کے عشق الہی کی حقیقت اور اوس کے مراتب کے

بیان میں تحریر فرمایا ہے عشق حقیقی کے مراتب اور اسرار میں ادھنوں نے ایک بسوٹ کتاب المسمیٰ بہ خطا لر القدس تصنیف فرمائی ہے جو چھپ کر شائع ہو چکی ہے۔ اس مختصر میں ادس کے تمام مراتب کو از ابتدا تا انتہا نہایت ایجاز کے ساتھ اپنے خاص انداز میں نہایت لطیف پیرایہ میں بیان فرمایا ہے۔

ملک دکن میں اس رسالہ کے نسخے جا بجا موجود ہیں چونکہ نقلین بہت لی

گئی ہیں اس لئے بعد ازاں ہرگز آمد بران مزیدے کرد "کاتبوں نے غلطیوں کا بھی انبا"

کر دیا ہے جس سے ایسی غامض کتاب کی تصحیح میں نہایت دشواری پیش آئی مجھے اس کے پانچ قلمی نسخے ملے جن میں ایک سنہ ۱۰۳۷ھ کا اور دوسرا سنہ ۱۰۶۲ھ کا لکھا ہوا تھا بطبع گلزار ابراہیم مراد آبادی سنہ ۱۰۳۵ھ میں یہ کتاب چھپی بھی تھی لیکن مرتا پانعلیوں اور الحاقات سے بھری ہوئی۔ بہر حال ان پانچ نسخوں کے مقابلہ سے بقدر امکان تصحیح کی گئی۔

(۶) رسالہ توحید خواص

اس رسالہ میں ”وحدت حقیقی“ کا مسئلہ نہایت لطیف اور مخفیانہ طور پر بیان کیا گیا ہے۔ حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب کے کتب خانہ میں مجھے ایک مجموعہ ملا جس میں حضرت مخدوم کے چند دوسرے رسالوں کے ساتھ یہ رسالہ بھی تھا۔ اور شرف پریس بہار میں سنہ ۱۳۱۵ھ میں حضرت مخدوم شرف الدین احمد بکلی مینبری اور حضرت امیر ابو العلاء اکبر آبادی اور حضرت نجم الدین کبریٰ رحمۃ اللہ علیہم کے چھوٹے چھوٹے رسالوں کے ہمراہ طبع بھی ہوا تھا۔ ان دونوں اپنی قلمی اور مطبوعہ نسخوں کے مقابلہ سے تصحیح کی گئی۔ اس رسالہ میں حضرت مخدوم بندہ نواز نے اپنا نام کہیں درج نہیں کیا ہے اس لئے یقین کے ساتھ نہیں کہا جاسکتا کہ یہ او نہیں کی تصنیف ہے لیکن قلمی نسخہ کے لوح پر اوں کا نام لکھا ہوا تھا اور جن دوسرے رسالوں کے ہمراہ اس مجموعہ میں شریک تھا وہ او نہیں کے تصنیف کردہ ہیں اس لئے ظن غالب یہی ہے کہ یہ رسالہ بھی حضرت مخدوم ہی کی تصنیف ہے۔

(۷) رسالہ منظوم در اذکار

یائیں سال ہوئے روضہ خورد کے ایک متوسل کے پاس میں نے حضرت مخدوم بندہ نواز قدس سرہ کا نثریں اذکار کے متعلق ایک رسالہ دیکھا تھا اس میں طریقہ علیہ حشیتہ کے وہ اذکار درج کئے گئے تھے جن کی تعلیم مریدوں کو عموماً دیجاتی ہے

جن صاحب کے پاس یہ رسالہ تھارون کا انتقال ہو گیا اور اون کے بعد وہ رسالہ بھی تلف ہو گیا اور کسی دوسرے نسخہ کا مجھے پتہ نہیں ملا۔ اس منظوم رسالہ کا مجھے صرف ایک ہی نسخہ ملا۔ چونکہ مقابلہ اور تصحیح کے لئے دوسرا نسخہ دستیاب نہیں ہوا اس لئے بعض جگہ الفاظ اور عبارتیں مشکوک رہ گئیں۔ اس منظوم رسالہ میں حضرت مخدوم نے وہ اذکار جمع کئے ہیں جن کی تعلیم غنوی اور پایہ تکمیل کو پہنچے ہوئے مریدوں کو دیجاتی ہے۔ اس لئے حضرت مصنف نے اون سب کو نہایت غامض پیرایہ میں بلکہ بطور معما کے لکھا ہے۔

(۵) رسالہ در مراقبہ

یہ رسالہ بھی مجھے حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب کے کتاب خانہ سے ملا۔ اس نسخہ کی کتابت ختم کر کے کتاب نے آخر میں یہ عبارت لکھی ہے: ”قول با صلہ الکرام“۔ اس کا مطلب بظاہر یہی ہے کہ اس کا مقابلہ حضرت مصنف کے دستخطی نسخہ سے کیا گیا تھا۔ اس رسالہ میں مریدوں کی تعلیم و تربیت کے لئے چھتیس مراقبے درج کئے گئے ہیں جو علاوہ طریقہ چشتیہ کے دوسرے طریقوں (مثلاً قادریہ۔ سہروردیہ وغیرہ) میں بھی رائج ہیں۔

(۹) رسالہ اذکار چشتیہ

یہ رسالہ بھی مجھے حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب کے کتاب خانہ سے ملا۔ کتاب نے آخر کتاب میں ختم کتابت کی تاریخ ان الفاظ میں لکھی ہے: ”فی التایخ ۱۲۴۷ شوال ۱۲۸۵ از جلوس اوزنگ زیب در اوزنگ آباد“ اس نسخہ سے نقل لے کر میں نے اس مجموعہ میں شریک کیا۔ مقابلہ اور تصحیح کے لئے چونکہ دوسرا نسخہ نہیں ملا اس لئے بعض بعض جگہ الفاظ مشکوک رہے۔

یہ رسالہ خود حضرت سید محمد گیسو دراز قدس سرہ کا تصنیف کردہ نہیں ہے

بلکہ اون کے ایک مرید نے جہوں نے اپنا نام ہی بہ نہیں کیا ہے اون اذکار کو جن کی تعلیم حضرت مخدوم دیا کرتے تھے حج کر کے کتاب کی شکل میں مرتب اور مدون کر دیا ہے متعدد مقامات پر یہ یا اوس کے ہم معنی عبارت بھی لکھی ہے ”بندگی میاں بڑہ ابن مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز میفرماید“ حضرت مخدوم کے بڑے فرزند سید اکبر حسینی قدس سرہ کو عموماً لوگ سید بڑے اور میاں بڑے کہا کرتے تھے۔ ان عبارتوں سے ظاہر ہے کہ اس رسالہ کے مولف حضرت سید اکبر حسینی کے بھی فیض یافتہ تھے اور ان کے زمانہ حیات میں اونہوں نے یہ رسالہ قلمبند کیا۔ چونکہ اون کی وفات اون کے والد کے زندگی میں واقع ہوئی اس لئے یہ رسالہ ضرور حضرت مخدوم بندہ نواز کے نظر سے بھی گزرا ہوگا چونکہ اون کا تصنیف کردہ رسالہ جس کا ذکر میں پہلے کر چکا ہوں ابھی نہیں ملا اس لئے اس مجموعہ میں اس رسالہ اذکارِ چشتیہ کو شریک کر دینا مناسب معلوم ہوا۔

(۱۰) شرح بیت حضرت امیر خسرو دہلوی علیہ الرحمۃ

امیر خسرو دہلوی حضرت سلطان المشائخ محبوب الہی نظام الدین اولیا قدس سرہ کے قدیم ترین مقرب ترین برکات یافتہ ترین اور اخلاص و مروت پر کمال جناب میں جو تقرب اور محبت انہیں حاصل تھی کسی مرید کو حاصل نہیں ہوئی۔ راویوں کو ان کے خلوت خاص میں ان کے سوا دوسرا کوئی شخص نہیں جاسکتا تھا۔ حضرت محبوب الہی نے انہیں ”خواجہ ترک اللہ“ کا خطاب دیا تھا۔ خطوط اور تحریرات میں اسی لقب سے مخاطب فرماتے تھے اور گفتگو میں اوہیں عموماً ترک ہی کے لقب سے یاد کیا کرتے اور ان کو حضرت امیر سے اس قدر محبت تھی کہ اون کو مخاطب فرما کر بھی فرماتے ”من اذبحہ تنگ ایم تاحدے کہ از خود تنگ ایم و از تو تنگ نیام“ یہ بھی فرمایا کرتے تھے کہ اگر شریعت اجازت دیتی تو میں وصیت کرتا کہ خدو کو میرے ساتھ میرے قبر میں یکجا دفن کریں چونکہ یہ نامکن تھا ان سے وصیت کی کہ خدو اون کے قریب دفن کئے جائیں۔ حضرت امیر نے فرمایا ہے کہ ”خواجہ بابا بندہ عہد

خدا کر دے است کہ ہر گاہ کہ در بہشت خرام بندہ را برابر خود در بہشت برداشد، اللہ تعالیٰ بحمت الہی کی لکھ کے سینہ میں اس قدر بھری ہوئی اور شعلہ زن تھی کہ اون کے پیرنے کبھی کبھی فرمایا ”حق تعالیٰ مرا بسوز سینہ ترک بیخشايد“ اللہ اللہ! حضرت محبوب الہی کے دل میں خسرو کی محبت اس قدر زیادہ تھی کہ یہ شہزادوں کی زبان مبارک سے بے ساختہ نکلا۔

گر زبہر ترک ترکم ارہ بر تارک نہند ترک تارگ گیم الا نگیرم ترک ترک خلاصہ یہ کہ حضرت امیر خسرو ”محبوب الہی“ کے محبوب تھے۔

خسرو کی ذات آیت من آیات اللہ تھی یا یوں کہئے کہ حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے معجزہ تھی۔ اس جامعیت کے آدمی امت مرحومہ میں بہت کم پیدا ہوئے۔ علامہ شبلی نے شعر الجہم کی دوسری جلد میں خسرو کے ترجمہ میں لکھا ہے:- ہندوستان میں پچھ سو برس سے آج تک اس درجہ کا جامع کمالات نہیں پیدا ہوا اور سچ پوچھو تو اس قدر مختلف اور گونا گوں اوصاف کے جامع ایران و روم کی خاک نے بھی ہزاروں برس کی مدت میں دو ہی چار پیدا کئے ہوں گے۔“ اون کے تمام کمالات کو بیان کرنا اس مختصر تحریر میں ممکن نہیں ہے صرف شاعری ہی پر نظر ڈالی جائے تو معلوم ہو گا کہ اس جامعیت کا شاعر دنیا کی کسی قوم نے نہیں پیدا کیا۔ بڑے بڑے با کمال شاعر جتنے ہوئے انہوں نے شاعری کے صرف ایک یا دو صنف میں کمال حاصل کیا۔ لیکن خسرو شاعری کے ہر صنف میں بلند پایہ رکھتے ہیں۔ قصیدہ میں خاقانی کمال اسفہانی اور ظہیر فاریابی سے بلند تر ہیں۔ مثنوی اور غزل میں نظامی اور سعدی کے ہم پلہ اور ہم رتبہ ہیں۔ رباعی گوئی میں کوئی شاعر اون کے برابر نہیں ہوا اور قطعات اور ترجیع بند وغیرہ میں وہ یکتائے روزگار تھے۔ یہ تو فارسی زبان کے کمالات تھے ہندی زبان کی شاعری کو انہوں نے اس درجہ کمال کو پہنچایا کہ اون کے قبل اور اون کے بعد کوئی شاعر اون کی گرد تک نہ پہنچ سکا۔ عربی میں اون کے

اشعار بہت کم منقول ہیں لیکن جو موجود ہیں قنبری کے اشعار سے کسی طرح کم پایہ نہیں ہیں
خسر و ہندی اور ایرانی موسیقی کے بھی جامع تھے اور ایسے جامع تھے کہ ایسا بالکمال اذن
کے بعد آج تک کوئی پیدا نہیں ہوا اور نہ اون سے پہلے کسی کا پتہ چلتا ہے۔

حکیم افضل الدین خاقانی کی کلیات کا جو پہلا قصیدہ ہے اس کے مطلع کے
دو شعر یہ ہیں۔ یہ قصیدہ ۱۶۶ شعر کا ہے۔

دل من پیر تعلیم است و من طفل زباندنش دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش
نہ ہرزانو دبستان است و ہر دم لوح تعلیمش نہ ہر دریا صدف است ہر خم قطرہ نیش
خسر و نے اسی طرز اسی وزن اور اسی ردیف و قافیہ میں ۲۲۸ شعر کا ایک قصیدہ کہہ کر
دیوان غزۃ الکمال میں شریک کیا ہے اس کے مطلع کے دو شعر یہ ہیں۔

دل طفل است و پیر عشق استاد زباندنش سواد الوجہ سن و مکتب کنج دبستانش
نہ ہر پیرے زباندان است ہر دل طفل تعلیمش نہ ہر خاک گل انگیز است ہر نورستہ ریحانش
اس قصیدہ میں ایک معرکتہ الارا شعر یہ ہے۔

ز دریاے شہادت چون بہنگ لابر آرد ہو
تیمم فرض گرد و نوح را در عین طوفانش

یہ شعر اس قدر غامض اور رموز و اسرار حقیقت سے بھرا ہوا ہے کہ متعدد کبرائے
صوفیہ اور عرفا کو اس کی شرحیں لکھنے کی ضرورت محسوس ہوئی سب سے پہلے حضرت
مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز نے شرح لکھی۔ اسی کے قریب زمانہ میں جو پور کے بادشاہ
سلطان ابراہیم شرقی کی درخواست پر حضرت شیخ کبیر مخدوم سید اشرف جہانگیر مہمانی
نے اس کی شرح لکھ کر بادشاہ کے پاس بھیجی۔ اون کے بعد مولانا جامی علیہ الرحمۃ نے
ایک امیر کی فرمائش پر مبسوط شرح لکھی۔ یہ شرح ۱۲۹۷ھ میں مطبع معتبائی دہلی میں طبع
ہوئی تھی۔ ایک شرح حضرت جن محمد گجراتی نے اور ایک شرح میاں احمد چشتی گجراتی

نے لکھی۔ ان کے علاوہ دو شرحیں اور بھی میری نظر سے گزری ہیں۔ حضرت خواجہ سید محمد حسینی گیسو درازی کی شرح اس مجموعہ میں شریک کی گئی ہے۔ اس کا ایک قدیم قلمی نسخہ مجھ کو حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب کے کتاب خانہ سے ملا جس کی نقل لے کر طبع کی گئی۔ مقابلہ اور تصحیح کے لئے دوسرا نسخہ نہیں ملا اس لئے بعض الفاظ مشکوک رہ گئے۔

(۱۱) برہان العاشقین معروف بہ قصہ چہار برادر و مشہور بہ شکارنامہ

یہ ایک صفحہ کا مختصر مضمون ہے جس میں حضرت سید محمد حسینی گیسو دراز قدس اللہ سرہ نے حقیقت انسانی کا ابتدائے آفریش سے انتہائے کار دنیاوی د موت تک کا خاکہ نہایت غامض مگر بے حد لطیف پیرایہ میں کھینچا ہے۔ صوفیوں میں یہ معما اس قدر مقبول ہوا کہ متعدد اکابر طریقت نے مختصر اور مطول شرحیں لکھیں۔ اس مجموعہ میں اکابر سلف کی چھ شرحیں شریک کی گئی ہیں اور ساتویں شرح ہمارے محترم کرم فرما مولانا حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب نے خاص اس مجموعہ کے لئے لکھ کر دی۔ ہر شرح کی مختصر کیفیت اور اس کے شارح کا مختصر حال ذیل میں درج کیا جاتا ہے۔

شرح اول و دوم برہان العاشقین

قاضی عین القنات ہمدانی کی تہیدات کی شرح حضرت سید محمد حسینی گیسو دراز قدس سرہ نے لکھی ہے۔ ”مصری کندری“ نامی ایک بزرگ کے قلم کا نقل کیا ہوا اس کا ایک نہایت اچھا نسخہ ہمارے محترم دوست نواب معشوق یار جنگ بہادر کے پاس تھا۔ مصری کندری نے اس کو اپنے لئے حیدرآباد میں منسلک میں نقل کیا تھا۔ یہ نسخہ کتب خانہ روضتین میں وقف کر دیا گیا ہے۔ اس کے آخر میں او نہیں کا تب مصری کندری کے قلم کی لکھی ہوئی یہ دو شرحیں بھی شریک ہیں اون کی نقل لی گئی اور اس مجموعہ میں شریک کی گئی۔ پہلی شرح مکمل ہے اور گو مختصر ہے لیکن نہایت وضاحت سے لکھی گئی ہے۔ شارح نے اپنا نام نہیں لکھا ہے۔

بعض قرائن سے گمان ہوتا ہے کہ غالباً مخدوم سید اکبر حسینی (فرزند اکبر حضرت مخدوم گدیواز قدس سرہا، کی لکھی ہوئی ہے مگر اس کا اطمینان بخش ثبوت نہیں مل سکا۔ بہر حال شرح کے دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے کہ شارح علیہ الرحمہ عالم جید اور عارف کامل تھے۔ ۱۲۰۵ھ میں جب اس کی نقل لی گئی تو ظاہر ہے کہ تصنیف بہت پہلے کی ہوگی۔

دوسری شرح نامتام ہے۔ اگر نام کی گئی ہوتی تو خوب شرح ہوتی۔ شارح کا

نام معلوم نہیں ہو سکا۔

شرح سیوم برہان العاشقین از حضرت شیخ حسن محمد حسینی علیہ الرحمہ

اس شرح کے مولف حضرت شیخ ابوصالح محمد معروف بہ شیخ حسن محمد بن شیخ

احمد معروف بہ میا نجیب بن شیخ نصیر الدین ثانی بن شیخ عبد الدین بن شیخ سراج الدین

بن شیخ کمال الدین علامہ بن شیخ عبد الرحمن رحمۃ اللہ علیہم ہیں۔ شیخ عبد الرحمن حضرت

ختم المشائخ خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی کے والد کے چچا کے فرزند تھے اور شیخ کمال الدین

علامہ کی والدہ حضرت ختم المشائخ کی حقیقی ہم شیر تھیں۔ اس لئے حضرت علامہ خواجہ

نصیر الدین چراغ دہلی قدس سرہا کے حقیقی بھانجے اور چچا زاد بھائی تھے۔ وہ حضرت

چراغ دہلی کے سابق ترین اور برگزیدہ ترین مرید اور خلیفہ بھی تھے۔ خواجہ بندہ نواز

ان کے پیر بھائی تھے اور ان کی صحبت سے علی ہر آوا ملنا مستفید ہوئے تھے۔ حضرت

علامہ کی رحلت پیر کے زمانہ حیات میں ۸۷۲ھ رذی قعدہ ۱۱۷۳ھ کو دہلی میں ہوئے

اور مزار مبارک پیر کے مزار کے احاطہ کے اندر ہے۔ حضرت چراغ دہلی کی رحلت

کی تاریخ ۸۷۳ھ رمضان ۱۱۷۳ھ ہے۔ حضرت کمال الدین علامہ کے بڑے فرزند شیخ

سراج الدین حضرت چراغ دہلی کے مرید تھے مگر تعلیم و تربیت اور خلافت اپنے

والد سے پائی تھی۔ والد نے ان کو گجرات بھیج دیا۔ وہاں سکونت اختیار کی اور

وہیں ان کا انتقال ہوا۔ ان کی سجادگی تاحال ان کی اولاد میں احمد آباد

گجرات میں باقی ہے۔ شیخ حسن محمد چشتی کو خلافت اپنے چچا شیخ جمال الدین جن سے اون کو اون کے والد شیخ علم الدین سے اور اون کو اون کے والد شیخ سراج الدین بن کمال الدین علامہ سے ملی تھی۔ یہ سلسلہ بہت بابرکت ہوا۔ اس کے متوسلین میں بکثرت درجہ ولایت پر فائز ہوئے۔ حضرت محب البنی مولانا فخر الدین چراغ چشت دہلوی بن مولانا نظام الدین ادرنگ آبادی اسی سلسلہ سے وابستہ تھے شیخ حسن محمد چشتی قدس سرہ کی رحلت روز شنبہ بست و ہشتم ذی قعدہ ۷۹۲ھ کو ہوئی مزار مبارک احمد آباد گجرات میں ہے۔

شیخ حسن محمد چشتی کے فرزند اور خلیفہ حضرت شیخ محمد قلب گجرات نے اپنے والد علیہ الرحمہ کے چھوٹے چھوٹے بیالیس رسالوں کا ایک مجموعہ مرتب کیا ہے برہان العاشقین کی۔ شرح اسی مجموعہ سے نقل کی گئی۔ مقابلہ اور تصحیح کے لئے دوسرے نسخہ مجھے نہیں ملا۔

شیخ چہارم برہان العاشقین از حضرت میر سید عبد الواحد بلگرامی قدس سرہ مخدوم سید عبد الواحد بلگرامی بہت بلند مرتبہ عالم اور عارف اور سادات بلگرام کے خاندان کے فرد فرید تھے۔ کم عمری میں حضرت مخدوم صفی الدین سائی پوری سے مرید ہوئے اور چند سال تک اون کے زیر تربیت رہے۔ ابھی صرف اٹھارہ سال کے تھے کہ پیر کا سایہ اون کے سر سے اوٹھ گیا۔ تکمیل باقی تھی اس لئے اپنے والد کے دوست شیخ حسن سکندرہ کی خدمت میں حاضر ہوئے اور چند سال تک خدمت گزاری کر کے بقول میر غلام علی آزاد بلگرامی ”تربیت ہائے فرادان یافت“ اور تکمیل کے بعد اون سے خلافت حاصل کی۔ سید عبد الواحد بلگرامی صاحب تصنیف بھی ہیں۔ سبع سابل اون کی نہایت مشہور اور صوفیوں میں نہایت مقبول کتاب ہے نہایت الارواح کی مبسوط اور مختصراً شیخ بھی لکھی ہے۔ چھوٹے چھوٹے رسالے بھی بہت

سے اودن کی تصنیف ہیں۔ ان کی رحلت جمعہ سیوم رمضان المبارک ۱۲۸۷ھ میں ہوئی مزار بلگرام میں ہے۔

میر عبد الواحد بلگرامی قدس سرہ نے برہان العاشقین کی ایک مختصر مگر نہایت واضح شرح لکھی ہے۔ اس کے دو نسخے مجھے ملے۔ ایک علامہ سید عبد الجلیل بلگرامی کے والد سید احمد بن سید عبد اللہ کے قلم کا ۱۲۹۴ھ کا تہایت خوشخط لکھا ہوا دوسرے پر کتابت کی تاریخ درج نہیں ہے مگر ۱۱۸۷ھ کے کچھ ہی بعد کا معلوم ہوتا ہے۔ ان دونوں کے مقابلہ سے تصحیح کی گئی۔

شرح پنجم برہان العاشقین از حضرت میر سید محمد کاپلوی رحمۃ اللہ علیہ
میر غلام علی آزاد آثار الکرام میں لکھتے ہیں ”اصل ایشان از سادات تریات“

ان کے اجداد میں ایک بزرگ تریات سے آکر جالندھر میں سکونت پذیر ہوئے اور حضرت سید محمد کے والد جالندھر سے کاپلی چلے آئے۔ حضرت قدس سرہ نے پہلے شیخ یونس محدث سے تلمذ کیا۔ میر غلام علی آزاد لکھتے ہیں ”شیخ یونس در حفظ شریعت غرا بسیار می کوشیدند۔ تشرع استاد در مزاج و حاج تاخیر تمام کرد و نور متابعت نبوی سر تاپائے ایشان را فرآ گرفت“ شیخ یونس کی رحلت کے بعد کچھ دنوں مولانا عمر جاجوی سے تلمذ کیا اوس کے بعد حضرت شیخ جمال اولیا قدس اللہ سرہ کے حلقہ درس میں داخل ہوئے تحصیل علم سے فراغت حاصل کر نیکی بعد پیر نے سلاسل خشتیہ اور قادریہ اور سہروردیہ اور مداریہ میں خلافت دیکر ان کو رخصت کیا۔ کاپلی واپس آئے اور ”بیا در باب الارباب و تلقین اصحاب مشغول شدند“ بعد چند سے جالندھر تشریف لے گئے واپسی میں آگرہ میں حضرت امیر ابو العلاء اکبر آبادی قدس سرہ ملے اور طریقہ نقشبندیہ ابو العلامیہ میں خلافت حاصل کی۔ حضرت سید محمد کاپلوی رحمۃ اللہ علیہ ہندوستان کے اولیائے کبار میں بہت بلند مرتبہ رکھتے ہیں میر

غلام علی آزاد بلگرامی مانتر اکرام میں لکھتے ہیں ”حضرت سید و اواخر عمر عیسوی المشہد
 بودہ اند و در مقام قیامت کبری متمکن۔ عیسوی المشہد بودن عبارت ازین است کہ
 چنانچہ اجائے اموات از عیسیٰ علیہ السلام واقع شد اچائے قلوب ازین شخص
 واقع میشود“ حضرت سید محمد کاپوی کا فیض ابھی تک جاری ہے۔ میر سید عبدالواحد
 بلگرامی کے پوتے حضرت سید برکت اللہ مارہروی قدس اللہ سرہ کو سلاسل پنجگانہ
 قادریہ ختیہ سہروردیہ مداریہ ابوالعلائیہ میں خلافت سید فضل اللہ بن سید احمد بن سید محمد
 کاپوی قدس سرہم سے ملی تھی۔ اون کے ذریعہ سے ان پانچوں سلاسل کا فیض
 ہندوستان میں پھیلا حضرت شاہ برکت اللہ قدس سرہ کے خاندان میں سجادگی ابھی
 تک آ رہی ہے اور اس خاندان میں بہت بلند مرتبت اولیا ہوتے آئے ہیں۔
 حضرت سید محمد کاپوی کا وصال بت و ششم شعبان ۱۲۸۷ھ کو ہوا مزار مبارک
 کاپوی میں ہے۔

حضرت سید محمد کاپوی صاحب تصنیف بھی تھے اون کی تصانیف میں
 برہان العاشقین کی شرح بھی ایک ہے۔ اس کے دو نسخے مجھے ملے۔ ایک نسخہ کانپور
 میں مولانا محمد عادل قدس سرہ کے فرزند مولانا ابوالقاسم حبیب الرحمن صاحب
 سلمہ اللہ تعالیٰ کے پاس سے مجھے ملا۔ غدر کے زمانہ میں مولانا محمد عادل صاحب
 اپنے استاد حضرت شاہ سلامت اللہ صاحب کے ہمراہ کاپوی چلے گئے تھے وہاں
 حضرت سید محمد کاپوی کے آستانہ میں اون کی تصنیفیں دستیاب ہوئیں اور مولانا
 نے ادن کو نقل کر لیا اون میں یہ شرح بھی تھی۔ دوسرا نسخہ مجھ کو ایک تاجر کتب سے
 حیدرآباد میں ملا۔ ان دونوں کے مقابلہ سے تصحیح کی گئی۔

برہان العاشقین کی جتنی شرحیں لکھی گئیں اون میں سب سے بہتر اور ب
 سے واضح تر شرح حضرت سید محمد کاپوی کی ہے جیسے بلند مرتبت بزرگ دہ خود تھے

ویسی ہی اون کی شرح بھی ہے۔ اس کے دیباچے میں وہ تحریر فرماتے ہیں کہ ایک دن وہ تہنا تشریف رکھتے تھے کہ دو بزرگ اون کے پاس آئے اور برہان العاشقین کا ایک نسخہ لائے اور کہا کہ یہ معما چونکہ نہایت غامض اور فہم سے باہر ہے اس لئے اس کو وہ ”علماء اور فضلا“ کے پاس لے گئے اور لوگوں نے دیکھ کر کہا کہ ”این کلمات مہملہ نتیجہ خیالات بے فائدہ است معانی ندارد کلام سید محمد گیسو دراز بنحو اہد بود“ اس کے بعد وہ اس کو ”فقراء صاحب ارشاد و مشائخ پاک اعتقاد“ کے پاس لے گئے ان بزرگوں نے دیکھ کر فرمایا ”اس عبارت اسرار عاشقان حق و متان جام معرفت مطلق است وغیرا ایشان کسے را دسترس برادر اک متقاعد آن نیت“ ”صوفیوں کے سمجھ میں نہیں آیا“ اوہوں نے اپنے قصور فہم کا صاف صاف اقرار کر دیا۔ مولویوں کے سمجھ میں نہیں آیا بتقضا جہل مرکب ان لوگوں نے بلا تکلف اس کو توبہ معنی اور مہمل کہہ دیا۔ صوفی اور ظاہر پرست مولوی میں ایک فرق یہ ہے۔ وہ فقرا جب اس معما کو حضرت سید محمد کاپوری کے پاس لے گئے اوہوں نے اس کو لے لیا اور یہ شرح لکھ دی۔ فرماتے ہیں ”پس قلم برگزفتم و توفیق از حق خواستم۔ امداد روح پُر فتوح آن بزرگوار (سید محمد حسینی گیسو دراز) شرح کلمات مذکور بایں نوع آراستم۔“

شرح ششم برہان العاشقین از مولانا محمد رفیع الدین محدث دہلوی

حضرت مولانا محمد رفیع الدین صاحب حکیم الامت حضرت شاہ دلی اند دہلوی کے فرزند اور حضرت مولانا شاہ عبد الغزیز محدث دہلوی کے چھوٹے بھائی اور شاگرد تھے قدس اللہ ارواہم ان کا تمام خاندان بمصدق سے

این خانہ تمام آفتاب است

علم و فضل اور درویشی کا مخزن اور سرچشمہ رہا ہے۔ اس خاندان کا ہر فرد صاحب کمال ہوا۔ حدیث کا علم ہندوستان میں جس قدر رائج ہے۔ سب اسی خاندان سے

والبتہ ہے۔ حضرت مولانا رفیع الدین صاحب بڑے محدث اور مفسر تھے ان کا ترجمہ قرآن مشہور ہے تمام عمر درس و تدریس اور عبادت الہی میں بسر کی رحلت ۱۳۳۸ھ میں ہوئی۔ قبر شریف دہلی میں اوس احاطہ میں ہے جہاں اون کے والد اور جد امجد نانا عبد الرحیم قدس سرہ اور ان کے بھائی اور دوسرے اہل خاندان مدفون ہیں۔

بعض شاگردوں اور دوستوں کی فرمائش پر انہوں نے برہان العاشقین کی شرح لکھی اور جیسا کہ آخر میں خود تحریر فرمایا ہے اوس کو ۱۳۳۸ھ جہادی النانی مسئلہ کو ختم کیا۔ نہایت واضح اور مفصل اور عالمانہ شرح ہے۔ چالیس سال سے زیادہ زمانہ گذرا مولانا قدس سرہ کے دوسرے چھوٹے چھوٹے آٹھ رسالوں کے ساتھ یہ شرح بھی مطبع احمدی دہلی میں چھپی تھی اوس سے نقل لی گئی اور اس مجموعہ میں شریک کی گئی۔

شرح ہفتم برہان العاشقین از مولانا حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب جید آباد کے باشندہ ہیں بیگم بازاریں مولانا حکیم مرزا قاسم علی بیگ صاحب جید آباد کے باشندہ ہیں بیگم بازاریں اون کی سکونت ہے۔ سررشتہ مالگنداری میں ملازم تھے چند سال ہوئے کہ وظیفہ لے لیا اور اب خانہ نشین ہیں۔ وہ عالم متحر ہیں۔ فلسفہ اور حکمت اشراق اور طب میں بہت بلند درجہ رکھتے ہیں۔ قدیم علم کیسیاں میں بھی اون کی نظر نہایت وسیع ہے۔ ان سب کے علاوہ فارسی زبان کے بہت بڑے ادیب اور بے مثل نثار ہیں علم و فضل نے چونکہ اون میں بدرجہ کمال استغنائیت پیدا کر دی ہے اس لئے وہ نام و نمود سے بہت نفور رہا کرتے ہیں اور اپنا تمام وقت گوشہ تنہائی میں علمی مشاغل اور یاد دہی میں مصروف رکھتے ہیں۔ نظم و نثر میں چند مثنویاں رسالے اور مضامین لکھے ہیں چونکہ نام و نمود سے انہیں نفرت ہے اس لئے ان کو طبع کرانے اور شائع کرنے کا خیال تک نہیں کرتے۔ کاش یہ مثنویاں اور رسالے اور مضامین شائع ہو جاتے تو معلوم ہوتا کہ ہمارے ملک میں باقیات الصالحات اب بھی ایسے ایسے باکمال افراد

موجود ہیں۔ برہان العاشقین کی اون کی یہ شرح غالباً اون کی پہلی تحریر ہے جو اس مجموعہ میں شریک ہو کر شائع ہو رہی ہے۔

اس مجموعہ کے اکثر سالے بھی مجھے انہیں بزرگوار کے کتاب خانہ سے ملے وہ چاہتے تھے کہ یہ سب ایک مجموعہ کے طور پر طبع ہو جائیں۔ وقت جب سامع ہوا اور اون کی طباعت شروع ہوئی اور انہیں معلوم ہوا کہ میں نے اس کی چند مشرعیں جمع کر لی ہیں اور ابھی ایک کی تلاش باقی ہے تاکہ سات کے عدد پورے ہو جائیں اور انہوں نے خود ایک شرح لکھ کر مجھے دینے پر آمادگی ظاہر کی اور لکھ کر دیدی۔ یہ شرح انہوں نے فلسفہ اور حکمت اشراق کے اصول پر لکھی ہے۔ صوفیانہ مشرب بھی ان اصول کے ساتھ ملا ہوا ہے۔ اور کوئی شک نہیں کہ اس طرز میں یہ شرح لاجواب ہے۔ برہان العاشقین کے ہر جملہ کی پوری طرح وضاحت کی گئی ہے۔ ناظرین کرام اس شیخ سے اون کے علم و فضل اور فارسی نثر نگاری اور نظم گوئی کے بلند پایگی کا اندازہ کر سکیں گے۔ حق سبحانہ تعالیٰ صحت و عافیت کے ساتھ اون کی عمر میں بہت برکت دے۔

قوم کو ہمارے نہایت محترم عنایت ذبا نواب غوث یار جنگ بھادور دام اقبالہم کامنوں ہونا چاہیے کہ اون کی توجہ اور حسن انتظام کے بدولت یہ مجموعہ رسائل طبع ہوئے اور اہل ذوق کے لئے شائع کئے جا رہے ہیں۔ نواب صاحب مدوح صوبہ گلبرگ شریف کے صوبہ دار میں اور دونوں روضوں کا انتظام بھی انہیں کے سپرد ہے۔ علاوہ بہت سے دوسرے مفید کاموں کے جن کی حثیت کا یہاں موقع نہیں ہے ایک کام یہ بھی انہوں نے کیا ہے کہ روضتین سے متعلق ایک کتاب خانہ قائم کر دیا ہے اور جس قدر ممکن ہو سکا یہ انتظام بھی کر دیا ہے کہ اس کتب خانہ کی کتابیں ناجائز تصارف اور دست برد زمانہ سے محفوظ رہیں۔ اون کی کوشش یہ بھی ہے کہ حضرت سید محمد حسینی گیسو دراز اور اون کے فرزندوں کی تصنیف کردہ کتابیں

جلد جلد طبع اور شائع کر دی جائیں چنانچہ دو کتابیں ترجمہ آداب المریدین اور
خطبہ القادس طبع اور شائع ہو چکی ہیں اور اب ان کے حسن انتظام اور توجہ سے
یہ مجموعہ رسائل طبع ہو کر شائع ہو رہا ہے۔ اللہ تعالیٰ ان کو جزائے خیر دے
اور ان کی عرواقبال میں بہت برکت دے۔

کتب خانہ روضتین کے ہتھم اعزازی اور اس کی کمیٹی رکن اور سکریٹری
ہدایت فاضل اور برگزیدہ صفات کرم فرما مولانا حافظ قاری محمد حامد صاحب
صدیقی ہیں وہ بھی شکریہ کے مستحق ہیں کہ ان کی تحریک پر کمیٹی نے اس مجموعہ کے طباعت
کی منظوری دی اور جناب نواب غوث یار جنگ بہادر نے طباعت کے رقم کا انتظام فرمایا
ان رسالوں کو میں نے بہت تلاش اور جستجو سے حاصل کیا تھا جناب
نواب غوث یار جنگ بہادر اور مولانا حافظ محمد حامد صدیقی صاحب نے اس کی
طباعت میرے متعلق کی اور خداوند تبارک و تعالیٰ عز اسہ نے اس سعادت سے
مجھے مشرف فرمایا۔ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اِنِّ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ
علی سید المرسلین سیدنا محمد وآلہ واصحابہ اجمعین۔

الفقیہ المذنب
سید عطا حسین

لنگم پٹی - حیدر آباد دکن
۲۴ رجب الثانی ۱۳۵۸ھ

تفسیر سورہ فاتحہ

از تصنیفات

حضرت قطب الاقطاب کشف غوامض الہی عارف معارف نامتہای

سید محمد حسینی گیسو دراز

قدس سرہ الغریز

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ بنام حضرت حقیقت الحقائق کہ مستحق عبادت و جامع
 جمیع قابلیات و کمالات اسمائی و صفاتی اوست بیان کنیم اسرار قرآنی و لطائف
 فرقانی را کہ قوام عالم و عالمیان بدو است الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ آنکہ فیضاً
 وجود منظریت و بقائے آن بامداد تجلیات از انعام اوست۔

الْحَمْدُ جمیع ثنا و ستایش کہ از ازل تا ابد ہمہ موجودات و جملہ
 کائنات منسوب شدہ و میشود و خواہد شد لِلَّهِ مرذاتے را است کہ مستجمع جمیع
 صفات و سئی است بجمیع اسما زیرا کہ ہمہ موجودات چون مظاہر اسمائے الہی
 باشند پس ہر ثنائے کہ بہ اینہا نسبت یابد ہمہ آن بحقیقت بغیر تاویل مرخداے
 را باشد کہ غیر او در وجود نیست و سوائے او در نمود نہ سَرِّبِ الْعَالَمِينَ
 ظاہر کنندہ خود را بلباس تمثلات و تعینات کہ عالم اعیان و عالم اجسام کنایت
 از او است و محبوب و محب اشارت بدو است پس اوست کہ اوست
 و جزا و نہ نکو است وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُم
 الا ان مختلفہ و اشکال متضادہ خداے شمایکے است وحدہ لا شریک لہ ہے
 نیکے است اِنَّمَا إِلَهُ الْوَاحِدُ خود با خود عشق می باز د و با غیر نہر دازد
 هُوَ الْاَوَّلُ هُوَ الْاٰخِرُ هُوَ الظَّاهِرُ هُوَ الْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ

شئی علیہ بیت

عشق است و بس کہ در دو جہاں جلوہ میکند

گاہ از لباس شاہ گہ از کسوت گدا

الرَّحْمٰنُ نَخْشَدُهُ وَجُودًا رَوِیْکَرِیْجَی شَہودی مَلْکُوتی کہ مَنفَعِن بَقَا

باشد است بعد از فنائے وجود متوہم چنانچہ حضرت حق سبحانہ ازین تجلی خبر دہا
بقولہ الکریم وَكَذٰلِكَ نَرٰی اٰیٰتَہِیْمَ مَلٰکُوتِ السَّمٰوٰتِ
وَ الْاَرْضِ وَ لَیْکُنَّ مِنَ الْمُؤَقِّنِیْنَ الرَّحِیْمِ نَخْشٰیئِدَہُ فِیضٌ وِیْکَرِیْجَی
انوار معانی و کشف حقایق ربانی بدیدہ باطن تجلی جبروتی کہ اذا تم الفقر
فہو اللہ رمزے از و است وَ هُوَ اللّٰہُ فِی السَّمٰوٰتِ وَ فِی الْاَرْضِ
اشارت بد و است و این مشاہدہ ایست کہ در تنزل وقت اودوام شہود
است و ریب و شک در اینجا مفقود است و غیر و غیر بیت میث ویدہ سالک
نہ وجود است نخلات تجلی اول کہ ہر چند در آن وقت مشاہدہ جمال ذی الجلال
شامل مال است اما بعد غروب آفتاب شہود و قتی نوعی از تیرگی ریب و
شک از افق دل سالک ظاہر میگردد وَ هَلَاکَ یَوْمَ الدِّیْنِ متفرق
در روز جزا و جزا عبارت است از وقت فنائے سالک و بیخودی اواز
عالم کثرت یعنی در وقت کہ سالک را بفنائے اول فانی گرداند بمقتضائے
یَوْمَ تَبَدَّلُ الْاَرْضُ غَیْرَ الْاَرْضِ - وَ اَشْرَقَتْ الْاَرْضُ بِیْنِہِ
رَیْہَا وجود کوئی اور جلوہ گاہ خود سازد و ہستی اورا بہ تیغ و بَرَزُی اللہ بلائز
و از و راے سر ادقات عزت نداسے لَمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ و در دہند
پس سالکے کہ شربت الّا کل شئی ما خلا اللہ باطل چشیدہ و تباے
جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ در پوشیدہ بزبان حال گوید اللہ الْوَاحِدِ

الْفَهَّارُ۔ یا متصرف در روز جزا یعنی در وقت فنا گاہ ہے بقا یا شد عطا فرماید کہ
 لی مع اللہ وقت ازان عبارت است دگاہ و رننزل آوردہ بقنا سے دوام
 شہود متغنی گرداند۔ یا متصرف در روز جزا باین معنی کہ آن مشاہدہ وقتی را بر بعضے
 بجزیہ موہبت فرماید و بعضے را زیادہ بر آن تا آنکہ فرقد را بتواصل و توالی این
 وقت در جذبہ بدارد و مطلوب العقل گرداند کہ الا ان اولیاء اللہ لا یسلو
 ازان مشغراست۔ یا جزا دہندہ در روز جزا یعنی در وقت فنا بعضے را بعنا سے
 ملکوتی عنایت کند آن ہم بحسب تفاوت و درجات سالک است کہ گاہ ہے
 جلوہ وحدت برایشا بیند تا گوید ما را یت شئی الا را یت اللہ قبلہ و کلہ ہے
 تجلی برتین دے واقع شود تا قایل انا اللہ وانا الحق گردد و غیر ہما و بعضے را در
 آن وقت بقا سے چہرہ قوی عطا شود و آن نیز بطریق مختلفہ متحقق میگردد تا وقتے
 سالک بجائے رسد کہ گوید من عرف نفسه فقد عرف ربه و گاہ
 مقامے طے نماید کہ گوید عنایت ربی بر بی الی غیر ہما و بعضے را بقا سے لاہوتی موہبت
 کند و در مقام حیرت بدارد گوید رب زدنی تعییرا و چون سالک خلعت
 بقا باشد و لباس معشوقی و برہر کرد و غیر ذہنی از پیش دیدہ دے برفت و دوری
 او بحضوری مبدل گشت از حسیض غیبت بذروہ خطاب برآمد و گفت۔
 اَیَا لَکَ نَجْدًا تَرَامِی پستیم و بس یعنی ہر خد متہ و عبادتے کہ اثر
 ما در وجود آید ہر چند کہ ظاہر آید یکے منسوب بود اما فی الحقیقت مرزا است
 کہ غیر ترا وجود نیست چنانچہ شیخ عراقی فرماید ہر کرا دوست داری اورا دوست
 داشتہ باشی و ہر چہ روئے آری بدو آوردہ باشی اگر چہ ندانی۔ شعر
 نکل مغزی بچوب یدیں لہ جمیع ہم لک قد دانوا و افطنوا بیت
 نیل جملہ خلق عالم تا ابد گر شناسند و گرد نہ سوت

جزرتا چون دوست نتوان نشتن دوستی دیگران بر بوسے تست
وَ اَيَّاكَ نَسْتَعِينُ و خاص از تو یاری میخواستیم ما در اثبات یگانگی
 تو که در ان شایسته شرک جلی و خفی نباشد۔ شرک جلی آن بود که نام غیر بر زبان را نیم
 و عالم را ما سوا سے وے خوانیم و خفی آنکه خطرہ غیر در دل گذاریم و تاثیرات را اثر آشیاء
 و اینم و از موثر حقیقی غافل باینم۔ مناسب این معنی منقول است کہ چون مرغ روح
 سلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی از قفس عالم فانی پیران نموده در ریاض قدس
 جا گرفت ندانم کہ بایزید ما را چه تخم آوردی جواب داد کہ خداوند آنحضرت را در رکاب
 تو نیاورده ام اما شرک نیاورده ام خطاب آمد لا لیلۃ اللہین یعنی آنست کہ
 تو میگوئی یا دکن آن شب را کہ شیر خورده بودی و شکمت در گرفته بود و آن دزد را
 نسبت بہ شیر کردی۔ ہیہات ہیہات چه توان کرد۔ بہیت

از دین خویش مرا بر در غیر بری باز گویی کہ چرا بر در غیرے گذری
 کجا غیر کو نمیر کو نقش غیر سوی الله والله ما فی الوجو
 بزرگے فرماید التفتو شرک لانه صیانت القلب عن الغیر
 ولا غیر وانچه تو اورا غیر خوانی و غیر دانی ظہور او و نور او است۔ محققے گوید۔ بہیت
 یک عین متفق کہ جزا و ذرہ نبود چون گشت ظاہر ایں پہلے غیاژند
 اللهم انی اعوذ بک منک پناہ میطلبم بتو از تو ہوش دار کہ جہان غیر ناست
 غیر است جز این حرف دیگر چیز نیست۔ بہیت

رہنمایم باش و دیوانم بشوے و از دو عالم تخمہ جاغم بشوے
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بنمائے ما را راہ راست آن
 راہ راست کہ ام است ان ربی علی صراط مستقیم یعنی جملہ مظاہر طالبی و جمالی
 مظہر ہواست و او است کہ باسم ہادی و مصل فاعل و متصرف حقیقی است

در جمع مظاہر پس بنامے مارا کہ فاعل حقیقی یکے بیش نیست غیر او بیچ یکدگرے
در فعل نہ وَاللّٰهُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ بیان این ستر است۔ بیت
بیچ جانیت کہ عکس بخ او پیدائیت جرم آئینہ بود دگر نبود عکس پذیر

استغفر اللہ استغفر اللہ و اتوب الیہ امننت بالہ ایمان آوردم تحقیق مطلق
و بذاتے منزہ از لوث کثرت کہ با وجود تعینات و تقیدات الان کماکان برضرا
اطلاق بحال خود است کہ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنّٰی عَنِ الْعَالَمِیْنَ صفت اوست و
بملئکتہ و کتبہ و رسلہ و نیز ایمان آوردم کہ تعینات و کثرات صور و مظاہر
اوست و اوست کہ باین لباس متلبس شدہ و تجلی فرمودہ و غیر او عدم محض
است وجودے و نمودے ندارد و هو هو لیس سواہ تو نیکو در یاب۔ بیت

اندر آئینہ جہاں بنگر تا بر بینی ہمیں زمان روشن

کہ ہمہ اوست ہرچہ بہت یقین جان و جانان و دلبر و دل دیں

یا بنامے مارا راہ راست کہ آن استقامت بر جادۂ شریعت است
با وجود طوفان دوام مشاہدہ زہے حیرت و حیرانی ابروے تو قبلہ من بود من گشت
سجدہ کجا کم پس چون در مظاہر جلالیہ و جمالیہ بغیر از وحدت منظور نظر سالک نباشد
رعایت شریعت و حفظ مرتبہ در رعایت صعوبت است و نہایت پہلوانی چہ قبل
ازین شہو و سالک را اشیا حجاب حق بود و بعد این وقت حق حجاب اشیا شدہ
است ہیہات ہیہات چہ توان کرد۔

صراطِ الدِّینِ اَنْعَمْتَ عَلَیْہِمَا رَاہِ اَنَا کہ انعام کرد

بر ایشان نعمت رعایت نما ہر شریعت و در جمیع احوال با تشریف و ارادت
باطن طریقت بر وجہ کمال یعنی ہر چند کہ فیضان مشاہدات الہی از حجاب
عنایت ناتوان ہی بردہاے ایشان علی التواتر و التوالی میرسد مع ہذا مثلاً

لاوامر اللہ واجتناب النواہیہ رعایت جمیع احکام شریعت از قرائض و واجبات و آداب علی وجہ الکمال می نمایند و مغلوب الحال نمیگردند و بفحوائص کلموا الناس علی قدر عقولہم ہموارہ خلق را رہنمونی میکنند چہ ایشان کنند ندارد ایشان را احتیاج گویند و ہذا ہو کمال التکلیف و رتبت النبوت۔

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ
آئینہ زایل کنندہ عقل و فارق ہستی ایشان است مجذوب دانستہ و از خطوئہ تکلیف و فوائد آن محروم ساختہ چہ این سالک ہر چند غنی است اما از ادای زکوٰۃ کہ ایصال منافع است بطالبان مستغنی است۔ وَلَا الضَّالِّينَ و نہ راہ گمراہان کہ غنای وقتی دامن گیر ایشان شدہ از طلب ترقی بازداشتہ است و متکلم بہ این بیت ساختہ۔ بیت

نہ انتظار نقائش بود چنین؟ کہ در مقابل چشم ہمیشہ صورت اوست

ہیمات ہیمات منازل طریق الوصول لا تنقطع ابد

الابدین۔ بیت

ز خوش آخرے دارونہ سعدی را سخن پایاں
بمیرد تشنہ مستقی و دریا بہچنان باقی

شعر

شریت الحب کاسا بعد کاس فمافدا الشراب و مارویت

بیت

ہزار ساغر دریا اگر بیادہ کشم
امین چنین باد بحر مت البنی والہ الامجاد و صلی اللہ علی خیر خلقہ محمد و آلہ جمعہ

تتمت

کتاب مستطاب

میت بطریقی تحقیق استقفا الشیرعت میق

تصنیف

حضرت سلطان العارفین امام الواصلین

سید محمد حسینی گودر از خواجہ بندہ نواز

قدس اللہ سرہ العزیز

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من الله العنايت وبه نستعين

الحمد لله المتجلى على المطيع والعاصى القريب من
الدانى والقاصى الواحد لا بحساب الثالث والثانى
الظاهر على الثانى والباطن على الدانى ليس ظهوره
خلاف بطونه ولا بطونه ضد ظهوره حضوره غيبه غيبه
حضوره ظهوره بطونه بطونه ظهوره وجوده
شهوده كونه وجوده اللهم انت انت لست انت الا
انت والمدح بالاطراء والصلوة والثناء بالربا والنما
على محمد المصطفى المختص المجتبى بالقرب والدانى الذى
ربه تعالى عنده حكى فكان قاب قوسين أو أدنى وعلى آله
اهل الزهد والتقوى وصحبه منازلة الظلام ومصاحبهم الذم
وعترته الذين طهرهم الله تطهيرا -

اما بعد ویر زمانه که تاریخ هجرت به هفصد نود و دو رسید یکی اندیشه کن که
بهشصد قریب انعام شده آفات و محن و بلیات و فتن و مصائب و زاریانی
و المدن از هر طرف دامن بذل ایشان افشوده است هر بغلی و صنیع جز فوس و

بمالامال نیابی دست موزہ مقاتلت اہل تحقیق ساختہ درگم اہی قدمے
تواستوار سپردہ لغو ذبا شد من شرور زماننا و اہل زماننا لغو ذبا شد من شرور
ناو من سیات اعمالنا ہرچہ بیشتر نظارہ شود دیدہ آید کم جانے است
رکمین نیست و کم ولیست کہ در غمین نیست گفتن سلوک راجیا منع کند کہ کلام
لب داد شریعت و اذنا تو سخن از زہاد و عباد دیا ر مزے از اہل حب و داد
نہید بیان ارسی و چیزے براے اثبات و اسناد آن اشارتے کنی ذہب
سلمہ و اہلہ تحفہ دیگر کہ لطفہ وجود انسان در صلب پدر ہنوز بر بستہ است و
نہنوز نیا فریدہ اند تا کہ جمع شود و تا کہ ضم گردد و تا کہ میل بر خروج کند و رحم تا کہ
ت و قابلیت او ان جذب لطفہ یابد الی ان یبلغ المرء حد الاربعین
ن جہان تجمل شعورے نقد وقت او گردد حکایتہاے صرف شنیدہ و در کتب
تحقیق دیدہ یلعم اللہ شنیدہ فہم نکردہ و دیدہ ندانتہ بیانے در معارف و حقائق
ز جملہ بیانیہا یک نزو نازک تراست زبان دراز کردہ اللہ اللہ تو بہتر دانی
باحث و الحاد و بقیقہ و زندہ نیست خواستم سخنچہند در اتصاف صفات و تعزذات
رنے کنم تجمل خلاق و فاد و اخوان صفار او ہم صدقے گمان حقے در مقال
ن ملاحظہ رود ساحت این حضرت کہ بنزاہت شہرت دارد کہ ورت عبت
غبار انحراف ہوا را احتمال کند این حکایت را بر شرح اثبات کنم اینہا
ن ابدان کنند چہ گفتہ اند المرء علی دین خلیلہ و ہمراہان را براہ راست بروں
بقی بلوغ منزل نمودن از شروط موافقت مساعدت شمرند و نیز حمیت دین
ن اقتضا کرد کہ روا نباشد آنچه حق است معشوش ماند جادہ اسلام معوج گردد
ج احادے را رواند اریم کہ بظلال و حرمان افتد و شکیری کار تابست قدم است
رومان حقند و تحقیقت کار تحقیق دارند و نام این رسالہ را استقامت النشرت

بطریق الحقیقت باشد تا اسم با اسمی برابر آید و باشد التوفیق -

بسم الله الرحمن الرحيم ومنه استغفرت قال الله تعالى قل ادعوا الله اذعوا للرحمن اياتا تدعون اوله الاسماء الحسنی قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان لله تعالى تسعة وتسعين اسماء مائة غير واحد لا بعضی گفته اند اسم عین مسمی است و نزدیک بعضی غیر مسمی برترین طرف اعتباری را متعلق اند مثلاً زید که نام شخصی است اگر کوئی زید عین آن شخص نیست درست باشد اگر کوئی زید آمد و زید رفت همان عین مراد باشد پس ندین آن شخص آید و نشاء هر اسمی صفتی بود او تعالی که بصفت الهیت است نام الله شد رحمت صفت است رحمن نام کردند و قس علیه الصفات الباقیات و صفات را بعضی گویند عین ذات و نفی صفات کنند یعنی ظهور رحمت از آن ذات شد رحیم خوانند قهر ظاهراً هر گشت قهار گفتند این قائل صفات را اضافی گوید اثبات نفی صفت حیات و نفی علم بر وے و دشوار آید الاتکلف و تحکک کند و قومی غیر ذات گویند حیات و وجود را غیر گفتن مشکل تر باشد و نیز قدیمات ثابت شود و دیگران نه عین و نه غیر گویند و مردمی گویند که بعضی صفات عین ذات است چنانچه وجود و حیات و بقا و بعضی غیر ذات چنانچه خلق و رزق و احیا و هم یا خدا و ان الحبل بطرفه و هو الحق الحق والتشبهت والوفق آیهات صفات بعضی نه گویند و بعضی هفت و بعضی چهار حیات و وجود و علم و قدرت ابوالحسن اشعری که شیخ متکلمان است ید و وجه و استوار این اثبات میکنند حقیقی گویند نه معنی قدرت و کذلک الوجه نه معنی ذات و استوانه معنی استیلا اللهم این مردم مکمل متعلق بدیسه در بانے است از عین عیان خبری ندارد ما میگوئیم اگر بیه و وجه و استوار از قبیل مثل گویند هم صورت توجیه باشد در شکل و مثل آنچه نماید

نہ آن چنان باشد لیکن همچنان نماید جبرئیلؑ در حضرت معطفی علیہا السلام بصورت
 وحیہ کلی آمدے نہ آنست کہ وحیہ کلی صورت جبرئیلؑ داشت یا جبرئیلؑ بصورت
 وحیہ شد اما آنچنان نمودے و اگر ذات را گویند کہ دست دارد همچو دستے مجبوسے
 مجموعے کہ اور اعصابے و غصے و اور لحمے و دممے و امنویہ و بسطے و قبضے بود صد ہزار
 انکار با ہمہ استغاثت و استکبار کنیم و آنکہ گوید کہ قاضی عین القضاۃ ہمدانی لمس و
 شمم و ذوق را نیز اثبات کردہ است گوئیم اگر مردش اینست کہ طعمے شیرین بخوری
 و مضغ و کسر و بلع لذتے علاو تے کام را احساس شود فاشد الکبیر المتعال عن ہذا النفا
 و اگر از معیت و قربت اشارتے کند وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ وَ لَحْنٌ
 أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ جَبَلٍ أَلْوَدِيدِ وَلَحْنٌ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَٰكِنْ
 لَا تَبْصُرُونَ گوید ہر ذرہ کہ از ذرات وجودات است او تعالیٰ بآن
 ذرہ است و اگر گوئی کہ بعلم و قدرت است علم و قدرت صفات ذات است
 و صفات ذات غیر ذات نیست عودھو بر ذات باشد لحن و انا حکایت از
 نفس متکلم کند و جز این ہر معنی کہ گوئی تا ویلے و تحیلے ایگنہری۔

چوں این دانستی اکنون بد آنکہ جزوے کہ ماثہ لمس است یا ذوق
 یا شمم او تعالیٰ بآن جزا است اگر او بان جزا نباشد آن جزا نباشد و لذتے ملائم
 و موملم کہ آن جزو احساس میکند نمکند چہ حیات و قیام آن جزا بدوست سبحانہ پس
 آن اجزاء را تجزیر کن الی الاجزاء الغیر المتجزیۃ آن جزو لای تجزیزی کہ احساس لذت
 و مشموم و ملموس و مذوق میکند بدوست فعلی ہذا این آید کہ این لمس و این ذوق و
 این احساس آن جزو نکرہ بلکہ ہمان کہ این جزو بدو قائم است وحی و متحرک و دو جد
 است آن یافت برین تقدیر و بیان صفت لمس و نفعت شمم و ذوق اورا باشد بلا
 واسطہ و ترجمان و اگر غلجہا نے در دل و جانے صورت الحاد و اباحت را نقض

بند و گوید که چون واجد لذو و ملوس و مشموم او باشد چه حلال و چه حرام همه را قیام و
یک سلک نظام شود گوئیم نمود باشد من شر الشیطان ومن شر هذا الطان اشکالے
که در قضا و قدر رده نموده بود همان وجه این طرت روشن تر دیده شد قدری و
سُنی و اشعری و جبری گوید و إِنَّ اللَّهَ لَيَسِّرُ لَكَ الْيُسْرَىٰ وَيَصْلَحُ لَكَ الْغَيْبُ خود تقدیر کرد و قصه
را ندید بلکه اغفال و حرکات را خود آفرید و آنگاه بران عذاب کند جواب این سوال
و حل این اشکال بر نفوس رجال بر مثال جبال ثقال افتاد بلکه در محل محال ایستاد
هر چند مجال مقال طویل الطول و عریض العرض است لکن فیما نحن بصدده
آومی دلمان بسته و زبانش خشک تر مانده بلکه نبعت خرس و کلال ناطق است
تا آنکه صاحب شرع گوید اِذَا ذَكَرَ الْقَدْرَ فَاسْكُتُوا لِيُنْصِرَ بَابِنَ هِمَّةٍ كَيْتُ
آفرید و خود کرد و بران عذاب کند ظلم نباشد و شمار برین سر واقف نه اید هر آئینه
یا بر جبر اعتقاد کنید یا قدر و هر دو بال و نکال بر نکال است محمد یوسف
حسینی که کترین سترشدان و واپس ترین متکذبان شیخ الاسلام نصیر الدین محمود اودهی
است رهنه الله علیه این مستوره را از حجره استنار در سخن اظهار کرد و حجاب قلع از
سر عروس ستر بر آورد و هر چند که فحول علمای باشد را هر معنی بگرد تحت بیان و تفسیر
عیان ایشان است اما ازین سرافراز خود کامه جگر با خون گشت دستبرد
میسر نشد و البته بر آن قادر نگشتند اگر مردی بگوش دل اصفا کن و هم تا همه جان
و همه بصر و همه فواد نباشی بدین محذره رده نتوانی برد و این سخن مان توانی شنید و
جمال این جمیله ذی القرب و الحمی را نتوانی دید-

بسم الله الرحمن الرحيم و باشد التوفیق خداوند جل و علی عناصر رابعه را از
کتم عدم بشهر وجود آورد و لایق ماده و مثال حکما فلاسف که ما ایشان را ابالسه نامیم
هیولی را قدیم و صورت را حادث میگویند اگر این چنین نباشد تقدیر و انتقا

روے نماید۔ دورے و تسلسلے پیش آید محققان گویند اللہ مصدر الموجودات اسی
مبدأ و مرجعہ لامتناہی فی الالفاظ برائے دفع استحالۃ اور اگویند ہمیں ہیولی نکلا
فحسب میگو اذ اراد اللہ شیئاً اَنْ یَقُولَ لَهْ کُنْ فِیکُنْ کن را ہیولی
تصور کن و قدیم دان فیکون را صورت تصور کن و حادث بشناس الغرض چہا
طبیعت را ضد یکدیگر گردانید باز بینہا نسبتے خاص خود پیدا آورد تا میان ایشان
از دواج و امتزاج لطعی حاصل آید و خود امتزاج و ازدواج و آتش را گرم خشک کرد تا
را سرد خشک بر نسبت خشکی خاک را با آتش نسبتے شد آب سرد تر است بہ نسبت
سردی آب را با خاک مناسبے پیدا آمد آب را سرد تر ساخت ہوا را گرم تر
ساخت بہ نسبت ترمی ہوا بہ آب نسبت یافت و بہ نسبت گرمی بہ آتش چون
میان ایشان از دواج و التیام خواست نتائج ظاہر کرد و دم عناصر را اہمات نام
کردند و نتائج را موالید و یکے ازان مولودات آدم است علیہ السلام مرکب
از صفر کہ نسبت بہ آتش دارد و سودا کہ نسبت بخاک برد و بلغم مناسبت آبست
و خون اچھو ہوا است۔ آدمی را برد و صفت ساخت موجد و مشرک مشرک را
بیا فرید و شرک مشرک را بیا فرید و بودن او در شرک آفرید و نبوت مشرک را
بر شرک الی ان تیممہ علیہ اجزائہ و ارضی و ناری و ہوائی کہ با او بودہ است
تفرق شد میل بکلّ خویش برد باز ازان اجزاء متعینہ متشخصہ در آن نفس معین کہ صفت
تعیین گرفتہ بود باز جمع آورد وچہ در ترکیب صفتے گرفتہ بود غیر آن کہ من قبلہ بود باز گشت
او بکلّ خود و میسر نہ شد کہ بہ نسبتے غیر او گشت جز از طرفے کہ رفتہ بود باز گشتے دیگر نہ ماند
کہ او را ہم با او نسبت است پس بعثت کرد ہم با آن شرک و این خلقے دیگر است
با آن شرک کما تعیشون تموتون و کما تموتون تبعثون و وزخ را او
آفرید و آنچه مولات و موفیات است او آفرید آتش را آفریدہ و صفت

احراق در وی او آفرید و آتش را بر تن مشرک او گذاشت و سوختن را در تن مشرک او آفرید قبل آتش تن مشرک را او آفرید و وجدان الم مشرک را آفرید نوره و فریاد و گریه مشرک بسبب ایلام و وجدان الم او آفرید اکنون تو چه میگوئی درین بیان که کاریم ظلم در کدام صورت روئے نمود و جبر از کدام دیرچه سر بیرون کشید او خود با خود باز و با غیر نیزه و از اگر چنانست که مثال ما با خداوند تعالی همچو سلطان و رعیت یا چنانچه خداوندگار مالک و بنده ملوک ما مائیم سلطان سلطان است هر چه او فرماید بعد از آن فاعل ما مورد و مغلول را عذاب کند گوئیم ظلم کرد خود کرد خود ساخت خود فرمود خود عذاب کرد ظلم چه گذرد در بیان ما اشکال قضا و قدر انحال یا قوت و وهم و خیال و قدری و جبری انحال پذیرفت بحجت که ما هو المقصود و المطلوب اثبات شد و آن بحثی که حکم و فلاسفہ در میوئی و صورت محض بیان کرده اند و در آن ندانسته هباً و منشور اگشت فانا اقول و علیہ اعول و فی میدان تحقیق اقول ان البعث حق و النار حق و ان الله لا یوصف بالجور و الظلم یَفْعَلُ اللهُ مَا یَشَاءُ وَیَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِیْرَةُ - وَاللهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ فَلِلّٰهِ الْحُكْمُ الْبَالِغَةُ

اکنون باز گردیم بسر سخن چون دانستی که و اجد لذت و راحت و ذائق و نفرت که است اوست بهشت و خور و باغ و صحرا و دوزخ و آتش و حرقت و جوعت همین میدان مطیع را بهشت و حور و راحت و مدح و ثنا کا فر و مشرک و عاضی را آتش و احتراق و قدح و هجا آری مومن مطیع نسبت بلطف دارد و

هـ - در سوره ابراهیم مینقد است یَفْعَلُ اللهُ مَا یَشَاءُ و در سوره قصص تمام آیت یخین است و رَبَّکَ یَخْلُقُ مَا یَشَاءُ وَیَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِیْرَةُ - حضرت محمد و هر دو را جمع کرده اند و رع

مشرک بدبخت نسبت بقہر بہشت را صفت لطف آفرید ہر آئینہ ہر کہ آن سحر
نسبت دارد ہمان سوے رود اگر زود بزند ہمان را بطہ جہنمت کشالہ کنان آن سحر
کشند شنیدہ بعضی دوستان خدا را از بخیر ہا، نور در گلو کنند کشالہ کردہ در بہشت بر نداین بخیر ہا
ہمان را بطہ است و اعداد اللہ را کہ باوے شرکیہ گفتہ اند غیر او را پرستیدہ و از روے
غافل ماندہ یُوْخَذُ بِالْثَوَاحِیِ وَالْاَفْئِدَ اِشْاَن اِشْاَن را بیان کردہ و اگر
کسے سوال کند کہ دوزخیان در دوزخ چنان باشند چنانچہ سمندر مرآتش را و ماہی مَرَبَّ
را اینجا اشکا کسے بر شکا کسے سوا کسے پر جد اے سر بر کرد کہ زبان بیان اینجا کثرت
و قدم سروران تحقیق پی بریدہ است فعلی ہذا باید دوزخی را در دوزخ آن رحت
باشد کہ سمندر را در آتش و ماہی را در آب کہ ہم ازان رستہ است ہمداران باشد
و قوامش ہم بدان و این خلاف مُعْتَقَد و عکس مقال انبیاء اولو العزم است
علیہم السلام کہ مبنا، دعوتہ جلد انبیا بروجدان ایلام و ایصال غیر لمائم است یگان
یگان خود چہ گوئیم معلومت قصہ در از گرد محی الدین ابن عربی دفع اعتراض قرآنی
را عذاب را مُشْتَق من عذوبۃ الماء گوید یعنی ایلام نباشد آن عذابے کہ در قرآنست
بدین منی بود ولیس هذا التاویل علی التعویل فیہ فحالفہ اجماع
ادیان الحق و الاخبار الصالح الوارثۃ من النبی الصادق
و ہم آیات دیگر کہ آنجا لفظ عذاب نیست اثبات ایلام ایذاست بعبارتے
دیگر صریح ترک آنرا فقیہ مفسر خواند جاے تاویل و تحمیل نیست نفوذ باشد منہ
محمد یوسف حسینی کہ قبسے از نار اِتی اِنَّا اللہ اُقتباس کردہ از مشکاۃ مصطفوی
چراغے افروختہ و از زجا جہ مرتضوی صفائی یافتہ روشن تر گوید اگر انسان ہنجو
سمندر یا ماہی استے ہمیں آمدے کہ متوہم را مزامحت کردہ است و از دائرہ
تحقیق بیرون بردہ است کہ اگر انسان ہنجو نار بسیطستے و مثال سمندر ہما سنجاستے

بودست سخن قائل تحلیل بر پنج صوابتے ولكن فیما نحن فی تحقیق مرکب است یک جزو و آتش اجزا باقی مخالف و ایلام عبارت از ایصال غیر موافق و اتصال غیر لایم است۔

چون میست فیض و قربت علم و قدرت را شناختی او سبحانہ باہمہ اشیا است بعلم و قدرت نہ خارج است نہ داخل نہ قریب است نہ بعید نہ متصل است نہ منفصل مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ ازین حدیث قصہ کرد گفت اندہ مع کل شئی لا بمقارنہ و غیر کل شئی لا بمزایلة قرب و بعد

اجسام اینجا مقصود نہ اقتدار باب معانی شانسند کہ وصی بنی بیانے بدیع فرمود حرفے از نحو با سمے و رسمے صرف توان کرد جملہ فعل اللہ بدین کلمہ اجرا کنند

نہ ازنی
بہر کلمہ
شست و ملاقات

اشکالی بلامباشرت و ملاقات باشد در حکایت ابوعلی فارمدی کہ از گرگانی تروا کند اشکالے و شہتے مانند ان الاسماء التسعة والتسعين تصیروا وصا العبد السالک و هو بعید فی السلوک غیر واصل گرگانی را در بیشہ سلوک شیرے دان هر چند کہ در دام او هر صیدے افتاده است و در فراک او هر شکالے کہ بستہ اند باز آن شہسوار اسپ ہمت را از تاخت و باخت بازداشت و از جولان گرمی نہ ایستاد و تو کہ گرد این میدان ندیدہ و غاشیہ مردے نکشیدہ بدین سخن کجا بری کہ غباے از نشان آن میدان نیافستہ اما مار و شن تر بگوئیم شرھے کہ موجب انشراح دل تو باشد بکنیم بدانکہ ملکوت و ملکوت است و لا ہوت و جبر و وقت ملک عالم شاہد را گویند و ہمیں را ناموت خوانند ملکوت باطن شاہد آنچه شاہد بدان قایست و خلاصہ دوست و لاہوت آنست کہ ملکوت بدان قاست و خلاصہ خلاصہ است جبروت عبارت از مجموع ملک و ملکوت و لاہوت است مثلاً قشر جو عالم ملکست مخ جو ملکوت

و مخ لاہوت و چون جوز را با پوست و مغز و مغز مغز اعتبار سے کنی جیروت باشد
 ہر چہ اینیز در انسان یا بفعل موجود است غالب ملکوت روح باطن انسان
 و خلاصہ است و قوام بدوست ملکوتست روح کہ خلاصہ خلاصہ است
 و باطن باطن است و قوام روح بدوست لاہوت است و چون این محبوب
 را اعتبار کنی جیروت کوئی فیض قدسی کہ قدیم است آزا کہ حکیم نفس جزئی عبارت
 کند بانیہ ہر بشر متعلق تصور کن کتعاقل الملک بالمدینۃ والعاشق بالعشوق
 قریب ہجو قریب اجسام نیست کذا کہ بعید نیست متصل نہ منفصل نہ داخل نہ خارج
 نہ فیض قدیم قدسی کہ از قرب و بعد و اتصال و انفصال صبی مغزہ است از رگ
 گردن تو بگردن تو بہر از تو نزدیک تر است بہ چشم تو از سیاہی چشم تو بہ نزدیک تر
 است آن فیض قدیم محبوب است بہ متقی عزت و کبر یا مستتر است با ستار
 نذر و وجب استلا و این وجب بہ نسبت اوست کہ حجابہ النور لو کشفہ
 لا حرفت سبحات و جہد ما انتہی الید بصرہ من خلقہ و حجبہ کہ
 ازین جہت و ازین سواست مثل سبی و بہیمی و شیطنی و ملکی و اغلاط الحجب
 و اکشفہا و ادمہا الاستار و اثبتہا و ہم دوی و خیال ہستی تست
 چون بدوام توجہ تمام و پاکی نفس و مبادات التزام شود حجب ظہانی کہ آن را
 نسبت با لک گفتیم و نورانی کہ از نسبت با ہی و ملکی و آدہ ایم از پیش دل سالک
 بخیزد و فیض قدیم کہ باو است مکشوف شود خود با خودی ہر گرد و در ہر ظہور سے نصبت
 من صفاتہ تجلی کند لطفا و قہرا کرنا و کبرا بر حسب آن صورتے ملایم تجلی کند ترا گمان
 رود صورت آسجانیہ نقش بند و رنگ آمیزی چگونہ رخ نماید کہ این بیک از عالم
 پیچون چگونگی آدہ است آسے سالک را آن استعداد ہنوز نیست کہ در عین عیا
 معایتی کردہ است و در آن عین محو گشتہ تا اثرش نماندہ است خدا ارادت

رحمت و خواست قبول طاعت را صورتی آفرمید که آن احسن الصور
و اجمل النقوش و املح الاشکال باشد لکن شفاف صاف عکس پذیر
جماعی لایزال که بعینه ذات قدیم نامند برعکس عکس سالک مخطوط
باشد و آنکه بصیر را بنید و بصری که بر ذات منزله نسبت دارد مشاهد شود و را
آن نیست که گفتیم فیض قدیم که بر مثال شبنم از هفت دریا است یا ذره بمقابل آفتاب
متصف شد به صفات من له الكل بالکلیه و هو الكل و کل
الکل و کلیه الكل و انسان که انسان است در عین مردم نهانست هم آنست
هم آنست قول کرگانی ترا درست تر فهم شد یا نه که نود و نه نام صفت سالک شود و
سالک هنوز تمام نشده باشد سیرش تمام نگشته۔

قوله و هو بعید فی السلوک احتمال دومنی دارد یکی آنکه هر چند که متصف بصفتان
نود و نه نام شد این صفات را تجلیات لایتنای و صور غیر منحصراست لایتنایی فی
صورة مرتین و لایتنایی فی صورة لاشین الوطالب کی صاحب قوت القلوب نمین
بیان نشان داده است اسی عزیز رسیده باشی بدانی که چه میگویم چشیده باشی بشناسی
که در کدام گفتاریم اگر روزی سالک را صد هزار تجلی شود این نوع را فرضی و تصوری
بدان واقعی است میان ما کس است که کیامت چند هزار تجلی بروی شود
بیچیکے با دیگرے برابرین بعین نہ درینا تحفه تر و عجب تر آنست که بر سالک تجلی شود
چنانچه در وصف و بیان قایلان و واصفان در نیاید سبحان من له کل یوم
نشان و لایشغله شان عن شان کل یوم هو فی شان تا سالک
خواهد که در یاد و محیط و مدرک او گردد و بنید که صفتی دیگر است تا آنکه بخود باز آید بنید
ندانند که چند بود اما نامانیده و اندانند عالم بالجزئیات و الکلیات یا همان
با ضد او خود باز گردد یا باوصاف و نعوت دیگر میشود صورتی تجلی کرد عاشق و مبتلا

گردانید دیوانه و والد ساخت ابد الابا گذرد که آن مرد در آن درد بسوزد و مارش
 برآید سوخته ناساخته افروخته نادوخته در دمنده نیازمندے و امانده در مانده
 درویشی بی خویشی بے بے و بے پشنی مانده و هرگز آن مراد را بدام خود دنیا بد و دروایی
 را ازین بر افتاد و پرسند که چه باشد اگر اینچنین کس را رسیده گوئی شاید و اگر نیافت
 خوانی شاید این مفتول موصولست این مشتاق مهزول است این بمقصود رسیده
 است و هیچ وقتے روی مراد ندیده است این عصای طلب از دست انداخته
 است فغلین مسافرت از پای کتیده است پالنگ جد واجبهتا و از کمر عزیمت
 کشاده است و توشه عزیمت بکجش داده است پای در زاویه فراغ دراز
 کرده بتکیه بے غمی شسته بلکہ بی غم و بے هم غلطیده است اما سفر خست سقرمانه
 نخت بپای میه فت اکنون بسر رود پے پایش بریده اند فغلین که پوشد کمرش
 شکسته پالنگ بر چه بند دست تصرف کوتاه گشته است عصا گیر دزدان بر باد
 داده است ذخیره چه سازد زاویه خراب گشته است قراگاه کجا کند و ماغش سودا
 زده است خوابش در آئینه جمال خیال روے چگونہ نماید سفرے که من قبل وقت
 تمام شد هر مجاهد تے و مشتقے که بود پس گذاشت اکنون راهے پیش آمد که هر کس
 نماند و هر هے بنا شد مرعله نہ بنید منزله و مقرے را نشانے نیاید یک ساعت
 و یک زمان قرار را احساس رفت امید مبلغ و مانے منقطع گشت یک ساعت
 رونده از سیرنه ایتد و در امکان نباشد که مبلغ برسد اگر ترا پرند همل یعلم الله
 القهار عدد انفس اهل الجنة وال نار وعد سنین اعمارهم
 و انواع ما فیهما من الما صل و المشارب و الا نهار و الا شمار
 فلیقل ان الله لا یوصف بال محال تعالی عن العجز و الاخصما
 قال الله تعالی قُلْ لَوْ کَانَ الْبَحْرُ مِداً اِذْ الْکَلِمَاتِ رَبِّیْ لَنَفِدَ

نہ جاودا است

الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَعَا كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا
 از اتصاف با سما و تخلق با خلاق و صفات سالک را دو چیز متحقق شد
 یکے در دوسے بی نہایتے دوم مشاہدہ دریا سے بے پایان - ابو الحسن نوری از
 بی نہایتی و دوری این راہ نشان دادر کہ اگر منم او نیست و اگر اوست من نام
 سانی میگوید -

بی منت اوقات سانی با منت با سانی زین قبل در مانده ام
 میگوید سجانہ نوکان البحر مداد الکلمات ربی فعلی ہذا اقلام ہم ہر ان
 قیاس باید کتاب کذلک و صورت کتابت و صور ایات کذلک از کلمات
 ربی چہ مراد داری و کلمتہ اللہ فیہا الی مدید مجموع این مفردست
 فیض را غیر امتزاج مائی و غلط صورت عنصری مصور بصورت آدم کرد عیسیٰ
 نامش نہاد میخ ازان گفتند کہ از اوصاف اختلاط و امتزاج بشری کہ فیض قدیم
 بہ آن متعلق بودے و خود را بدان صورت نمودے مسوح بود در انجیل یوحنا
 است لقد کان مبتداء الکلمات لدی اللہ لتکون کلمتہ
 اللہ ہی العلیا کلمہ را در کلام کرد لا الہ الا اللہ لا الہ نفی ما استحال وجودہ الا اللہ
 اثبات باستحال عدمہ ظہور این را مثالے بشو چنانچہ سراب و ہوا سراب صورت
 ہواست و ہوا معنی سراب ظہور ہوا جز بصورت سراب نیست و قوام سراب
 بی ہوا نہ آئکہ الطف الاشیا با شد ظہورش جز بمثالے بنود عکوسے و خلا لے است
 اینجا عینی و مثالی است اینجا سالک ہمیرین کلمہ ملازمت نماید تا از صورت کلمہ
 بمعنی رسد و از بل ہر باطن نظر افتد کلمہ بحقیقت خویش تجلی شود اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ
 مثل کلمہ در صورت عنصری متخدم یوحی الی ظہور فیض قدیم بر من است ہر کہ
 سلوک کند چنانچہ محمد کرد لقاء فیض قدیمش یا شد فَمَنْ كَانَ مِنْ جَوَابِ قَاءِ

رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا شَرْطَ أَنْكُمْ جِزْمًا وَكُشْفِ أَنْ هَالِ وَأَنْ تَكُنْ
 نَبَا شَدَّ وَلَا يُشِيرُكَ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا عَهْدِي وَثِقِي وَعَقْدِي
 عقیدے کردہ است اَيْنَمَا تُولُوْا فَثُمَّ وَجْهُ اللّٰهِ هُوَ جُودِي رَاك
 تصور کنی وجہ منہ الی ربہ وهو الفيض القدیم الازلی الابدی
 ووجه منہ الی نفسه وهو المبتداء والمصنوع والمجبول المجعول
 آن دوئی کہ نسبت بقدم دارد بقی علی الابد والازل کان و
 یکون وهو الان کما کان ویکون اما بحسب تعلقی کہ کردہ است غیر
 یکدیگر نماید چنانچہ زجا جہ بخت محاذی و مقابل رنگا میزی کند او چنانچہ
 هست هست لا یتغیر فی ذاتہ ولا فی صفاتہ بحدوث
 الاکوان والموجود لا یصیر معدوما بل ینتقل من صورۃ
 الی صورۃ ومن هیئۃ الی ہیئۃ فیض قدیم فانی نکر داما تعلقی کند
 از صورتے بصورتے و ہستے ہستے العالم متغیر متعلق اوست نہ اوکل من
 عَلَیْهَا فَاِنَّ وَبَیْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِکْرَامِ اَيْنَمَا
 تُولُوْا فَثُمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِن مکان بشری گوخواہ ملکی خواہ شیطانی خواہ ارضی
 خواہ سمائی خواہ عرش برصراط فنا و سبیل زوال است اما وجہ اللہ ہر موجود
 را بدو توجہ است کما قبل لا یقبل الفناء بل یستجیل و نیاید کہ در وہم تو بگذرد
 کونہ فی مکان و حلول فی محل است تعالی اللہ عن ذلک علواً کبیرا ظاہر معنی
 لفظ اینما اگرچہ ہمیں دلیل کند اما وہو اللہ فی السَّمَوَاتِ وَفِی الْاَرْضِ را
 چہ معنی دانستہ اینجا ہمین معنی بدان و دیگر چون این معنی محقق شد کہ هیچ جزوے
 از اجزاء لایتجزی نیست کہ او تعالی با آن نیست بصفہ قربتے کہ لائق آن
 حضرت باشد در اینجا چند اجزاء لایتجزی تصور کنی و او تعالی باہر یکی باشد اگر تین

نسبت اینها را برنظار هر دانی حلول حادث در قدیم نباشد و آنکه قاضی عین
القضاة در رساله مکانیه خواسته است که اثبات مکان کند مکنی که
لائق قدیم لطیف باشد اگر بدین بیان بودے کہ ما گفتیم نیک بر صواب
و نزاہت آنحضرت بودے۔

احتمال معنی دوم کہ در مقال آن مالک الاحوال سید الرجال سید
الفعال حمید الخصال المتخلق باخلاق اللہ الکبیر المتعال المحو المطموس الفانی
فی الابد والازال الباقی الثابت باللہ لم یزل ولا یزال گفته بودیم وهو
بعید فی السلوک غیر واصل السیر الی الصفات و
الاسماء وهو کون السالك بالتصافنها والتسمیة
بتلك الاسماء تمام شد اما محو و ذات و بقا بذات کہ عبارت
از مقدمات وصول است نشده است ہر آئینہ در سلوک باشد و اصل
نگشتہ بود ذات الی رَبِّكَ الْمُنْتَهٰی سیر الی اللہ تمام شد۔

آما السیر اللہ و السیر فی اللہ و السیر باللہ و السیر من اللہ الی اللہ نشاء
اللہ العزیز اکنون آغاز شود اگر خواست خدا باشد زبان اینجا لال است
مقال اینجا کلال ست عبارت پے گم کردہ است اشارت رہ روی ندیدہ
است حدت بصیرت کند گشتہ است براعت فہم پڑ مرده است ہیہات
در ہیہات حیرت اندر حیرت است بجو دی در بجو دی۔

وصول عبارت از شعورے خاصے است یقین گردد کہ تو نہ او
یکے از یکے چہ زاید ہمان یکے یکے در یکے چہ باشد ہمان یکے یکے ہائیکے چند
بر آید ہمان یکے ازین فہم چو بیان کنم بیان عیان نشان از عالم کثرت و ہد

سہ۔ بین شیخ ابوالقاسم گرگانی رحمۃ اللہ علیہ۔ ع ۲

عیان را بیان نیست بیان را عیان نه زیرا چه نه عیان است و نه بیان وصل
آن بود که تصور فضل شود فضل نیست وصل چه باشد هو الاول هو الدائم هو الآخر
همه جهان را محیط باشد بیان که کند و از چه کند تصور رے و شایے انگیز و مگر
تثنیّه در بیان آید چیزے اشارتے بدو تو اندک دلا حول و لا قوۃ الا بالله اشار
چه باشد من اشار الی التوحید فهو عابد و شن من والی وصل
عدم اندا و اومتی در بود و نابود اندنی و علی در و هم و خیال گم اندگو نه وجوده بود
هو الا هو صدیق اکبر گوید سبحان من لم یجعل للخلق سبیلا الی
معرفته الا بالاحجز عن معرفته با این همه میگویم اینت باقی ثنیت
ثابت اگر این بنودے این قدر گفتار بنودے دریا بکنید موجب نام شد تصاع
کرد بخا رفتند مترام گشت ابرش خوانند چکیدن گرفت باران گویند روان
شد نهر گشت باز بدریا پیوست همان دریا شد که بود بدیت
فالبحر یجری علی ما کان فی قده ان الحوادث امواج وانها
لا یحجبتک اشکال تشاکلها عمن تشکل فیها فھی استار
این تحریک و این تصاعد و این تراکم و تقاطر و این جری و ارتفاع
اینت و اثینیت است جلیذ را از حقیقت پرسیدند گفت مطربے گفت
و کتا حیث ما کانوا و کانا وحیثما کنا
آمدن نیست رفتن نه ماندن نیست باز گشتن نه سہل عبد اللہ
آسان تر میگوید یا مسکین کان اللہ ولم تکن و کیون و لا تکن و هو الان کما کان
و کیون فکن انت کما کنت و تکون - قوله فکن انت کما کنت و تکون عینیت
و صرف اثینیت است هو تعالی متکلم بکلام و اعدا زلا و ابدار و انباشد که
در کلام او میان امر و بنی تفرقه کنی و از حرفے بحر فے انتقال رو اداری یا گاه

سمازی و گاه عبرانی و سریانی گوید و یا زمانے گفت و زمانے ساکت شد تعالیٰ
 اللَّهُ عَنْ ذَٰلِكَ إِنَّهُنَّ الْحِثَّانِ بِنْدِشِ مِیْگُودِ لَمَنْ الْمَلَكُ الْآلِیْقُ مَدَّ لِلَّهِ
 الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ کِیاسِعت و کِی زمان لطیف ازین گفتار انحصار نیست
 او خود با خود از خود میگوید و خود از خود یا خود می شنود لمن الملک الیوم و خود
 با خود و خود را جواب میدهد الله الواحد القهار از لا و ابد آهسته در با و یہ بود با
 اند و در عین شهود بی وجود اند و شہور و سنات و ایام و سبغات و آوان و
 آفات با حجاب شمس و قمر است کہ مرتبط بد و ز فلک اند و لیس عند الله
 صبح و لا مسائرو آنچه در کلام مجید غائب حاضر شده گوید و منتظر را واقع شد
 داند حال را بطریق ماضی باز آرد ہم ازین باب فصلے بیان شده است
 اگر یگان یگان گوئیم گفتار در از شود مقصود ما انحصار است مَا إِلَهَ إِلَّا يَوْه
 الْبَدِیْنِ فَمَنْ یَعْمَلْ مِشْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ هم ازین کتاب
 و ان و مَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ تلویحی ہم ازین
 لحظہ روشن کرده است - بیت

امروز پری و دی و مندا هر چهار یکی بود تو مندا
 چون اثبات اثبیت شد و تحقیق اینست گشت سیر سلوک چگونه
 تمام شود۔

و هو بعید فی السلوک غیر واصل دو معنی دیگر احتمال دارد باعتبار
 ارامیده و قرار گرفته تصور کن و باعتبار رے ناریده و در سلوک مضطرب
 میدان بد و تعالی کسے راره نیست مانند ہم و جہے ندارد و فیقی بین و صل
 و فصل یوصال ریده این وصال آن نیست کہ موجب ملال و باز ماندن باشد
 ہمت باز گشتن نمی دہد کہ چون رہ نیست اکنون بس کنیم ہم بدان کہ امکان

بود قانع گردیم و آنکه رسیده است سیرنی گردد میجوید میجوید سر بر آن در میزند میزند
و میداند که قابل ره برون نیست این سخن از مشتاقان بشنوند صورت پرست
گوید بیت

عجب نیست که سرگشته شود طایب دست عجب نیست که من و اصل برگردم
احتمال دیگر مولانا محی الدین ابن العربی و آنکه متابعان او اند چنان که
عبدالرزاق و غیره و جمعی دیگر از صوفیان که ایشان دم از مقام توحید و تحقیق زنند
چنین گویند هو سبحانہ عین الانشیاء و را این وجودات وجودی
نه اوست که بهر صورت و امکان طایر گشته هُوَ الظَّاهِر هُوَ الْبَاطِنُ
اما جزا و ندانم یکے هم از ایشان گوید بیت

آنکه بر آمد بزم محلبیان دوست و گرچه غلط میدهند نیست غلط اوست و
این عارف محقق را بعد این شعور سیر و سلوک تمام شد باین همه وجودی
لا یتناهیست از زنی ره و وقوف ساعت فاعث از سیرے سیرے غالی
نیا شد و هم بگمانگی هو هو میسر نیست گفتیم آیت و اثینیت باقیست اولاتین
فراغ از کدام ره در آید مگر بلاهت حماقت و خجالت و طاعت و آنکه گوید
بدین شکل بیان کردن منتهی نه اقتد لا حول و لا قوة الا بالله نتیجہ شکل و حد
وسط و اصغر و اکبر صغری و کبری رابطه و نسبت اینجا چه نسبت داشت هر چند
که آب دریا بدریا پیوست آن آب دریا که صور مختلف نمود نامے با خود برد
همین نام او دومی شد اگر حلقه متساوی الاطراف بخنط و نقطه و هوی دومیه
کنی باز آن خط از میان طرح کنی حلقه آبخنجان نشود که من قبل بود اثرش باقی
باشد فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰی همین حکایت کرد دائره راسته بود
این دائره احدی را خط احمدی و دومیه کرد و باز گشت هم باصل دایره شد دائره

آینچنان نمائند که پیش از تصور خط و نقطه بود و اصل یگانگی نه پیوست جزو
 من الکل تمثیل شود جزو کل را چون محیط تواند بود و تعلم ما فی نفسی ولا
 اعلم ما فی نفسیک جزو را از کل چه آگاه قطره را از دریا چه خیر این جزو
 را همه بجنیده است خواهد کل بکل باشد و آن ممکن نیست گشت بکل پیوست
 عین بعین شد هو هو و هم بر داما اطلاع و اشراق بر وے نشد بضرورت از سلوک
 نهایت و اصل تصور نکرد ابو یزید از مفری شنید و ما قد رزوا لله حق قدیر
 سر بر دیوار زد گفت چو مید انستی که بتوره نیست طلب خویش در دل گدای
 چرا انداختی از شقیق بلخی پرسیدند ما الحقیقه قدرے قند در دست گرفت پرسید
 که این چیست همه گفتند قند و از آن قند چند صورتی کرد از هر که پرسید گفتند که
 این پیل است و این اسپ است و این آدمیت باز شکست این صور
 را غده ساخت چنانکه بود قند همچنان گرد و باز پرسید که این چیست گفتند قند
 فرمود هذا بیان الحقیقه هر چند که باز گشت هر یک بقند شد و اصل
 هر یک هم از قند بور اما پیل مخصوص پیل و نام هم پیل شد کذ لک اسپ و
 آدمی این خصوصیت اینست و اینست آمد و اگر گوی که این همه و هم است
 فلیکن و هم آمد و آمد و شدند لابدی دومی آمد اتحاد کما هو متصور نیست
 آدمی را کجا ممکن که جمیع اشکال و صور را که ابدان متشکل است محیط شود و
 گردد و اگر صد هزار سال در سیر باشد بانهتا رسد سیر تمام نباشد و وصول کما
 هو ممکن نگردد۔

نشان

جمع از ابدال جیل و چند نفر را چند سخن پرسیدم کی از شریعت گفتم شما اهل سیر اند
 و صورت اهل سیر آنست که زمین تمامی نیزو نیست هماغه که قدم شما است و اگر در مشرق است
 مغرب همان است و اگر در جنوب است شمال کذ لک زمین است که بدان زمین طلوع

نشان

فجر اول است و در زینے غروب است دخول وقت مغرب است و در زینے نهرست در
زینے عصر اگر بجائے صبح بود شما نماز فجر آنجا ادا کردید باز بر حکم طبرے که شما دارید
در زینے رسیدید که طلوع آفتاب نشده است بدان مقام رسیدید که غروب
است حال نماز عصر چه باشد شما اینجا چه می کنید ما را اینجا گمانید تا بدان مستفید باشیم
که بر ما مشکل است و سخن دیگر شما کی را در دوزخ بر دید و در قعر دوزخ ایستائید
و از اسرار آن اطلاع دادید چون آن شخص باز بعالم ملک آمد باید آتش این
عالم به نسبت آن آتش هفت درجه سردست نسوزد و محققان و عارفان اولیا
و انبیاء را سوخته است دیگر گفتم آنکه مطلع بر ضمای و اسرار باشد و از حال و کار
آئنده داند هر نفس و یگه سر پوشیده میجو شد زن و پسر و شخصی دیگر که و پر ابا و بنت
است پنهانی ایشان را مرد و کمشوف علیه مطلع است پس چه کند قریب خود را
هم بدان گذارد و داهن و مباحی باشد یا بر موجب آن اقامت استحقاق کند هر
دو میسر نه و سخن از عالم حقیقه پرسیدم شما میفرمایید که همه اوست بیک زبان و
بیک اتفاق همه گفتند آئے گفتم این که فرمودید همه اوست حل همه بر رے
چگونه درست آید این سخن را حقیقتی و بیانی هست یا نه بر من عاجز مسکین در
مانده مضطرب گشته برنجیدند گمان بردند که مگر بطریق الزام و احجاج میگویم باز
بأنصاف آمدند سخن را جوابه بنمود اقرار بجز بود اما گمانے بر من برده بودند
و انتند مگر بالزام میگویم از ان باز گشتند به صلح رفتند۔

نہایت بیان یارین جا بود کہ ہمہ اوست و آن درست
 نہ سیر و سلوک چگونہ تمام شد و اصل بچہ اعتبار گشت در این بیانے کہ کردیم
 سیر فی اللہ و از سیر باللہ و از سیر من اللہ محقق مثبت شد و لیکن تعین تشخیص
 نکردیم کہ بر عارف ذائق و بر شاہد و اجد پوشیدہ نیست و آنکہ خواهد در کلام ما

بے مشابہہ حال سخن پیوند دفسودہ ماند درست زود عجز خویش خود داند مگر طالب گرد آما السیر من اللہ الی اللہ اکنون آغاز شود۔

دوم احتمال معنی قول گرگانی است گویم آن شیر بیشہ حقیقت آن گرگ بادیہ قربت آن نہنگ دریاے وحدت آن پلنگ قلعہ صمدیت چنین می فرماید و برین جملہ اشارتے می نماید اگر ذات اور اتنزیہ و تبیج کما هو حقہ کوشش کنی بجایے رسی کہ جز عبارت از مثال نقطہ بنود کہ بہمہ وجہ از تجزیہ و تقسیم قابل نباشد و جز تصور ذہنی را محال مساغ نہ و اگر از ابتدا و انتہا و از عدم تنہا ہی او شعورے یابی این جہان و آن جہان و صد ہزار این و آن در تصور آری شبنمے از ہفت دریا با دریاے محیط کمتر باشد چہ کنیم در مثال جز این غظیم تر نیست ورنہ بدان تمثیل کنیم۔

چون این دانستی محی الدین و اتباع او و محققان دیگر کہ یک وجود گفتند متمثل بدین ہمہ وجودات است این جہان و آن جہان با ہمہ نعم و اسباب آن و حجیم با ہمہ موزیات و موالمات آن و عرش و تری از ہر قل و کثر و جل و حقیر یک وجود است و وراہ آن وجودے نہ اما محمد حسینی کہ مستیز بنور مرتضوی است و مستضی بضیاء مصطفوی است میگوید باین ہمہ وجودات کہ گفتند کہ آرے فیض اوست تعالی بہمہ صور و اشکال متصور متشکل و وراہ این وجودات وجود است کہ این فیض با ہمہ صور و اشکال خود بحسب آن وجود و بحسب آن ذات بصدد ہزار مرتبہ کمتر از شبنمے بمقابل دریا و محیط و ہفت دریا و قلزم باشد کرات و مرات بلکہ ہر زمان و ساعت ازین وجودات در گذشتند و وراہ آن سیر کردند الی ما شاء اللہ بنود احاسے بنود فہمے بنود بینے معینے شے ہست بود ہست با حاس باریکتر و نازکتر توان دانست۔

روز ولادت حسین علی رضی اللہ عنہما فرشتہ راجبرئیل بحضرت مصطفیٰ علیہ السلام آورد و گفت این فرشتہ روزی بی ادبی کرد از خدا تعالی خواست طیرانے کند و انتہائے عرش را دریا بد فرمان شد تو دانی بپرسین ہفتاد ہزار سال پیر پیر ہا بر سخت باز از خدا تعالی دیگر ہا بخواست یافت باز ہفتاد ہزار سال دیگر پیر پیر ہا بر سخت باز دعا کرد باز یافت سہ کثرت ہمچنین کرد ماندہ شد و پیر ہا شکستہ افتاد و گفت خدا یا عرش تو بدین حد وسعت دارد و فرمان آمد از یک طرف کنگرہ بدوم طرف نرسیدہ اقرار بعجز کرد خدا ایر البقہر و غلبہ شناخت التماس پیر ہا کرد و فرمان آمد تو بی ادبی کردہ آن روز کہ حسین علی رضی اللہ عنہ بزیادت او بر تو بمالند ترا پیر دهند دست حسین علی رضی اللہ عنہما بر وزند او پیر یافت یک مخلوق متصور متشکل کہ فیض قدیم بدان صورت بود این صفت است و این فیض از ان ذات بصد ہزار در ہزار چہ گویم نمیتوانم گفتن کمتر است چگونہ برابر شود و این محرومان از چہ وہم گویند و را این وجودات وجودی نیست ہم بعزت آن جلال وہم ببرزگی آن حضرت ہر کہ این گمان برو خدا تعالی را شناخت و نرسید و دولت معیت قربت بدور وے ننمود و اللہ من و را بہم فحیط او باہمہ از ہمہ و باہمہ و بی ہمہ ہمہ او و از ہمہ بیرون او و بیچ کیے از وے نہ و بد و آگہ نہ و ہمہ نہ او و نہ او ہمہ ہو الکل ہو کل الکل ہو کلیۃ الکل و کلیۃ الکی ہو کل کل الکی و کلک و کل کلک ہو ہو ہو لا ہو لا ہو لا ہو السیر من اللہ والی اللہ ایخا ہم شود اکنون اندیشہ کن ایخا سا لک گمان برد کہ واصل شدم و سیر سلوک تمام شد۔

شرعیات است و طریقت است و حقیقت است و حق الحقیقت

و حقیقتہ الحق و الحق اما شریعت عبارت از گفت انسان کامل است و طریقت
 از کرد انسان کامل است و حقیقت عبارت از دید انسان کامل است
 و حق الحقیقت عبارت از بود انسان کامل است و حقیقتہ الحق عبارت از بود
 بود انسان کامل است و الحق عبارت از بود بود و از بود نا بود دست شریعت
 و طریقت را دفاتر و مجلدات مستغرق شد و بیان و گفتار اورا اندازہ کجا بست
 ما را گفتن زیادت باشد اما حقیقت را ہم مشائے و نظیرے در کلامے و مثالی
 آرند کہ عبارت از دیدست مسطفی می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم کما ترون القمر
 لیلة البدر لا تضامون فی ردیتہ شیئاً التمثیل بالنسبة الی
 الراى لا المرئی و ہیندگان جزاین ہم گویند و جائے دیگر فرماید رایت
 ربی لیلة المعراج فی احسن صورۃ و ہم میگویند فی صورۃ امرد
 شاب قطیضی گوید رایت ربی فی صورۃ اُمّی و در قرآن ہم
 ازین بیان نشان و ہد بَدَ اللہ فَوْقَ اَیْدِیْہِم و جَاءَ رَبُّکَ
 ذَ الْمَلٰئِکَ صَفًّا صَفًّا و جُؤَ یَوْمِئِذٍ نَاضِرًا اِلٰی رَبِّہَا نَاطِرًا
 احمد حنبل گوید رحمۃ اللہ علیہ رایت ربی فی المنام الف الف مَرَّةً
 و التَّوْبٰی الصَّالِحۃ جَزْءٌ مِّنَ التَّوْبَةِ - ہمین رویا باشد و جواز رویت
 خدا ی تعالی در خواب ہم در دنیا در عقائد اہل ملت مسطور است و نیت
 کہ در خواب بیند چیزے دیگر باشد و در بیداری چیزے دیگر و در دنیا چیزے
 دیگر و در آخرت چیزے دیگر تعالی اللہ عن الحدوث و التَغٰیْر انہ
 سبحانہ لا یتَغٰیْرُ بذاتہ و لا فی اسمائہ بحدوث الاکوان
 و خواب را بیداری در بعض کتب ترجیح دہند اگر موجب ترجیح این بیان
 باشد کہ گفتیم نیک بر استقامت و استحکام آید محمد و انس گوید ما رایت شیئاً

و در حق تعالی
 بود و از بود بود

و صحابی

الاورایت اللہ فیہ مکرہ در محصل نفی عموم اقتضا کند و فلا را بنزد اہل صفات
جلال وجود سے نہ اشارت بدوام رویت باشد دیگرے گفت ما را ایت شیا
الاورایت اللہ قبلہ یسوی گوید بعدہ ومعہ ہم گفتہ اند ہر کی از حالے مقالے
کردہ است اما مقصود ہر یک قریب الماخذست از خواجہ خود شنیدم شبے
اقبال خادم مرا پیش شیخ برد و خود بیرون شد شیخ طاقیہ بر سر من ہنہا و خر قہ ہزار
میخی در برین کرد فرمود برو مشغول باش سخت مشغول شو از پیش برخاستم تا دو گانہ
شکرانہ بگذاردم دیدم آن حجرہ وبام و در و دیوار ہمہ شیخ بود خود دناستم چون بیرون
آدم عجب و دیگر این بود بار دوم رفتم نظر کردم بران حال بود کہ نخست دیدہ بودم
و کذا کہ کرۃ سیوم و بعد از ان فرمود من ہم آدم مشغول شدم سخت مشغول
بودم آن شب دیدم آنچہ دیدنی بود خدمت شیخ کبیر در خانہ ملک قیرکب
سماع شنید در خانہ آمد اصحاب رامی پرسید در خانہ قیرکب رفتم سماع شنیدیم
خلق مارا چہ میگفت محی الدین کا شانی عرضہ داشت کرد خلق نیکو بینی گفت شیخ
گفت سبحان اللہ مارا در خانہ قیرکب چہ بود و خلق چہ میگفت و مولانا مذکور گفت
چہ جاے رویت بود فرمود آری اگر رویت بنود دیگر چہ بود۔

اول حال طالب راجز این مفقود سے نباشد و در این صورت
مردمان را در خالہ نقش نہ بندد اما نگار خانہ رنگ آمیز نیست عرفا شرک نامند
و آنکہ گویند بیندہ چہ دانند کہ چہ بود او بود یا چیزے دیگر و جدت بر دہا
فی قلبی بیان این وجدان کردہ است نشان این عیان دادہ است بینندگان
دانند کہ چہ می بینند و آنکہ گویند علامت بیندہ این است کہ بیان نتوان کرد
دو احتمال دارد یکی آنکہ شئی را دید نہ اورا رنگے نہ اورا کیفیہ نہ اورا جہتے نہ خلقے
نہ قدائے و فوقیہ و تحتی نہ طولے نہ عرضے نہ عمقے نہ بسطے نہ یمنے نہ یسارے از

چه بیان کند و چه توان کرد دوم احتمال آنست که اگر گوید کافر باشد بت پرست خوانند و در حکم شرع موجب ملامت گردد و جوانی را که دوکان سنگسار رسیده اند ذوالنون مانع آمد که دوکان گفتند آنچه او میگوید اگر تو بشنوی سخت تر بزنی ذوالنون گفت چه میگوید گفتند ما نتوانیم هم از دپرس که میگوید خدا ایرادین چشم می بینیم ذوالنون بنزد آن جوان رفت پرسید گفت آری ای ذوالنون اگر نه بنیم چون زیم ذوالنون گفت محکم ترش بزنی ما این نشان نیز احتمال دارد روح انسان بر سالک تجلی کند هم برین صفت باشد که گفتیم بلکه احیا و امانت و سجود کائنات هم با آن بود سالک را تفرقه دشوار باشد و در نشان دوم احتمال تحنیل نفسانی و تصور شیطان هم هست نشان همانست که مصطفی فرمود صلی الله علیه و سلم وجدات بردها فی قلبی (مصرع) دل داند و من داند و من داند و من داند و من داند و من داند ذائق شکر هیچ عبارت حلاوت و لذت را بیان نتواند کرد اما هموداند که چه شنید من رای علم و من ذاق عرف موسی علیه الصلوٰة و السلام درخت و آتش دید از وی اِنِّیْ اَنَا اللهُ شنید و علاست تحقیق تجلی را ایجاد شئی لا عن ماده و مثال معانه و مشاهده کرد پس اَرَنِیْ اَنْظُرُ اِلَیْكَ بر چه میگوید جواب لَنْ تَرَ اِنِّیْ چرا شنود با مردم آشنا و محرم دیده دیدار عدم نمودار را چرا تاکید کنند و تا زیانه لَنْ تَرَ اِنِّیْ بر روی او چرا زنند مگر خواست پرده تمثل را از میان بر گیر و عین بعین نظاره کند گفت عین ما را دیده و رمی تو نتواند دید سبحات و جبر روی ما را از همه نظر با حجاب کرده است وَلَکِنْ اَنْظُرُ اِلَی الْجَبَلِ چنانچه آن بار درخت و آتش را مثال کردیم و در آن عکس جمال قدسی افروختیم عکس بر تو مشاهده شد این بار هم اگر از آن درخت بر خود آری مسیر ممکن باشد همان مثال ست آن بار آتش آتش بنود درخت درخت نه

وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْشَىٰ أُنْحَىٰ جَبَلٍ جَبَلٍ وَرُثْطَ عَلَىٰ جَبَلٍ
جَبَلٍ وَلَيْسَ هُنَا الْجَبَلُ وَالْجَبَلُ شَعْرٌ

فكان ما كان مما لست اذكره فظن خيلا ولا تسال عن الخبر
عکس را ناب نداری تو نمایی کوه نمائند که بیند و کرا بیند و که ام فرجه رو
نماید و کوه بشریت آن در بچه ندارد که بر آن جز عکس عکس تجلی در رے روشن
شود و کوه ستوه هستی که سر بایه هر اندوه است پیش دل موسی کو بهی و سدے
گشته چون بنجر و شاید که عین ما را بعین ما مشاهده توانی کرد ما را جز ما که تو اندوید
اول قصه حقیقت بود که گفتیم که عبارت از دید است دوم خواست حق الحقیقه
است که عبارت از بود است درین خواست اسحالتی و امکانی بیان کرد
محال باشد که تو تو باشی و حق الحقیقت صفت تو گردد امکان بود تو از خود بی خود
باشی و در بود حقیقت نابود گردی بود رفت تو گردد و صفوی پیش جنید الحمد لله گفت
جنید فرمود ائمه گفت کیف اقول قال قل رب العلمین قال
وما العالمون حتی یذکر معه قال قل ان الحاد ث اذا
قورن بالقدریم لم یبق له اثر مطالعه مکتوب ملکوت چنانچه
و آنچه در و سیت از نعیم و لذایذ و حور و علمان و قصور و انبار و باغ و بستان
و شراب و مستی و خوشی و ادما و دیگر دیدن و درخ و آنچه در و سیت از موزیات
و مملکات کا لغارب و الحیاة و انواع عقوبات و مضایق ظلمات مثلاً بیند که
مردم را پر کا لها کرده اند و تبا به بر و غن نهاده فرو و آن آتش کرده اند و هر یک کا له میجو
یخنی است جان و حس و وجدان در هر یک کا له باقی است و نظاره کلاً فیض جت جلودهم
بذلناهم جلود اغنیها آتش را بنید از تارک سوخته می آید تا بیا میسر

له کلام در رفت کبریه و حق تعالی است ثابت و حکم بر کوه و غنیمت و حلال آنکه ز درخت است نه کوه سه امان یعنی پله درخت
نمودن تله پر کا له یعنی پارچه پارچه -

لیکن نہ این چنین است یکبار سوز و تمام شود خاکستر گردد بلکه آن قدر کہ می سوزد و باز تنے درست می شود همچین شدہ می آید تا تمام تن میشود باز از سر آغاز می شود از پامی تا سر همچین میرود و از سر تا پایا همچین می آید ہر نظرہ کہ می کند می تواند دے ایستادن اما مشاہدہ ظلمات از ہمہ دشوار تر است سالک باختیار در میان آن نمی شود اما برندہ را مقصود است کہ البتہ نماید بستم و کلمہ زند درونش اندازد مقصود اطلاع اوست و او متحرک گشتہ و حیران و ہیمن ماندہ باز آید و کذلک مشاہدہ صراط و میزان و حساب و عرصات و جلوس بر کرسی قضا و سوال گور و عروج بر سموات الی العرش البجید و لوح را بنید بر مثال سخت کہ اوراد و شاخ باشد ملکہ در برگرفتہ بنید در ازی اورا از تری تا عرش اعلی تصور کند اما بحقیقتہ اللہ اعلم و کذلک قلم نہ اورا انبویہ نہ تراشے نہ قلمے نہ طولے نہ عرضے نہ شکلے و ہمارہ در جریان و دے بنید و قلمے و پرہ و دربانے در گرفتہ ایتا وہ و چوبے بدست او و آن دربان آدمی و فرشتہ نیست چوبے کہ بدست اوست از زخمت و نفقہ نیست و زبرد نہ و مر و ارید نہ طولے و عرضے نہ و ہر کچہ زدہ اند آن سراپچہ از ویبا و حریر نہ دراز و پھتا نہ بافتہ و دوختہ نہ مکالے کہ ہرگز اورا مکان نام نہ توان ہنسا و اما چون انجا ایستاد ضرورت عبارت ازجا کنند ورنہ آنجا جا کجا درون آن سراپچہ تا کیست تا چیت تا کجا بر دند و تا چہ دید و کرا دید برندہ سالک را تا آنجا بر دپس آن اللہ اعلم تا با آن روندہ در میان چہ می رود اما برندہ خواہ شیخ خواہ مرشدے دیگر خواہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر درایت از درون خیرے نہ دارد کہ چہ می رود اما چون او باز گردد برندہ از بردہ پرسد کہ چہ بود تا درازان چہ خوش آید گفتن بگوید و چہ خوش آید نہان داشتن بگوید و ضمت کند مقصود پریدن این برندہ این باشد

سے ضمت یعنی خیلی کردن پچرے سے

اقل علم حاصل شود که وقتی نبود از اینجا بیا پرچیز کشف او شود این همه که گفتیم از اقسام کشف حقیقت بوده است۔

جوانی در تربیت ابوتراب نجاشی رحمه الله علیه بود ابوتراب با او گفت برین استعداد که توئی بخدمت یازید بیائی جوان گفت چه خواهم دید یازید را خدائی یازید را اینجا سشته هفتاد بار می بینم ابوتراب گفت که کیا بر روی یازید را بینی به از آن که خدا استعالی را هفتاد بار بینی جوان گفت کیف کیون گفت آنچه تو بینی بقدر استعداد تو بینی و آنچه در یازید بینی بقدر یازید باشد ابوتراب از دیدن او خواست بر دو جوان طالب بدید رسید و از بود چیز هم نشنود هر آینه هم بدان آسود از دیدن او پیسه بودی و فلوات است و بسی خنای و جمال تا کدام محبوب حضرت است و خواسته عزت است که از دیدن او ایله عثمان ملی بر مشایخ بغداد مکتوب ارسال کرد مضمون اسی مشایخ بغداد و اسے صوفیان عراق هزار در هزار کوه های آلتین و خندق های پر خار شمارا قطع باید کرد سخنان اگر قطع گردید و اگر نه در چکار باید جنید صوفیان بغداد را جمع آورد و این مکتوب بحضور ایشان خواند با اتفاق گفتند ازین کوه های آلتین و خندق های پر خار فساد راه خداے مراد داشته است تا چندین هزار بار فانی نگردید بمقصود نرسید جنید گریست گفت ازین کوه ها و خندق ها جز یک کوبی و یک خندقی قطع نکرده ام حریری گریست و گفت شیخ تو جنید که یک کوبے و یک خندقی قطع کردی مسکین حریری جز سه گامے پیش زفته است شبلی نعره زد و گفت شیخ تو جنید که یک کوبے و یک خندقی قطع کردی و شیخ تو اسے حریری که سه گام رفتی مسکین شبلی گرد این راه ندیده است این گفتار از دیدن

سه - فلوات معنی بیان

تا بودن است -

پس بدانکه حق الحقیقت که عبارت از بود انسان کامل است در هیچ عبارت بنظرے و مثالے و بوسطے و خیالے در نیاید و از ان تنبیه نتوان کرد مگر بچیزے موجزے بطریق اشارتے و انمودجے و رمزے بمحطے و مغزے بآزید گفت سبحانی ما اعظم شانی جنید گفت لیس فی جُبتی سوی الله حسین منصور گفت انا الحق ابو الحسن خرقا فی میگوید انا اقل من ربی بسنتین و دیگر گفت لا فراق بینی و بین ربی الا انی تقدمت بالعبودیتة محققے دیگر گفت الصوفی هو الله و حریری گفت الفقیر لا یفتقر الی نفسه و لا الی ربه و محققے دیگر گفت احاطت الفقر بنعمی فهو الله و دیگر گفت انا ابن الازل و ضحابی گوید ولدت اُمّی اباها هم گفتار ایشانست که هیچ این هیچ بر هیچ گواه شد بشلی گفت انا اقول و انا اسمع و هل فی الدارین غیری -

در کلام صوفیان که گمان اتحاد و دو آن حکایت از حق الحقیقت دانند و اما حقیقت الحق لا یعطی به بنی هر سل و لا مملک مقرب و لا ولی عارف و لا صدیق و محقق اگر گوئی که او تعالی اگر خواهد بر حقیقت خویش خود آشنا کند گوئیم ان الله لا یوصف بالمحال از افعال بصفات روندار صفات بذات گرانید و از ذات بذات و را و این و رفهم در نیاید گفت اعود بعفوک من عقابک از فعل بفعل رفت و گفت اعود بر ضاک من سخطک از صفت بصفت رفت اعود بذاتک منک از ذات بذات و از آنچه از جمله نسب و اضافات و عبارات و اشارات و فهم و شعور بیرون بود گفت ما ابلغ مدحتک لا احصى ثناء علیک انت

کما اثبت علی نفسک از بعضیہ بعضیہ کفایت کرد باقی را طرح داد از فعل بفعل روند و از صفت بصفت روند و از صفت بذات و از ذات بذات پس آن و را بر او راست از وحاکیت و گفتار نیست از روبرو بازی گرگانی که در کلام انتظام آورد و در کلام سبحانی بران اشارتے کرد علماء ربانی دهند حضرت ابراہیم خلیل در ظلمات رعایت اسباب مضطرب و متحر و متعقبات غلیل بر معیاد دلیل راضی نباشد جز بمشاهدہ و معائنہ و ملاقات طرفہ یعنی لحظہ نہ کند دلش از این خطرات کہ باز آرد و این هوا و ہوس کہ گردانند باشند ہم عیان شود ^{و نہ} کسے را کہ بے او این ہمہ درد مندی و سوختن اختیار کند در بار شوق چون شوہر و شور طلب در گرد آرد اَمِنْ يَحْيٰى الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَا مُقَدَّمَةً قَبُولُ شد و علم حصول مقصود و کشادہ بر آمد بشارت اَدْعُوْنِيْ اَسْتَجِبْ لَكُمْ تَقَبُّلُ کرد فَمَا جَحْنٌ عَلَيْهِ الذِّلُّ عبارت از در ماندگی و اشارت بر بے چارگی اوست و ہیہات واضطرار و تزلزل واضطرابش ذای کو کبلاً از باد یطلب بدر و ازہ شہر مقصود رسید **نظم**

معشوقہ بسا مان شد تا با دچین بادا کفرش ہمہ ایمان شد تا با دچین بادا

مقصودے کہ و راے ہمہ مقاصد است یافت و شہتی و مبلغ ہمیں دانست دل خواست بدان دہد و ہمبران قرار گاہ سازد افول کہ دلیل بزرگوں و زبول دارد مشاہدہ کرد و گفت ہر آئینہ این تنیشل باشد تنیشل و تشکل عین وصف و تغیر و تبدل دارد عاقل کامل و بالغ فاضل متغیر را مقرر سازد کہ متغیر را محل قرار نیست **۴** اہل تمیز خانہ نکردند بر پے۔ اہل خرد چندان نزنند باطل

و اہل صفا و وفادار بکل نہ ہند لایتمجلی فی صورۃ مرتین ہمیں ^۵ بکل دلیل کرد بر اثباتی و میقراری اشارت نمود بارے گفت فی احسن صورۃ

دیگرے گفت اسرار شاپ قططی تائے گوید فی صورت اسی ازین صورت
 و ازین بیست و ازین شکل و ازین مثل می باید گذشت گفت لا اُحِبُّ
 الْاَفْلَکَیْنِ مَنْ اورادوست نمیدارم که در جمال او زوای و ذبوع بود
 و هم من اورا نیخواهم که او را وفای و شبائے نباشد من اورا نمیجویم که با من
 مانند همت بلند از دید بود و در بود و بر و زوای و بلوغ نمود و تحقیق کرد که همین
 است ما و من و مبرکه که و ازین پیشتره نباشد و ازین بهتر آسوده تر بجای و
 منجای مقدر و مقصد نیست فلما رای الْقَمَرُ بَارِغًا قَالَ
 هَذَا رَبِّي اما در بود اتمام بود و داین بقیه را نقیه نیست اما از بود تا بود و
 و از شد و تا وجود و از وجود و تا وجود و وجود اگر فهم طلوع و افول نزول کند
 حصول و محل حلول در منزل باشد چون برین افول و طلوع ابراهیم علی
 السلام مطلع شد پیشتره بر در الهی نیافت شبلی بود شبلی مگر آنکه هم بیاضات محبوب
 پناه گشت لیکن لَسْتُ بِهَذَا رَبِّي لَا كَوْنُ مِنْ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ و طلع
 هم مطلع شد که در بر آینه بر حقیقتی باشد فلما رای السَّمْسَ بَارِغَةً قَالَ هَذَا
 رَبِّي هَذَا أَلْ بُرْ فَلَمَّا أَفَلَتْ وَهَمَ وَفُهِمَ رَامَ فُلَ نَ مَثَالِ وَ نَظِيرَ رَامَ سَاغَ نَ
 تَحْبِيلَ وَ تَحْبِيلَ رَا كَمَا نَ شَيْطَانِ وَ لَكَ بَنِي وَ لِي رَا رَهَ نَ چِه تدبیر تقید و تکرار
 بعجز و انکسار و کوس راس و انحصار اِی وَ جَهَنَّمَ وَ جَهَنَّمَ گفتار همین که تو تویی
 چنانکه هستی هستی اعتقاد کنیم همین قدر که هستی و چون ترا بعفت یا و کنیم چه کویم فَا طَرَفَ
 السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ و بود را همین دائم که مشرک نه ام آس از دید بود آمد
 و از بود بود و در وقت و از ان هم در گذشت تا بصر صرف رسید اَنْزَلَ هَلْكَ
 عَمَّا يُوْحَدُكَ بِدَ الْمُوْحَدُونَ چنین اشارت داد حکیم لمحد را ازین که
 نَهْ و داد الدخول فی الکفر الحقیقی و الحشر و هج عن الاسلام المجازی

وان لا تلتفت الا بما كان وراء الشخص المثلثة كان رسول الله صلى الله عليه وسلم دائما في الحزن والبكاء چون دریافت او نایافت شد از گریه واندر و از آه و ستوه چه کم آید فیض قدیم نسبت او نمی جوابا شد که بمقابل چند هزار هزار سیمچو دریائے محیط چه گوی آں البی بی راه و آں عالم جاہل و آں پیر طفل شیر خواره و آں عارف نادان و آں مرشد گمراه و آں پیشواے پس افتاده را که گوید سیر سلوک تمام شد زیرا چه منتج نخواهد آمد ندانست که در قول اگر کافی معنی بینے ظاهر صریح است که او میگوید و هو بعید فی السلوک غیر وصل بینی بهم مقاصد رسید و بهم در جات اعلیٰ فائز گشت باین همه سیر سلوکش تمام نشد طلبش از سر نه رفت کوشش کم نه گشت چنانچه گوی مجنون در طلب ایلی چنین چنین مقاسات و تعب کشید بعد اللتیا و اللتی بهم مرادات رسید و بهم هواها و هوا را ند باین همه حشمتش تمام نه شد طلبش کم گشت و هوس یلی از سینه زرفت اللهم انت فی عطاء و احمد حبیبك فی ولید حس و عقل و طبع و دل و روح ازینجا خبر نه دارد و هیچ سبیلے شی مای احساس نتواند کرد و در روح اعظم که او را فیض قدیم می خوانیم بسبب اتحاد که با وی تعالی دارد از بر شعور او هر یک بقدر نسبت قرابت جنسیت نصیب و میراث گیرند و هر یک بدو موقوف باشد حتی القالب بل اللس ایضا علم الیقین حکایت از وید است این علم بعد وید است جز این درگفت و شنید است ثبت و نیفی تعین الیقین عبارت از بودست حق یقین عبارت از بود و وراے این بیرون ازگفت و شنود هر آینه اشارت نفیر نمود فاما الحق فالقول منه ما قال رسول الحق صلى الله عليه وسلم تفكر في آلاء الله ولا تفكر في ذاقه و يحذر من كوال الله نفسه هم اشارت کرد است بزرگ بکیت جواب او که کون بسخن نمی ارزد و کون در سخن نمی آید برین موضوع اگر

محمول کنیم قضیه صادق باشد از آنچه این نظیر بر وفق این خبر است اذ اذکر الله
 فاسکتوا الحمد لله رب العالمین
 تمت رسالة استقامة الشریعة بطریق الحقیقة -

رسالہ

درست رو باری تعالیٰ ستم کو کتنا اولیا

تصنیف

قدوہ کالان و سیریل مارفاں حضرت

سید محمد حسینی گیسو دراز خواہندہ نواز

قدس اللہ سرہ العزیز

۱۔ اور عکس غلط نیست اینکه مرید توجہ دل پیر میکند بر این موجب است دل پیر صفا
و شفاف عکس پذیر شده است فیض از نور رسول صلی اللہ وآلہ وسلم گرفته است
دل این مرید کہ دل خود را محاذی دل پیر و کشته بتصور وقتے باشد کہ مینہا محاذاتے
درست افتد برابر عکس بر دل پیر ظاہر شدہ است عکس آن بر دل مرید ظاہر گردد
ہیچوں دیوارے بود چوں مقابل آن صاف شد ہرچہ او مخطوط بود ہم این ہاں
مخطوط شد مقفل گویند بر اسے رویت را قرب قریب نباید و بعد بعید نہ و این صفت
اجسام است این مقفل کہ ایشان را مخانیث الحکما گویند نہ بر مذہب یونانیہ
بر عقل صرف میروند نہ بتقلید کتاب و سنت بر آئینہ مخانیث باشند جواب
سخن کہ ایشان گفتہ اند عنقریب گفتہ آید۔ از متحققا چمنیں گویند رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم و شب معراج رویت بود اکثر فقہا برین کہ رویتہ نبود تسکین لہم المومنین
عائشہ رضی اللہ عنہا میگوید کہ او گفتہ من قال ان محمدا قد رای ربہ لیلۃ
المعراج فقد کذب علی رسول اللہ و این قصہ بر این جملہ است کہ عائشہ
رسول صلی اللہ علیہ وسلم پرسید کہ ہل رایت دیدک لیلۃ المعراج قال لا و ابوہ
پرسید اورا جواب داد کہ نعم توفیق بین الکلامین این باشد عائشہ عورت
است صغیری السن اگر باوے گوید کہ آرے دیدم او در تشبیہ و تجسم افتد ضرورت
شد کہ باوے گوید کہ لا و اما ابو بکر عارف است خداے را بصفاۃ و لغوۃ شناختہ
است باوے ضرورت گوید نعم یعنی آرے دیدم اینجا گویند کہ بین الکلامین
نسبت کذب بشود گویم با عائشہ گفت کہ لا یعنی رویت بود و ادراک نہ بود چنانچہ در کتاب
اللہ است لا یدیکم الا بصرکم ابو بکر گفت نعم آرے زیرا چہ او عارفست
و رویم تشبیہ و تجسم نخواہد افتاد و در لطائف قشیری است مفسراں گویند سرالہ
جبرئیل و متحققا گویند سرالہ ای ربہ و این متحققا دیوانگان است محمد صلی اللہ علیہ

سلم یحیی گویند که یک نفس از دیدار او تعالی محروم نه ایم انون بانو گوئیم که در عوارض
المعارف است که عقی او دنیا شود و دنیا عی او عقی گردد اول او آخر شود و آخر
او اول گردد چون دنیا عقی شد هر چه در عقی باشد و دنیا باشد و تفسیر طائف
قشریت در این آیه که قوله عز من قائل آفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ
فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ سُبُلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ
شرح الصمد المذکور فی القرآن ما هو فقال علیه السلام نور یقذف
فی القلب فقیل وما امارت ذلک النور یا رسول الله قال التجانی عن
داسر الغرر و الاغابة الی دار الخلود والاستعداد للموت قبل نزوله استاذ القوم
سخن تفسیر تمام کرد پس اس از آن خود میگویا النور الذی من قبل سبحانه و تعالی
نور اللوح بنجوم العلوم ثم نور اللوح بلیان الفهم ثم نور الطوالع بزوائد
الباقین ثم نور المکاشفة بتجلی الصفات ثم نور المشاهدة بظهور الصفات
ثم انوار الصمدیة فعند ذلک لا قرب ولا بعد ولا فقد ولا وجد ولا فصل
ولا اصل بل هو الله الواحد القهار

ای سکیں محمد یوسف حسنی کہا افتادہ این دریا نیست کہ این را یا ابانی نیست یا
دریائے ست کہ او را ساحل نیست چہ پیوہ دست و پامیزنی محرم نداری مونسے
نداری ہمارے باتو نیست قطع لیسانک و اکف بیانک ترا ایندم خیر سخن
نہست کہ ہیہمات ہیہمات امض علی رسالت و آنا کہ تسک بقول عائشہ رضی اللہ
عنها کنند اینقدر ندانند کہ وصیغۃ السن بود اس روزے کہ اس آیت نازل شد قد
سمع الله قول اللیٰ تجادیک فی زوجہا و کنتکی الی الله و الله ینصح تحاد و کما
عائشہ گفت میان سن و اس عورت یکجا در پرہ بود سن نشنیدم خدا تعالی شنید پس فرستم
کہ چیزے باشد کہ ناشنوم و ندانیم الله سبحانہ و تعالی می شنود و می داند و چگونہ گوید سن دیدم

او امر و زبیر لیاں می آرو غنائم آمدو بوو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غنائم را
قسمت می کردیک دامن ازاں عائشہ گفت کہ مرادہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم قسمت
انداخت عائشہ بار رسول خدا گفت لو کنت ندبیا العالمتی بما تعامل الا دنیا مع
نساءہم یعنی اگر تو پیغمبری بودی با من اس معاملہ می کردی کہ انبیا با زنان خود کردند ابو بکر کہ
پدر اوست طبا پنچہ و گفت هو البتی او پیغمبر است رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ او
را زن کہ او خرد است اکنون تواندیشہ کن باوے چگونہ گوید کہ دیدم اسی عزیز مر کا کہ
کہ ہست خرابل اس کارندانہ ہیں معراج بعضی گویند کہ تن نبو و نجواب بووایشان
مختر لاندہ روے سنگے لعل افتادہ یافت گماں برد کہ لعل بدخشاں است باعزاز و
اکرام تمام برگرفت و بغل کرد بر مرد گوہر شناس آورد و گفت کہ چیزے کا لائے نادر
آوردہ ام مقام خانی کن تا ترا بنامیم و مقام خانی کہ دایں مرد از بغل کشید باعزاز و اکرام اورا
نمود آں مرد را برو شغقت آمد ایں سنگ است و جز پائمال را نمیشاید و جز براے
استنجا بکار نمی آید گفت ایں را نگاہ داریم تا خریدارے آید و ایں قدر مال تواند داد و اورا
و صحبت خود داشت آنکہ آں موافکینہ شناس شد باوے گفت کہ بادشاہ ایں چنین
لعل مطلق طلبد کہ تو داری اکنون بیا تو ہم قیمت کن کہ چہ ارز و دصندوق کہ در جامہ آں
پیچیدہ داشتہ بود کشیدہ بدتش و او گفت اں اکنون بہلے بجن کہ چند ہزار ارز و
از دست انداخت و گفت بیج نمی ارز دایں پرکا کہ کلو خیمت کہ بیج کار نمی آید گفت
آں روز مرا چرا بگفتی گفت تو مراد تو خریدشتی مرا شغقت آمد علم ایں آنگینہ آموختم۔

ای عزیز ہر با سہ سراسر ہر کسے محرم قصد نیست ۔ بیت

عشق بازی نہ کار ہر شہر نیست عشق باز نہ مرد و پختہ تر نیست

شیخ عبد اللہ انصاری گوید عبد اللہ بیابانی عمرے بودہ و طلب آب زندگانی
رفت بر ابو الحسن خرقانی آنجا خورد آب زندگانی چنداں خورد کہ نہ او ماند و نہ خرقانی چگونہ

بودائی وانی بسیاران در شهر بر من آرزو تعلم عوارف کردند بایشان گفتم اگر چیزیست
از ان عالم که شیخ اشارت خواهد کرد شمار ابدان مشایده باشد اشیاء دیگر که آن مشاهد
شما نیست در ان تقلید کنید شما بکلی بیجان باشد شما اسرار چگویم - بیت
نزدان ستایش نزاران پیاس که گوهر سپارد بگوهر شناس

سخن بهمانست که عبد الله انصاری گفت آئی دانی

و مسئله دیگر مذہب اہل سنت و جماعت است کہ انبیاء مرسل فاضل اند
ملاکہ مقرب معتزله و مولانا فخر الدین رازی برعکس این گویند هر طائفه بدلیل تعلق
اند اگر در اثبات و نفی آن مشغول شویم کتاب دراز گردد و چونان نفع نه باشد و
سخن مختصر گفته آمد کہ خاص شرف فاضل است بر عام ملک گفته اند شهاب صہیب و
سلمان و بلال و بلال برادر ابو بکر و عمر می آمدند کہ ایشان افضل صحابہ اند و میفرمودند گفتند
تعالو انو من ساعۃ این سخن برایشان مشکل شد بر رسول صلی اللہ علیہ وسلم آمدند و
گفتند اَلْمُسْلِمُونَ مَنِ يَارَسُولَ اللّٰهِ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم فَرَمُوْا اَنْتُمْ
المؤمنین و رب الکعبۃ یعنی بخداے کعبہ کہ شما مومنانید ایشان گفتند کہ این
چیت کہ ایشان می آند بر در ما و میگویند تعالو انو من ساعۃ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فرمود این ایماں ایماں دیگر مراد میدارند و گفت کہ آن ایماں کہ ام ایماں
است و چه معنی دارد از اینجا معلوم شود کہ ایماں مراتب و درجات دارد رسول فرمود
ما فضل ابی بکر کثرة الصلوة والصوم و لیکن شی و قرنی قلبہ رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود حارثہ را گفت کیف اصبحت یا حارثہ حارثہ گفت
اصبحت مومنا حقاً رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود فلتنظرفہما ذالقول ان
لکل حق فہما حقیقة ایماں ذال حارثہ گفت اساکھرت بلیالی و اظلمات نہادی
فکانی انظر الی عرش ربی جازاً اگفت شہابیدار بوم و روزار و زہد داشتم

ایں زبان این جہنم چنانستے کہ عرش خدای تعالیٰ را آشکارا می بینم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اَصْبَحْتَ فالنور کا رے بصواب کر دے پس ہمیں را لازم گیر اینجا مثل شمع ہر کے چیزے گفتے اندش بلی میگوید میکین حارثہ نظرش از عرش و رنگدشت شیخ روز بجان شیرازی میگوید یا حارثہ اَصْبَحْتَ للسلوک فالنور علی هذه السلوک حتی تصل الی مقصودک محمد یوسف حسین گفت کہ حارثہ ادب نگہداشت گفت انظر الی ربی و مرادش ہاں بود معتاد میاں مردم ہیں است کہ گویند پیش تخت پادشاہ شدہ است و گویند کہ پیش سلطان شدہ است مراد ہاں باشد و گویند رایات اعلام مقصود ہاں است کہ پادشاہ آمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اَصْبَحْتَ فالنور بصواب رسیدی و ادب نگہداشتی و ہم چنین ہیں و ادب نگہ دار و ہمہ ریں می باش سرافاش مکن شیخ ابوبکر کلابادی مباغذ انکار دارد کہ در دنیا نہ بظاہر نہ بباطن رویت بود محمد یوسف حسین میگوید یعلیہ اللہ من اس طائفہ را دیدہ ام کہ ایشان یک ساعتے از دیدار او محروم نامندہ اند لا حول ولا قوۃ کجا افتادہ ام بیت

سخن کوتاہ کن گیسو درازا چو میدانی کہ محرم در جہان نیست
کناساں را بخش مشک و عنبر بر خاک مبند زر و زیور

مسئلہ دیگر کرامات اولیاء حق است و بود و باشند و بہت انشاء اللہ تعالیٰ پس این کلام گفتے آید کرامات عبارت از خارق عادت مستمرہ است اثبات محال مثلاً عادت مستمرہ اینست میوہ تابستان ہم در تابستان باید و میوہ زمستان در زمستان و خارق عادت این است کہ میوہ زمستان در تابستان و میوہ تابستان در زمستان و دیگر آب بطبیعت مغرق است خصوص شی ثقیل را کرامت اینست کہ بحسب خارق عادت یکے پای ہر آب نہند چنانکہ یکے برسنگے یا بر دین خشکے پاس نہند و بگذرد و او بچنناں بکام خود رود و ہوا پر دین مخصوص بطیور است انسان

چنانچہ پرندہ میسر و بچنایں پر دایں را و صورت است یا در مہا ایستادہ میر و دیا
چنانچہ کبوتر و زلف میسر و بچنایں سپرد و دیگر کہ چند روز و چند ماہ پی سیر توان کرد
یکے یکے ساحت لطیف آن زمین را پی سیر کند و دیگر حافظے قرآن را در روز
و شب ختم می کند یا در نیم شب و کرامت اینست کہ در یکد و ز چند ختم میکند
از اطلی حروف میگویند و دیگرے خبر از مرغیب میدہد کہ چنین شد یا خواہد شد
و در واقع بچنایں باشد شیر درندہ است و مارگزندہ است و اوراندر دو مارگزندہ مثل
این حکایتها خواجہ ابراہیم خواص را بسیار بودہ است و در کتب سلوک نوشتہ اند
خواجہ من قدس سرہ با قاضی شہ بالمی کہ یار بزرگ خدمت شیخ بود می فرمود کہ ہمیں
ساعتی کہ تونشتی حضر خاست و تونشتی و یارے را فرمود ہر کہ صلوۃ الحضر را ملاقات
کند البتہ با حضر ملاقات شود چہار روز گزار و صلوۃ الحضر را با حضر ملاقات کرد حکایت
کرامات اولیا چگویم بسیار است این تحمل آن نتواند کرد ابدال و او تا د سیر طیر دارند
کرامتہا دارند من ایشان را دیدم الغرض کرامتہائی اولیا را انکار نہ کنی انکار کرامت
متضمن انکار قدرت بارست تعالی ۔

سخن نغرد دیگر خلاف است میان اہل تصوف ولی خود را بداند من ولیم یانہ
تو نے گفتہ کہ ولی خود را نداند کہ من ولیم نہ یرا چہ آن موجب عجب و خود بینی باشد و آن
مرد مردود شود اما من میگویم ایس ولی است متعبد و صالح و از ہواے پریشان بکلی باز
آمدہ با ایمان میرود و فدا آسنا صدقہا و امر متبادلیا بدہند اما ولی کہ ولایتے باو
دادہ اند و حل و عقد آن ولایت بدست او کردہ اند ممکن باشد قابل باشد کہ
او بداند کہ من ولیم و نقش خاتم امام زین العابدین بودا خادلی اللہ این زین العابدین
از دوازدہ امام است رضی اللہ تعالی عنہ کہ ایشان را اسمہ معصوم خوانند ابو سعید
ابوالخیر رحمہ اللہ علیہ بحکم مسافرت خواست در شہری در آید بر و آن شہر دیوانہ

نشسته دید با شراق باطن شناخت که این شهر در ولایت این دیوانه است
ابوسعید باو گفست خواجه با جازت شما در ولایت شما در آیم و نظاره کنیم دیوانه
فرمود ابوسعید ادراعی بشیر طیکه در ولایت ما خیانت نکنی ابوسعید را گذر باز را قمار
ظلم میسبب غلم میکرد ابوسعید خاطر داشت تا ظلم او رفع شود ابوسعید داد و در که شرط این
بود که تصرف و خیانت نکنم ابوسعید آمد که آن دیوانه غدر خواند بجز و یک آں دیوانه ابوسعید را دید فرمود
ابوسعید ادا نم کرد ملک خیانت کرده ابوسعید گفت خواجه بخشنده باشد گفت
نه بخشم بر جانت زغم یا بر ایاست ابوسعید لزدید گفت ایما نزار زینهار جان را تو دانی
اگر سر روز فرصت ده گفت فرصت دادم ابوسعید سه روز در مراقبه بود سیوم روز
إِنَّا لِلّٰهِ وَإِلَیْهِ رَاجِعُونَ را بر وجود غیش فرو خواند اکنون تو چه میگوئی این خود را
می دانند من ولیم یانه اگر این و امثال این می نویسم جلد میستغفر شود و هم تمام
نشود.

معتبرند خذلهم الله تعالی منکر کرامت اولیا اند معلوم می شود که پیچ کس
میان ایشان ولی نبود و نخواهد بود معتبرند میگوید بنده خالق افعال خویش است
اکنون تو فکر کن که این شرک جلی هست یا نه اهل سنت و جماعت رضوان الله علیهم
اجمعین می فرمایند هو تعالی خالق لا فعال العباد کما هو خالق اعیانهم لا یحتاج
گویند افعال عباد را خود بیا فرید ثواب و عقاب آن چه معنی دارد و محققان گویند
هر که او را بر اے و در رخ آفریده است در منظر او افعال و در خیال آفریننده که
آزما که بر اے بهشت آفریده است اینجا سخن معنوسانم تو با معانی فکر کن این
اشکال در آن حل میشود در مصباح است که موسی صلوات الله علیهم بادم علیه السلام
گفت که دانه گندم خردی همه را از بهشت بیرون کردی آدم علیه السلام گفت
تو در توریت خوانده پیش از آنکه مرا بیا فرید پسند سال این نوشته بود و عصی

اَدَّ وَدَّ بَعْدَهُ فَعَوْنِي مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كُفْتُ سِجَاهِ رِزَالِ آوَمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كُفْتُ
 مَرَامَاتِ مِیْکَنی بَکَارِے کَ مِشِشِ اَنَاسِ کَ مَرَّ آفْرِیْدَہ سِجَاهِ رِزَالِ تَقْدِیرِ کَرْدَہ بُو
 مَن تَوَاغَمِ اِیْچَہ اَو تَقْدِیرِ کَرْدَہ بَاشَدِ غَیْرِ اَنْ کَنَمُ فِجْ اَدَّ عَلٰی مُوسٰی آوَمُ بِرِ مَوْسٰی غَا
 آدَ مُوسٰی عَلٰیہِ السَّلَامُ لَزَمَ شَدَّ عَمْرُ رَضٰی اَشَدَّ عَنَّا کُفْتُ اَنْتَبَرُ عَ بِالْعَمَلِ وَنَتَّکَلِ عَلٰی
 مَا قَدَّرَ لَنَا فَقَالَ لَا دَکُلَ مِیْسَرٍ مَا خَلَقَ لَهُ فَقَرُّاً وَ اَمَامَنْ اَعْطٰی وَ اَتَقٰی وَ
 صَدَقَ بِاِحْسَنٰی بِالَا نَوْتَه اَم اِیْنَ ہِرُو آیت ہِمبَر اِن مَرْتَبِی شُو تَوَادَانِ اَز مَن
 پَر سِیْدِ عَلٰی ہَذَا اَمْرُ وُف وَ ہِنِی زَمَنَ کَرِیْکَارِ بَاشَدِ وَ ذَلٰکَ اِیضاً مَن تَقْدِیرِ اَلْہَرَبِ
 مَسْجَانِدِ وَ تَعَالٰی رَسُوْلُ اَللّٰہِ صَلَّی اَللّٰہُ عَلَیْہِ وَ سَلَّمَ رَا پَر سِیْدِ نَدَہْلِ یَرِدُ الدَّوَاءُ اَلْقَضٰہُ
 فَقَالَ لَا فَعَالَ ذَلٰکَ مَن تَقْدِیرِ اَللّٰہِ تَعَالٰی رَسُوْلُ اَللّٰہِ صَلَّی اَللّٰہُ عَلَیْہِ وَ سَلَّمَ وَ
 مَرَضِ مَوْتِ ہِرْ چِنْدَا وَ بُو حٰی دَسْتِہ بُودَ کَ عَمَرُ مَن اَبْخَرِ سِیْدِہ اَسْتِ تَا اَنَکَہُ وَ رَحْمَۃُ
 فَرَمُو دَ عَلٰی خِذْ دَا عَنِّی مَنَاسِکَ کُو عَلٰی لَوَاجِحِ بَعْدَ عَامِی ہَذَا وَ دَر اَحْیَا عِیْ اَلْعِلْمِ
 اَسْتِ کَ وَ رَا شَنَائِی تَذْکَرِ کُفْتُ کَ اِنِی اَرِی قَدْ اَقْتَرَبَ الْاَجَلَ فَبِکَا وَ بَکُو ا
 خُو دَ گَرِیْسْتِ وَ صَحَابِہ ہِمْ گَرِیْسْتَنْدِ سَبَبِ اَنْ پَر سِیْدِ نَدَہ کَ اِگَرَا تَفَاقِ تَقْدِیرِ اَفْتِخِشِ
 تَرَ اَکَ شُو یَدِ کُفْتُ اَنَکَ اَفْضَلُ شَمَاسْتِ وَ مَن نَزَوِیْکِ تَرَ اَسْتِ کُفْتُ وَ اَنْ کَمِیْسْتِ
 کُفْتُ عَلٰی رَضٰی اَشَدَّ عَنَّا اَلْعَرَضِ اِیْنَ وَ اَمَثَالِ اِیْنَ بَسِیَارِ اَسْتِ وَ ہِمْ دَر مَرَضِ مَوْتِ
 عَزْرَ اِیْلِ اَنَدَ کُفْتُ مَرَا فَرَا نِ اَسْتِ اِگَرَا تُو فَرَا مَیْ وَ رَ تُو تَصَرَّفِ کَنَمُ کُفْتُ بَاشِ تَا جَبْرِ اِیْلِ یَا
 جَبْرِ اِیْلِ مَبَادِی کُفْتُ کَ عَزْرَ اِیْلِ مِکُو یَدِ اِگَرَا تُو مِیْگُو وَ رَ تُو تَصَرَّفِ کَنَمُ جَبْرِ اِیْلِ کُفْتُ اَنْ رِبْکِ
 لِیْشَتَانِ اِلِیْکِ خَدَہ تُو مُشَاقِّ تَسْتِ عِیْ اَنْ رَفِیقِ رَا اَخْتِیَارِ کُنْ بَعْدَ اَز اَنْ
 رَسُوْلُ صَلَّی اَللّٰہُ عَلَیْہِ وَ سَلَّمَ کُفْتُ اَلرَفِیقِ الْاَعْلٰی وَ الْحَبِیْبِ الْاَوَّلٰی مَا شَدَہ گُو یَدِ بَعْدَ اَز اَنْ
 اِیْنَ مَخْنِ شَنِیْدِمُ دَا اَنْتُمْ کَ رَفِیقِ اَخْتِیَارِ کَرِ دَا مَقْصُوْدِ کُفْتُ اَنَدَمَاتِ رَسُوْلِ اَللّٰہِ صَلَّی
 اَللّٰہُ عَلَیْہِ وَ سَلَّمَ وَ قَدْ رَا لَدَا عِیْ اَلْعِلْمِ یَعْنِہ بَا یْسِ ہِمَہ کَ یَقِیْنِ دَا شَتِ دِیْکِ وَ

میں جو شید حکمت راو عمل ظاہر را ترک نیاورد شاید کہے را آنچه حکمت اس ترک آورد
پیغمبر نیست اکنون بدان کہ باین ہمہ کہ معلوم شد کہ او خالق افعال العباد است
کما هو خالق اعیانہم امر معروف و نہی از منکر بیکارہ باشد قال اللہ سبحانہ و تعالیٰ
اَوْ لَوْ تَرَ الْاِنْسَانَ اَنْ اَتَاخْلُقْنَاهُ مِنْ تُفْطَةٍ فَاِذَا هُوَ حَصِيْمٌ مُّسْتَبِئٌ - عجب کایت
کہ خود بیا فرید و اورا خصم و سار و بعد از ان از و کلمہ کند - اسی غریزہ غری غار است
فہم من و تو اینجا زسد فرید عطار گوید بیت

بسمان خائے کہ صفاتش ز کربا در خاک عجز میفکند عقل انبیا
گر صد ہزار قرن بہشت کا نشا فکرت کنند و صفت عزت خدا
آخر عجز محترف آید کہ ای الہ دانستہ شد کہ بیچ ندانستہ ایم

سلاہا باشد کہ ایں بیت در وقت ماست بیت

عجب نیست کہ گزشتہ شود طالب دست عجب ایں است کہ من وصل و مگر گردنم
متشابہات کہ در کتاب اللہ و احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
خواندہ و از مفسران و محدثان کہ شنیدہ کہ معانی آن پس عند اللہ است بر شہرے
کشف نیست سریت میان خدا و رسول خدا بلکہ گفتہ اند متشابہاتے کہ در قرآن
ہست فردا بر رسول صلی اللہ علیہ وسلم کشف شود بیان آن من توانم کرد چنین گو
کشف سر العبودیت کفر کس باشد کہ بر این مطلع گردد او کشف کند کفر باشد
و گفتہ اند کہ مہدی علیہ السلام بیاید متشابہات را بصورت شرع بیان کند بآباد
بعد از اے فریضہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود بیاید ہمہ روے من بہ بیند ہمہ
روے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دیدند مگر علی علیہ السلام ندید دوم روز علی علیہ
الصلوۃ و سلام گفت بیاید ہمہ روے من بہ بیند - انتظار فرمان رسول صلی اللہ
کردند رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود آنچه علی رضی اللہ عنہ میگوید بروید بکنید روز

ن
انتم

دیگر ابابکر صدیق رضی اللہ عنہ از رسول صلی اللہ وسلم با شکشاف آن در پیوست
 رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود و شینہ در حضرت بود صورت قدوسی تجلی کرد مرا
 در کنار گرفت و نپیلید خنکی و لذت یافتم کہ در تحریر و تقریر بیان نتوان کرد چون بخوش
 آدم بر اے امتان خواستم کہ ازین نصیب امتان من شود و فرمان آمد چندین ہزار
 پیغا میراں بودہ اند و در میاں ہمہ ان نصیب تو کردیم و معتاد من ہست ہر چہ مرا
 و ہر بر اے امتان خواہم ابوبکر ترا بردم گفت من این را درین نصیب نکردہ ایم
 ہمچنین عمر و عثمان و علی را بردم فرمان آمد ما بھی میخواستیم با آن صورت تجلی کرد از آن زیبا
 و لطیف تر یا پیرایہ بسیار علی را در کنار گرفت و سخت تشبید علی از خود رفت و
 بیہوشانہ افتاد و باز اورا بقدرت خویش بدو داد من و علی یکجا شدیم و بر اے
 امتان خواستم فرمان آمد ہر نعمتہ خاصہ کہ شمارا میدہم شما آزا عام می کنید گفتم البی فضل
 و رحمت ترا نہایت نیست فضیلت الرب تعالی و فرمود ہر کہ فردا و پس فردا
 بعد فخر بامداد در دے شما بیند ازین نصیب یا بہ من نبی بودم مقدم شدم علی متابع
 من بود پس بیت

تو او نشوئی ولیکن از بہر کنی جائے برسی کن تو قوتی بخیر
 این حکایت را در مجمع الابدال نوشتہ دیدہ ام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 بر یکیاں ساختہ می شد عاتم بلین بر یکیاں نوشت کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 بر شما ساختہ می شود کاغذے بدست عورتے زائے داد و گفت کہ بہ تعبیر
 و این کاغذ یکیاں دہ جبریل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را خبر کرد ابوبکر و عمر
 را پس او دو انیدایشان اورا تفحص کردند کاغذ را نیا فتند رسول صلی اللہ علیہ
 وسلم علی رضی اللہ عنہ را فرستاد و خبر توین براں عورت کرد و گفت واللہ کہ خدا
 و رسول او دروغ نگوید اے عورت آن کاغذ بدو والا نہ بسزا اے خود خواہ

اور از میان موہبہاے خویش کاغذ برکشید و داد و عمر گرفت و معنی یا رسول اللہ
 اضر ب عنق هذا المنافق رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اما تدسری لقد
 اطعم اللہ علی اهل البدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم
 نمیدانی عمر کہ خدای تعالیٰ بر اہل بدر رحمت و فضل مطلق شد و گفت ہرچہ خوش آید بکنید
 بہ تحقیق من شمار آ مرزیدم شخصی بخد مت شیخ نظام الدین محمد بدوانی می گزیت
 سبب گریہ او پرسید گفت خواجہ پدرے و اتم پریشان حال بود فوت شد نمیدم
 تا بروچہ شد شیخ فرمود و قتی برآمدہ است گفت نہ گفت مارا دیدہ است
 گفت نہ فرمود و قتی در غیاث پور آمدہ است گفت یکبار کارے داشت
 برلے کار خود آمدہ بود خدمت شیخ فرمود غم مخور میں قدر بسندہ است اورا لقطہ
 خالہ خواجہ ما پیش خواجہ می گزیت موجب گریہ اش پرسید گفت از آتش و دوزخ
 می ترسم خواجہ فرمود ہر کہ دست بردست این ضعیف نہادہ است فردا اورا
 از آتش و دوزخ نجات باشد -

ای عزیز اگر مثل و مانند آن بنویسیم کہ مرا از اولیاء اللہ محقق شدہ است
 مجلدات متفرق شود مقصود این است کہ برائے الہیات منحصر نیست تا از
 جد و جہد باز نمائی و طلب بر جادوی و عقیدہ مستحکم کنی گرنیکم مرا از ایشان گیرند
 و ر بدم مرا با ایشان بخشد بدانی کہ برای طائفہ متشاہرات مکشوف است
 اما فران کشف نیست و ہر کہ کشف کردہ است چنانکہ حلاج و قاضی کشتہ و سونہ
 شد مذکور اللہ تعالیٰ مینہ آیات محکمات ہنّ اقرّ الکتاب و احرر
 متشابهات تا آخر آیت اگر ترجمہ آیت بنویسم زیاتی باشد زیراچہ مفسران تفسیرے
 نہ کردہ اند فاما الذین فی قلوبہم حقد ریح ایشان توے اند کہ برابر باری تعالیٰ مطاع
 من عند انفسہم ہرچہ خواستہ اند گفته اند انما یغواہم الفتنۃ و ابتغوا دلیلہم ہیں معنی دار

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَقَدْ نَزَلَ مِثْلُهَا عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَمَا يَشْعُرُ بِهِ إِلَّا الْأَعْيُنُ عَلَى اللَّهِ غَائِبَةً وَمَا يُظَاهِرُ بِهِ اللَّهُ أَنَّكُمْ فِي الْأَعْيُنِ عَمُونَ
 مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا إِنَّ مَعْنَى كَيْشَفَ وَمَشَاهِدَ اسْتِ وَبِمَشَاهِدَ دَانِسْتِ اَنْدَوَارِ وَ
 شَنِيدَ اَنْدَكُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا بَعْضُ اِزَيْنِ مَتَحَقَّقَانِ مِیْگُوینَد کلام این است فَال
 بَعْضُهُمَا الرَّاسِخُ مِنْ طَوْلَعٍ عَلَى حِلِّ الْمُرَادِ مِنَ الْخُطَابِ لَفْظُ
 طَوْلَعٍ كَقَوْلِهِ اَنْدِ مَعْنَى خُذْ وَنَدِ سَجَانَهُ وَتَعَالَى اَوْرَامُ اِنْ خُطَابِ اِطْلَاعِ حَالِ وَهْمِ
 پَسِ ضَرْوَرَتِ بَاشَدِ وَالرَّاسِخُونَ عَطْفٌ كَوْنِیْدَ وَاسْطَى رَحْمَتِهِ اَللّٰهُ عَلَیْهِ مِیْگُوید
 الرَّاسِخُونَ هُمُ الَّذِينَ رَاسَخُوا بِأَرْوَاحِهِمْ فِي غَيْبِ الْغَيْبِ
 فِي سِرِّ السِّرِّ فَفَعَرَفَهُمْ بِأَعْرِفَهُمْ وَخَاضُوا فِي بَحْرِ الْعِلْمِ
 بِالْفَهْمِ لَطَلَبِ الزِّيَادَاتِ فَانْكَشَفَ لَهُمْ مِنْ مَدْحُورِ
 الْحُزْبِ بَيْنَ تَحْتَ كُلِّ حِزْبٍ مِنَ الْكَلَامِ مِنَ الْفَهْمِ عَجَائِبِ
 لِلْجَبَابِ وَأَنْكُمْ مِیْگُوینَد عَجَائِبِ لِلْخُطَابِ حُرُوفِ رَاطِلِبَاعِ وَخَوَاصِ وَ
 حَقَائِقِ بَيَانِ كَرْدِ اَنْدِ وَاگر آرزو در کتاب آرم بر مردم فهم آن مشکل شود۔

جَفْرَ فَاْفِیْهِ اِزَانِ سِید جَعْفَرُ صَادِقٌ عَلَیْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ اسْتِ وَیْکِ
 جَفْرَ اِزَانِ اَبُو یَیْسَیْنِ اسْتِ کَفْتَارَ اَزْ اَزْ قَبِیلِ کَشَفِ اسرار باشد
 فَاَمْسَاكَ اللِّسَانَ وَقَبْلَ اَكْرَامِ امثال هذا اولى واهلا ونطقوا
 بِالْحُكْمِ اَرْوَاحِ اِیْشَانِ وَرِعَالِمْ اَحْدِیْتِ طِیْرَانِی اَنْدِ اَنْجِ اَزْ عَكْسِ پَرْتَوَاحِیْتِ
 اِطْلَاعِ یَا فْتِ اَنْدِ اَزْ غِیْبِ الْغُیُوبِ نَامَنْدِ وَسِرِّ السِّرِّ خَوَاصِ اَنْدِ اِزْ رَاجِ اَللّٰهُ غِیْبِ
 غِیْبِ اِلَا اِطْلَاعِ عَلٰی خُطَبَاتِهِ وَحُكْمِ غِیْبِ الْغِیْبِ بَاشَدِ سِرِّ السِّرِّ رَاهِمِ دَرِیْنِ دَاوِرِ
 نَقْطِ بَنْدِ وَعَرَفَهُمُ اَللّٰهُ خُذْ اِسْتَعَالِی اِیْشَانِ رَاشَا سَاگَرِ دَانِیْبِ وَهْمِیْ کِ غَزِیْرَتِیْنِ فِیْهِمْ
 اسْتِ کِ جَزْ بَانِیَا مِیْ مَرَسِ وَاخْصِ خَوَاصِ الْاَوَلِیَاءِ اَنْجَشِیْدَ اَنْ فِیْهِمْ اِیْشَانِ

را بخشید چون بدین دولت رسیدہ اند و در یکا علم خوض کردہ اند آشنا شدہ اند و غوطہ
 باخوردہ اند و جو اہم جنس از قرآن دریا بیرون کشیدہ اند ضرورت آمد کہ سخن ایشان
 محض حکمت گشت و مخیرا د شد۔ امی عزیز تر ایاید کہ عمرے در طلب مجاہدہ
 و ریاضت باشی مگر فہمے ازین نصیب شود واللہ اعلم بالصواب۔

حدائق الانس

تصنيف

حضرت قدوة الواصلين الكاملين سيد السادات

سيد محمد حسینی گیسو دراز

رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد سجد و ثنا بے سبید مرخایے را کہ از جملہ مخلوقات نوع انسا از مخصوص
 بہ تشریف عرفان و مختص بشرت و جدان گردانید و با این ہمہ جز عجز و حرمان نصیب
 این بیچارہ نکرد و ہزار حجب در راہ وصول این وادانہ ہنایا آئکہ قرب قریب
 بآیت نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ اثبات کرد شعہ
 و اشدمالاقیت من الماھوی قرب الحیب و ما الیہ وصول
 کالعیس فی البیداء یقتلہ الظما و الما فوق ظہورھا صمول
 تعالی عن کل عیب و نقصان وعن رجوع حال الی حال
 وحد ثات۔

و در و د و مظہم بروضہ مظہر سرور اولیا بہتر مہتر انبیا سریر سلطنت سیمغ
 ربوبیت متمم دایرہ نبوت سپہ سالار روضہ قدس حریم حرم انس مقرب
 حضرت اعلیٰ فکان قاب قوسین أو أدنی بیت
 از احمد تا احد بے فیرت میمے میان حجاب معنی است

و بر آل او و اصحاب او کہ خیر آل و بہترین اصحاب اند خصوصاً برگزیدہ
 ترین جہانیان مقتدا سے عالمیان مقرب حضرت ربوبیت انیس طلیس و

نبوت زبده اولاد رسول روشنی چشم بتول مكشوف با سرار و مغيبات محفوظ تجليات ^{منه}
 و كشوفات محي سنت رسول المنان السائر بسيرت سفير الرحمن قدماً بعد قدم دام
 بعد دم الغايض باحض بهه خاتم البنين انظار بما اوتى بهه آخر خلف الراشدين ^{نارني}
 مطلع الانوار منبع الاسرار و دليل الطريقت ترجمان الحقيقت و لي الرشد والمرشد
 ارشاد كينفع يوم التناؤذ و الحج والنجاح بوالفتح والفلاح استاد الشيوخ الاكابر الباح
 بين علم الباطن و النظا هر قدوة العارفين عمدة السالكين صدر الدنيا والدين
 مقدم القوم و يعقبي العالم الرباني الولي الاكبر الصادق محمد يوسف الحسيني
 الملقب بكسيو و راز قدس الله روحه و نور ضريحه اصطفاه الله بقرينه و جواره
 في يوم الاثنين و اصطنعه لنفسه و خلصه عن مصاحبت اهل زمانه و اسكنه
 بحبوحه جنازه بعد الفجر في السادس عشر من ذي القعدة سنة ثمان مائتة و خمس
 عشرين و قد عاش مائتة و خمس نين في محبته و عبادته و بذل نفسه في طاعته
 محباته هيهاست انهيهاست لم يات الزمان مثله ان الزمان بمنه لغريب
 قد غاب عنا الشاثل له و راء المعارف المشتل على يواقيت الحقائق لمفيض
 لاهل الزمان في كل وقت و اوان - مصرع

الدهر تفجع بعدا لعين بالانثر

فاتخذ جوار رفيق الاعلى و الجيب الاو في و تزكنا خاسرين خابسين على
 افاسته انما ر محبته و اصحابه انوار الحظيئة فبقينا في قوم لا علم لهم ولا ادب ولا عمل
 انهم في طول الال و لا علم لهم ولا ادب فهم في تحصيل المكسب و لا عرفان لهم في
 المعاد و لا وجدان لهم في الحقائق يا ليتني قدمت قبلك حتى لا ابصرت سواك
 اللهم اجعله راضياً عنا و اجعله لنا شافعاً و مشفقاً و اعيننا في محبته و رضاه و احسننا
 يوم القيمة في زمرة خدام رحمتك يا ارحم الراحمين -

آتا بعد چون این بیچاره در افتاده از آن نظاره جمال آن بے نظیر قطب
فرید چند ورتے کہ شفاے دل علیل در جاتے وصلت جمیل مسطور از آن درگاه
باجاہ مقرب آلہ در بیان معارف مرموزہ و حقایق مکنونہ کہ کسی بہ حدائق الانس
است کہ انیس خاطر حزین و دل غمگین این بیچارہ گشتہ منتکلی پرده حدیقه۔

حدیقه اول در بیان قول اہل تصوف النہایت السجود عانی البدأ
حدیقه دوم در بیان ارتباط اعضا با دل و متاثر شدن و سے با عمل جوارح۔
حدیقه سیوم در تجلی حق تعالی بر عامہ مخلوقات و دوری و نامقدوری ایشان از
حدیقه چهارم در بیان شریعت و طریقت و حقیقت و حقیقت الحق۔
حدیقه پنجم در بیان مجاز کہ عالم مجاز و عالم حقیقت چہ معنی دارد۔

حدیقه ششم در بیان متحقق شدن باخلاق خدا و متصف بصفات او تعالی و تقدس۔
حدیقه ہفتم در بیان نصب کردن حق منصب شیخوخت بیکے و در بیان وزن
اعمال و چیزے از مثلثات۔

حدیقه ہشتم در معنی نماز بجماعت و در بیان اسرار ارکان صلوٰۃ۔
حدیقه نہم در بیان مراتب دل و الطوار او و چیزے از عدم خلقت قرآن۔
حدیقه دہم در بیان کیفیت دل۔

کہ حدیقه از روضہ رضوان انس و خلیفہ از خطار قدس است نظارہ کرد
و آن را فہرستے بنود خواست تا آنرا فہرستے کند و دو حدیقه دیگر کہ بعد اتمام
این نو بسا نیدہ بود ندیکے در بیان ازلیت و ابدیت محبت حق و اختیار
کردن عاقل محبت را دوم اختیار کردن طالب راہ ارادت و طلب
تجلی در سلک این مجموعہ نسک گرواندا تا ترضیع آن لازم نیاید و ہدیہ بقدر
مہدی در درگاہ تقرب و ہادی باشد۔

حقیقه اول از مقالات اہل تصوف کہ

الغیاث الی الرجوع الی الہدایت

این کلام مختل بچند معنی است۔ یکے این است کہ در عوارف گفتہ

است آنکہ او بنہایت رسد کار او اینست آنچه در بدایت کردہ بود از تعبید

و از تکشنے و از تخی و تخی تقشنی و از تخیلی و تخیلی ہم بدان باز گردد۔ و ہمین سخن من از

خواجہ خود شنیدم و ہمچنین میفرمود کہ خواجہ ہم نقل از عوارف میفرمود گمان برین است

مگر اسناد ہم بعوارف بود و نیکو سخن است این اما یک گفتار است اینجا کہ فقط

رجوع از ان باب است زیرا چہ رجوع این تقاضا کند کہ در وسط کار ابتدا را گذاشتہ بود

چون بانہتا رسید ہم با ابتدا باز گشت و این چنین نیست آنچه میگرد با ابتدا تا آنکہ بانہتا رسد لازم بود

آن بودہ است تا آنکہ بانہتا رسید پس رجوع چہ معنی دارد مگر آنکہ این تخیل کنند کہ

ہم بہ کار ابتدا مستقیم و مستقیم ماند گوی رجوع کردیم با موجب آنکہ او بہ کار اول

باز نگردد کہ اورا روزگارے دیگر پیش آمدہ یا این ہم باز گشت بہ کار اول باز نہ

ہم بدان مستقیم شد گوی رجوع کرد معنی دیگر در اول کار پیش از آنکہ شروع در سلوک

کند در نفس او ہوس و آرزوے و مشتہائے و مبتلاے بود چون در سلوک

شروع کند آن ہمہ را از خود بدر کند چون بانہتا رسد فعل او و عمل او از روے

ظاہر ہمہ بدان باز گردد و شخصے کہ از اول حال پیش از شروع در سراسری بود

چون بانہتا رسید ہمان سراسری از سراسر برگردد چنانکہ گفتہ اند کہ رخصت است

کہ سروران را سراسری در سر باشد و اگر اول حال ہوس زنان و کنیزکان داشت

آخر حال ہم بدان رجوع کند۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہت و پنج سال

بودہ است کہ گرد عورت نگشتہ بود پس آن خدیجہ رضی اللہ عنہا را کحلج کرد تا او

زندہ بود ز نے و کینز کے جزا و نبودہ است چون دولت قربت و عزت و صلت بکام رسید نہ حرم کر دتا آنکہ شبے بر ہر حرمے نہگان بارے رفت نہ در نہ ہشتاد و یکے شود و خداوند سبحانہ و تعالیٰ در حق او این فرمود کہ ہر عورتے کہ نفس خود را بہ نبی اللہ بخشد بے نکاح و تعین مہربنی اللہ را روا با بر حکم این آیت اِنْ وَهَبْتَ نَفْسَکَ بِالْبَيْتِ اِنْ اَرَادَ الْبَيْتُ اَنْ یَسْتَنْجِیَہَا خَالِصَةً لِّکَ مِنْ ذُوْنِ الْمُؤْمِنِیْنَ حکایت ہم ازین مسئلہ کردہ است۔ او اول حال معتزل بودہ است چون بکمال انتہا رسید در باب او این ہیبت شدی صوفی بود از زمینے کہ در آن زمین امساک مال و شح حال شہرت دار و خاصیت آن ولایت اینست بزرگے کہ در آن زمین بکمال انتہا رسید و نفس او این امساک و این طلب بود چندان مال جمع کرد کہ از لکھا گزشت فعلی ہذا مراد ہستی را این خاصیت باشد کہ رجوع او باز گشت او بدان باشد کہ پیش از شروع در سلوک بود۔ اینجا متوہمے گمان نبرد کہ و العیاف باللہ و از مواہب و از موارد الہیات باز ماند استفراڈ این میگویم کہ این ہوتا اور او را وہیہ حرمان نیند از دو بہر ہواے کہ او مشغول باشد و عین تجلی و کشف بود متوان گمان بردن کہ رسول علیہ السلام ہمہ شب بتقرب زنان مشغول بود چہ او از خدا محبوب محروم بودہ است لا واللہ ہمدان حالت ہمدان کار و عین تجلی و ظہور و مقصود و عین عیان بودہ است بدانی کہ مرد عارف و سالک و ہالک را ہر چہ الذی و اشے بود تجلی او در آن الذی و اشے اجلی و ابہی بود چہ داغم توجہ فہم کنی آئی دانی ہمہ برین قیاس بار رسول اللہ کہ خیر الناس است عارفان ذکر را استخارہ و استئناس است اَفْصَلَانِیْتُ مِنَ الشَّحْدِ اَللّٰہُ هَلَا یَفْہِمَانِ فِیْہِ قَضِیَۃٌ مُّغْکَسٌ است اقل من کل قلیل حالت ایشانست ہمہ برین

جملہ است کہ ما را یت شیما الا و را یت اللہ فیدہ۔ ما را یت شیما
سالبہ کلی است الا و را یت اللہ موجبہ کلی است۔

و معنی دیگر۔ ابتدا سے وجود انسان اول ولادت اوست تا آنکہ او با لاف
نشود بر و تکلیف نیست مرفوع القلم است بر و قلم باری نیست چون بود ساک
بانتہائے احوال و مقامات رسد آہنچنان گرد کہ تکالیف از و بجز و چنانچہ در
اول حال بود چنانچہ سقطت عنہ کلفت التکالیف ہنچنان شود کہ گویند
باوے اعمل ما شیت فانک معفو و این مسئلہ در شرع برین معنی درست
باشد کہ اورا ذمہ تکالیف نہ اند کہ او درین معنی باشد کہ او در ذمہ تکلیف نہ گشتہ
است این سخن نازک است و ہر کسے را بدین عمل استواند از مدخل سخن مدعیان
کاذب و ہوا پرستان منتفی است بدین کلام ہذیانے گویند و ہر چہ خوش آید
کنند لغو ذبا شد من شرم ہر کہ این دعوی کند و برین رود کشتن او بہتر از کشتن صد
کافر باشد این کسے است کہ اورا بر نفس خود و براہل و بر مال خود امین نتوان
ساخت۔

معنی دیگر الرجوع الی البدایت این باشد مبدا و معاد اورا یک گرد
چون او با انتہا رسید ہما نچہ او در میدید ہما زما بشاہدہ دید۔
معنی دیگر ہر چند کہ در اول حال بود و در وسط کار سلوک کرد و تجلیات و کشتن
نقد بذیل خرقہ او بر بستہ اند تا آنکہ او ہمین شد کہ پیشتر نہ ماندا با انتہائے انتہا
رسید در فقر و بیاستاد پس آن چنان عاجز و متحیر و درماندہ دید چنانچہ در اول
کار بود این سخن ایشانست۔ رباعی

ہرگز دل من ز علم محروم نشد
چون بیک نگہ کردم از رخسار خود
کم ماند ز اسرار کہ مفہوم نشد
معلوم شد کہ ہیچ معلوم نشد

وعطار نیرین گفتار اشارتے کردہ است - بیت

سبحان خالقے کہ صفائش ز کبریا در خاک عجز میگذاند عقل انبیا
گر صد ہزار قرن ہمہ خلق کائنات فکرت کنند در صفت عزت خدا
آخر بجز معترف آیند کالے آله دانستہ شد کہ هیچ نہ است ایم ما

خواجہ مامیفر مودند کہ مردم رب را دانستہ اند اما بلو بیت را نشاختہ اند
این سخن بعید الغور و قعیر الفہم است -

معنی دیگر ساکے سلوک کند ہر نفسے و ہر دمے خود را دانند کہ من از عالمے
بعالمے و از جہانے بجہانے میروم چون کار با نہتا کشد خود را ہما بجایا بد کہ در ابتدا
کار بود مثل ابدان ماند چنانچہ خروستور خراس ہر چند کہ رہ رفت و بلو ہم خود
قدم زد تا با خود گمان برو کہ چند فرنگ رفتہ باشم چون حشیش کشودہ ہمدراں مقالمے
۱۵۰ کہ مربوط طویلہ بود ہما بخا ایتاود یافت -

معنی دیگر شخصے باشد کہ اورا کثوفات تجلیات متوالی است ساعتے
از ان فرصت نیست تا آنکہ ابدان دوراے این چیزے دیگر نیست تا آن کہ
قابل مطلق و مقید شود و با جہال و تفصیل گراید و جزئی و کلی گوید و ہنال کلی طبعی
است اورا در خارج وجودے نیست او در ضمن جزئیات موجودا است
چنانچہ محی الدین ابن اعرابی و قاضی عین القضاات و حکماے یونانیان و آنکہ
متابعان ایشانند اگر مرشدے محققے متابع سنت رسول اللہ را بحقہ شناختہ
مرید را آنجا رساند کہ جزیکے وجود باز از ہمہ وجودات نبیند و نشاند و نداند
آنجا بصدق و حق گوید ہو ہو لا ہو لا ہو - اے عرفاے روزگارے
منہیات احرار اے مشایخ کبار در سخن محمد یوسف حسینی بانکارے
بسیار نظرے گما رید و بد آیند کہ چہ گفتیم - و اگر این سخن بر صدق مقال استواء

ندارید فداے قیامت آئنا و صدقنا چنگ ایشان دامن من۔ والسلام

حدیقه دوم

در بیان ارتباط اعضا با دل و متاثر شدن بے اعمال جوارح

درخت را در بنج آب دهنند طراوت و نصارت آن در شاخ و برگ و گل و میوه ظاہر گردد گل بشگفت خوشبوے شود و میوه برگردد با مغز و مزه باشد برگ تازه شود و براتقے دروے پیدا آید و شاخ دراز و برگردد و بنج استوار تر شود و اگر در بنج درخت آتش اندازند یا خاکسره گرم که در آتش میباشند حکم او بر عکس آن باشد۔ بدان که در نوع انسان عکس این است چشم گوش و زبان و دست و پا اطراف دل اند هر عملی که بدین اطراف کنند اثر آن در دل پیدا گردد و اگر بزبان و گوش اعمال صالحه آید سخن حق گوید و تلاوت کلام الله کند و بدعا و تسبیح گراید و گوش سخن حق شنود و آواز کلام الله و سخن عظمت و اخبار حکیمه بشنود و کذلک الصالحات الباقیات فی الطرفین و بدست تحریمه بند و مصحف کلام الله بدست گیرد و در رکوع و سجود عمل دارد و رفتن مسجد و خانه کعبه معین سازد و صدقه دهد و پیای در نماز قیام کند و بقوت پای رکوع کند و هم همچنین سجود و بمشی پای در مسجد رود و بره خانه کعبه رود و کذلک تعلم علم و کذلک الباقیات الصالحات فی الطرفین جمیعاً و هم همچنین چشم از خیراتے که بدو نسبتے دارد و تفکر در آیات و بدیدن قطع مجاورت بدان ماند که آبے هنای و شیرینے در بنج درخت دهنند در نصارتے و طراوتے و صفائی و نورے و انجلاے که عکس پذیر وجودات ملکوتی و لاهوتی شود این اثر آن اطراف بود که به بنج رسید و اگر بزبان دروغے گوید یا کفرے

گوید یا کلمہ شر کے گوید و دست در محلے نام شروع انداز و در سرقہ یا غصبے یا
 بمال غیرے بنا حقے یا دست انجا انداز و کہ بزنا کشد و بلواطت برد و بپا
 بجائے رود بت پیرست و می خورد و زنا کند و سوے سرقہ رود و کذاک
 الباقیات و الصغایر لنسوبته لہذہ الاطراف بجلستہا۔ این بدانکہ آتشے یا خاکستر
 گرم در زیر درخت انداز و چنانکہ گفتہ ام کہ اطراف مردل را بھچنان اند کہ پنج مر
 اطراف خود را تاریکی و کدورستے و غفلتے در دل طاری گردد تا کار بجائے کشد
 کہ آنچنان سیاہ گون شود کہ بہ تیغال ماند و العیاز باللہ خوف آن باشد کہ مابقت
 تا بچہ کشد۔ آن ہن بہش باش یک اندیشہ کن با خود این سخن را دست آموزہ
 روزگار خود مساز کہ مومن ہر فتنے کہ کند بدان کافر نشود و ایمانش باقی باشد
 آرزے ہم بھچین است تو میگوئی اما باندیش چہ گفتہ ام خوف آنکہ چون درخت
 را آب نہ ہند گل و برگ و شاخ و بیج خشک گردد پس آن خشک شد باز
 گشت بتری و تازگی در حیزر استقامت افتاد و بیج اندیشہ می افتد کہ فاسق دو
 رو میدارد بوجہ طرف کفرے و بوجہ طرف ایمان۔ و حلقہ فرض کن یکے را
 حلقہ ایمان نام نہ دوم را حلقہ کفر۔ در دائرہ ایمان جز صلوة و صوم و تلاوت و
 صدقہ و سخن حق گفتن و شنیدن آنچه امثال اینست نباشد و در حلقہ دوم آن کہ
 شرب خمر و زنا و لواطت و سرقہ و دین حلقہ بیابند بجان و سر خود دہو کہ حلقہ دوم
 کہ حلقہ کفر است در و شرک باشد و کفر باشد و کذب باشد و خیانت باشد و سرقہ
 و زنا باشد و لواطت باشد۔ ہن و ہن اکنون بدانکہ مومن است ساکن دائرہ
 ایمان است و العیاذ باللہ اگر او خواہد کہ سرقہ کند زنائے و لواطتے شرب خمرے
 و قول کذب را مبدا شر شود نہ آنکہ او را از دائرہ ایمان بیرون می باید آمد و در
 دائرہ کفر در باید شد ہبہات ہبہات باندیشہ باشند بدانید کہ چہ میگویم

نہایت

ماہر باشید مگر آنکہ دوامی پیش آمده باشد والسلام۔

حدیقہ سیوم

در تجلی حق تعالی بر عامہ مخلوقات و دوری و نامقدوری

ایشان از و قوله عز من قائل اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ اَبْصَارَكَ
 دیدی کہ این عرصہ حضرت از و را بے پردہ ربوبیت چہ چشمک زد ہر طرف مردم
 چشم دل کشادہ پس آن صورت اعجاز نمود گفت کَيْفَ مَدَّ اَبْصَارَكَ دیرین
 نظارہ نظرت کشودہ ہیچ فکرست وار و دیرین نظارہ ہیچ دیدہ میشود ہرگز غفل
 را بے آفتاب وجود نہ و ہر جا کہ آفتاب سایہ نہ ضرورت باشد کہ ابوالحسن نور
 از دوری و نامقدوری این را نبالد و بوقت خویش شور انگیزی کند اگر اوست
 من نہ ام و اگر نم او نیست ہیہات ہیہات سنائی خود ستائی میکند و در ان نمودار
 خود نمائی میسازد۔ بیت

نہایت

بے منت و اتانائی با من است یاسای زین قبل در مانده ام
 نہ آنکہ از قابلیت حفظ و بدیر میرد آنکہ ترا چہ و از چہ نصیب موسی علیہ
 السلام چہ گفت ارنی انظر الیہک تا زبانیہ سرزنش بر سر وجود او زده اند چہ
 گفتہ اند لن تدرانی تو نمی بینی بر نسبت وجود او کہ سدر راہ شہود او بود لمحہ یک لک
 زدنی افتاد و آن کوہ وجود را شنیدی چہ شد کہ سدر راہ تجلی او بودہ جَعَلَهُ ذَاتًا
 اَوْفَیَّتْ نَابُودُ گشت موسی علیہ السلام را چہ پیش افتاد دَخَرَ مُوسٰی صَحْفًا اِیْنِ ہِیْثُ
 و مد ہوشی بنود این نابودگی اوسبے خویشی بود چون بخویش آمد ہر آمینہ عدم امکان
 وصول دید گفت فصلی و صلے نیست نقدے و بعدے نیک سر رشته طرفے
 مبدا طرفے معاد ہر دوسرا با ہمہ گرفتہ اند کیے در کیے محو و لاجول و لا قوۃ

الابا لله - بیت

سخن کوتاہ کن گیسو درازا کجا تو این سخن مہیات ہیبت
 جا موسی بلا موسی فلم یبق موسی شی من موسی حکم گفته اند الواحد
 لایصدر منہ الا الواحد محمد بنی تو چه میگوئی میگویم یکے اندر همان یکے دیدی
 خرقانی چہ پرده درمی میکنند از وحدت پیرهن وجود و پارہ میکنند سینہ کشادہ
 دو مینا بد چہ باشند انا قل من ربی بسینتن انا را بدست حقیقت بکار و تحقیق
 دور احک کن اقل رایابی اندک انداز پاک شوی من ربی تعدیہ است
 بنیتن بالجمع و ما افسرنا الا واحدا کلمج یا لبصرنا آنکہ ہم در یکے
 رفتہ اند لمج بالبصر جزو ہمے نما ند اگر این چنین نیست آدم علیہ السلام از کجا
 صورت نمود و حوا بکدام لون بر آید تلون و تکون از آبے و گلے خاست
 تفصیل باجمال پیوست مقید با مطلق یکے شد غوک از دریا است ہم بدریا
 پیوست اگر خواہ از دریا خبرے دہد سر از آن غقاب بیرون باید کشید
 فریاد او کہ میشوند او کرامی شنوند و اگر در غقاب اوست او خود در آن غقاب
 غرق است زہے گرداب حیرت لابلہ و لا سبیل الیہ۔

الحمد لله على اننى كضفدع يسكن فى اليم

ان ہى فاهت ملیت مالحا وان سکت مانت ملجم

ماہی را پر سیدند از کجای در چہ حیات تو بکجیت باز گشت تو بکدام ماہی
 چہ گوید از آب رستہ ام در آب میباشم و آب آشام و مرج من ہم با باشد
 و بے عجب کارے حوا با دم باز نیگر دو آدم بجوایکے نمیشود۔ بیت
 گاہ من او باشم و او من گے بوالعجب کارے دس طردے

اومن نہ من اونه و ادى دمنی در میبازد لغو ذبا لله انه الان کما

نہ من نہ

كان ويكون كما كان فكأن كما كنت وتكون والله اعلم
 اے عزیز جہد کن کہ مردمان از حجۃ تقلید بد آئند بصحراے حقیقت و حقیقت
 حق رند تقلید چیزے باخیر بابرکت است تقلید چیزے با انتقامت و قامت
 است تقلید چیزے با ترس با بیم است تقلید چیزے با ذوق و شوق است تقلید چیزے
 با روح و راحت است تقلید چیزے با درود و درمان است تقلید چیزے با سوز و سازا
 نعرہ و شور و صفیان است و طامات ترہات ایشان و مناجات اہل خلوت
 و ناز و نیاز ایشان و مردمان کہ بادیہ گرفتہ اند کہوت و غارات را ممکن و مادی
 ساختہ اند این ہمہ در مقام تقلید است و ہزار در ہزار نفر را چون جہد کنند کہ
 از ظائقہ تقلید بشہر تحقیق آئند اگر یکے بہ تحقیق آید باقی ہمہ در الحاد و زندستہ
 و اباحت گرفتار گردند فایاک و ایاک فایاک و ایاک تو خزائن دل طلب
 را بجاہر و باہر عبادات و اذکار و مناجات مالا مال کن نیم نیکیست باشد کہ
 عروس حقیقت بروے تجلی کند و پیرایہ شریعت و طریقت را بر خود گرفتہ
 باشد اکنون این آن کسے است کہ از ہزار در ہزار بہ تحقیق رسیدہ باقی ہمہ
 در بند خودی و خود را می گرفتار گشتہ اند و الحاد و اباحت و زند قدامیہ خود را حقیقت
 فایاک و ایاک فایاک و ایاک واللہ اعلم

حدیقہ چہارم

در بیان شریعت و طریقت و تحقیقت و حقیقت الحق

شریعت عبارت از گفت انسان کامل است۔ طریقت عبارت از
 کرد انسان کامل است۔ حق الحقیقت عبارت از بود انسان کامل است۔
 حقیقت الحق عبارت از بود نابود انسان کامل است۔ مثلاً انسان کامل سخن

گفت و آن سخن متضمن چه بود یعنی هر که این چنین کند ابد دولت دید رسید آنچه
گفته بود کرد و شد و بدین کرد کرد بر اے دریافت سعادت و دید بود رسید این
سخن عبارت هم ازین باشد التصوف علم و عمل و موهبة گفت بر اے
این دید را علم شد آن کار کرد و شد بدان دولت رسید مواهبت شد پس
آن خود را مربوط بشریک شد که یافت چنانکه ابویزید گوید غصبت فی البحر الاعمال
فوجدت نفسی مربوطة بنانیة فقطعتها فاذا انا هو چو در دید
خود را گرفتار شرک دید بود اگر ابد آنکه چه گفت فاذا انا هو. این نبود که او نبود این
دم شد و همیشه در میان بود و بود هم نابود گشت خود او هم بود. از بود نابود سخن میخوایم
گفت اما این معنی مشاهده ما شد مردم سخن حقیقت بشنو و ریش را شانه کند و بال آن
برو نهاده در صدر محافل و مجالس بنشیند و این کلمات بگویند و راستا دجیا به بیند
و سرے بجنبانند و الناس یظنون بهم ظنوناً و ایشان بدین خوشوقت
گردند. در حضرت ذوالنون از قرائین و ریاء و مدح سخن میگفتند ذوالنون مانع آمد
گفت چه گویند که مردمان هوا پرست بشنوند و آزادست موزه صدارت خویش
سازند که ما یم این دایم و گوئیم هر کسے کجا بدین رسد حاصل کلام این بوده که سخن فلک
سخن ذاک لا حول ولا قوة الا بالله به آن بود که ازین جنس سخن نگوئیم و دیدم مردمان
را من نمیگویم اسم فلان بن فلان از من این کلمات شنود همدین ولایت
آمد و خود را برین بر بخت مردمان بروگما نهاده اند و ندانستند این چنین محقق
و گرنه باشد فایها الحسینی قطع لبانك و اختصر بیانك و السلام

حدیقه پنجم

در بیان مجاز که عالم مجاز و عالم حقیقت چه معنی دارد
این عالم مجاز است و در اے این عالم حقیقت مجاز مجوزت یعنی محل

جواز حقیقت و دوم محل گذشت تن رفتن جائے قرار گاہ نیست آنکہ گویند مجاز
 محل جواز حقیقت مجاز را با حقیقت علاقے باید تا از مجاز عنایت حقیقت توان
 کرد مثلاً گوئیم زیڈ اسڈور زیڈ شجاعتے باید کہ از حقیقت اسد است تا زیڈ اسد گفتن
 درست آید چون این عالم را عالم مجاز گفتن و راے این عالم حقیقت دانستن
 پس از ان حقیقت درین مجاز لمحہ پر توے عکس رشحہ باید و اگر نہ مجاز گفتن درست
 نیاید ہاں وہاں فکر تے گما رکہ درین جہان از عالم قدس پر توے و عکس تمام تر و
 روشن تر پیدا است اگر توره آن کار گیری پس آن رومی روزے از ان کاس
 و از ان رشحہ پر توافقدان اللہ خلق آدم علی صورتہ ہمین نشان میدہ
 خلق آدم علی صورت الرحمن بیانے آسان تر میکند رسول اللہ
 میفرماید رایت ربی لیلئہ المحراب فی احسن صورت خبرے ازین
 عالم میدہد صورتے محلی مصفا منور قابل انعکاس سبحانہ و تعالی آفرید حسن و جمال
 قدسی بصفہ انعکاس بروے تافت رسول اللہ در آن آمینہ عین اور امتثال
 کرد بضرورت فرمود رایت ربی فی احسن صورت و آنکہ گفت فوضع
 کفہ علی کتفی فوجدت بر دہا فی قلبی آن کف کہ معکس دستے
 کہ اور اقبضے و بسلے و اصبعے و قبضہ بود نیست و حکایت میکرد و کلتا بیدید
 یمین الصدقة و لا تقع فی کف الرحمن این ید غیب و رغبت است
 این عین در عین نیست و آنکہ گویند مجاز بمعنی در گذشتن است جاز عنہ اے تجاوز
 عنہ اشارت برین میکند تا از علین بعکس قرار بر گیری و البتہ در گذشتن شرط کار
 است نہ سبحانہ و راہ کل و راہ مفہوم و اصلان حقیقت است آنجا این حدیث
 درست تر لا فصل و لا وصل و لا قتراب و لا بعد و لا خندق و لا
 وجد والسلام

حدیقہ ششم

در بیان متخلق شدن با خلق خدا و متصفک بصفات او تعالی تقدس

خواجہ من قدس سرہ العزیز حکایت میفرمودند خدمت خواجہ قطب الدین
بختیار اوشی قدس اللہ سرہ العزیز سماع می شنیدند در اثناے رقص و مضمی
حمید الدین ناگوری پائے شیخ افتادے شیخ اشارت بخادم کردے خادم
سربز کردے - بندہ خدمت خواجہ عرضہ پیوست کہ چہ سربود قاضی پائے افتاد
خواجہ خود سربز نکردے اشارت بخادم شدے خواجہ در حال این مصرع
بر زبان راند - مصرع

ایجا ز سد زورق ہر سودا می

و انستم ہر جنس مردم کہ سستہ اند ہر کسے خرومیت این نداشت ضرورت
خواجہ اعجاز فرمودند نادانے از میان مردم این سخن گفت کہ خبرے نہاشتہ
اند خواجہ بگفت آن نادان التفاتے نکرد ساعتے طریقہ مراقبہ تاملے فرمود پس
آن درویشے بزرگے پرسید ہمیں لفظ من باز گردانید کہ چہ سربود قاضی پائے افتاد
و شیخ خود سربز نکردے اشارت بخادم شدے آن بزرگے جواب فرمود شیخ
قطب الدین در مقام کبریا بود - این سخن انکال گو نہ وارد چہ باشد اگر محدث
خوانی مخلوق گوی متصف بصفات باقی دائم شود گویند رسول اللہ صلی اللہ علیہ
و سلم فرمودہ است کہ تخلقوا باخلاق اللہ و اتصفوا بصفات اللہ
میان آن صفت یکے منکر است چو سالکے متجلی بصفئت تکبر شود ہر آئینہ کبریا
بر سر او بر او ردین چہ باشد کہ متصف بصفات شود گویند آہن سرد است و
سیاہ است در آتش افتد سرخ شود و گرم شود عین آتش نماید ایجا چہ گویند

نار و صفاً حدیداً ذاتاً کار بجملے کشد نارِ ذاتاً حدیداً و صفاً
 شود این سخن چه معنی دارد آہن را در آتش اندازند چندان بد مند آہن تمام ذرات
 شود آتش گردد و بہوار و بہ کرہ ناری پیوند آنگہ درست آید نار و صفاً و ذاتاً یعنی
 وہم آن بود کہ حدید بود چون بحقیقت باز گشت آنچہ بود همان شد میگوید علی
 الکبریٰ یا ردای روے مرید را پیو شد سبحان خالق و صورت انسان کہ محدث
 زائل فانیست تجلی کبریا کہ گمان بر و کہ این شخص تجلی بہ صفت کبریا است
 بادشاہ مالک الرقاب فی لیلۃ منطلمتہ لباس گدایان بر ابواب گرد و پر کالہ نانی
 خواہد کر گمان رود کہ این بادشاہ مالک رقاب الامم است اکنون چہ میگوئی کبریا در وہ
 شدیانہ و ہمین صورت است کہ گویند الشیخ یحیی ویمیت ہر آئینہ
 چون صفت احیا بر و تجلی شود او متصف بہ صفت احیا شود پس شیخ یحیی ویمیت
 باشد بدان کہ شیخ احیاے امانت میکند این فعل فعل خدا میکند این شیخ صورت
 وہمی بیش در میان نیست چہ گمان رود درین بہان و دران جہان جہال حضرت
 را کہے بدین چشم بنید این پیغولہ و حدقہ کہ بر سر تست این چشم فیض آن بعیر سبع
 میگیرد بدان فیض می بند آفتاب با چشم گوید کہ ترا شرم نمی آید کہ میگوئی کہ من می
 بینم و قدرت تست کہ می توانی دید متفیض فیض من شوی تو بنی بنی فیض من
 می بیند ما را می اللہ غیر اللہ ہمین معنی دارد میکیں مغنہ لی را ہمین گمان افتاد
 تا آنکہ از جہال حضرت الوہیت محروم گشت میکیں نفیہ را ہمین وہم بود کہ در
 دار فانی جہال باقی کئے توان دید و ہیچ ندانستہ اند کہ اورا کہے ندید جز او خود را خود
 دید خود با خود عشق باز دہیہ خود نپزد از و تہ جعفر صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود
 عنہ روزے اہل بیت خود را بجمع آورد تا آنکہ موالی ہم با ایشان گشت غنہ دارم
 ہر چہ باشد حق بگویند و اگر نہ حق اللہ و رگرون شما ندید فرمود ہر عیبی کہ در من باشد

بر روی من بگوئید تا در ازالت آن بگوئیم ہمہ بہ یک زبان در مدح و ثناء
او مبالغت کردند پس آن گفتند یک سخن است نمیتوانیم گفت گفت ہمان می
باید گفت گفتند ہمہ آراستہ مگر آنکہ اندک کبر و اری گفت آری وقتے کبر داشتم
کبر یارے او آمد بجایے کبر من نشست اینکہ امروز می بینید این کبر من نیست کبر یارے
خدا است چہ باشد این سخن کبر یارے او آمد بجایے کبر یارے من نشست دین
معنی دو احتمال است یکے آن کبر من متصف بکبر یارے او شدہ است مانند حدیث
ذاتنا را وصف و معنی دوم کبر یارے او کبر مرا از جان و جان من از پنج دنیا و برکت
بہو ادا دہانہ خالی شد کبر یارے بجایے کبر نشست این را چہ گویند ناز و آتما حدید و صفا
بدان معنی کہ بالا گفتیم این بدان ماند آہن را در آتش اندازند اینجا تشکالے دارد
اگر در بیان شروع کنیم قصہ مطول گردد و السلام

حدیقہ مقہم

و نصب کردن حق منصب شیخوخت یکے بیان وزن اعمال و حیرے از مثلثات

یکے را خواهند منصب شیخوخت بنا مش مسلم نویسند او را بہمہ عبادات و طاعات
و حسنات و مہرات ہنات و زلات در میزان الاعمال فرستادہ آن قدر مریدان
از مرد و زن کہ با او پیوندند ایشان را نیز باہمہ عبادات و طاعات ذنوب زلات
در میزان الاعمال فرستند این شیخ را باہمہ او کہ گفتیم در پلہ ہند گذلک مریدانش
را در پلہ وزنے کنند اگر پلہ این شیخ از پلہ مریدان گران آید شیخوخت بنام او مسلم شود
و آنکہ گویند فردا گناہان مریدان در پلہ پیر خواهند نہاد ہمہ دین معنی است۔ ایجا
امیر المؤمنین علیہ الصلوۃ والسلام رضی اللہ عنہ شاہدے عادلے است بگوہی
او این اثبات شود و دیگر امیر المؤمنین حسن و حسین علیہما الصلوۃ والسلام و رضی اللہ

عقلمند و علاحدہ کا غصے بنویند کہ ماگو اہی میدہیم این مرد مستحق شیخوخت است فردا
آمن و صدقاً مقام شفاعت بدو ارزانی باشد اینجا پرند وزن اعمال از طاعات
و عبادات و حسنات و زلات و غیر آن ہمہ اعراض باشد عرض شد مثلاً شے گشت
وزن او چه صورت دارد و میزان عبارت از چه چیز است این سخن نازک است
در ہر بیانیے نگنجد و در ہر گفتارے در نیاید و ہر ذہنیے و صاحب و راستیے فہم نکند
میزان عبارت از دو پلہ است و ہر پلہ را سہ ریسمان بستہ باشند و تعلق کردہ بدو
سورخ کہ آنرا عین المیزان نامند و میان آن چوب ہم بستگی ہست کہ آنرا سانس
المیزان گویند اکنون این وزن چه معنی دارد و این میزان چه معنی دارد و این گفتار
چه معنی دارد محمد غزالی گوید ترا چہ گمان رود کہ میزان الاعمال برین صفت کہ گفتیم
این چنین است آنجا پلہ کجا ریسمان و چوب یعنی دارد این را میزان العروض
تصور کن یعنی چنانچہ راستی و کثری نظم را و زیادتی و کمی او میزان العروض معلوم
شود و این وزن اعمال را ہمین باشد این سخن حکماء اسلامیہ است و شیخ محمد بن
بن ناصر خسر و تلمذی کردہ است مضمون علی ہلہ از تصنیف خواجہ محمد
این سخن را آنجا اثبات درستی کردہ است آری این سخن را از روی عقل
ابی ستوان گفت ابادان کہ این وزن اعمال بر اے جزا است تا بسنگان
یکدیگر بداند ہر چہ بر ما میرود ہمہ باستحقاق ما میرود اما میزان العروض صاحب نظم
بر اے تحقیق آن نظم را خود دزنے کند خود بداند راستی و کثری کجا زیادت کجا
و کم کجا او تعالی عالم ہمہ است بجز نیات و کلیات اورا چہ احتیاج و چہ حاجت
بد نیست کہ وزن کند تا بداند زیادت کیت و کم کیت و لا حول و لا قوۃ الا باللہ
انہ عالم بجز نیات و کلیات گاہ تقدیر ہر یکے را بچوہست خود چنانچہ خواست کرد
فعلی ہذا این گفتار حکما را علما باللہ دزنے نہند و در پلہ نسجد انشاء اللہ و برین

بیان نموده کنیم و باللہ التوفیق سخن بحق گذارده شود۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 و سلم فرمود من را می رویا کشد نلیقتصھا اعبرھا اوصلی اللہ علیہ طلع نبوت
 ہر چیزے است در دنیا نسبت دارد بر حسب آن او تعبیرے میکند و تعین یکے
 نسبت از نسبت باقیات آن از معجزہ و کرامات او است مردے در خواب
 بیند کہ عورتے جمیلہ آنرا بشکر شیرینے میدہد مبعتر تعبیر کند کہ او از دنیا چیزے رسد
 و این دنیا بد و حال نایہ یکے مثل بصورت عورت کند دوم بحقیقت خود پید آید
 آن عذرہ باشد اگر مردے بیند کہ فاشاک و قذرہ میخورد مبعتر تعبیر کند کہ او از دنیا
 کمایست او بر خورد و ہمہ برین منوال حال میزان الاعمال را انصوّر کن حق سبحانہ
 صورت میزان را ہمہ بدان مثال کہ صورت ترازد وے این جہان است
 پیہ آورده است و اعمال کہ اغاض اند مثل بصورت اعمال حسنہ را شے جمیلہ
 ہمہ جو آنے خوب روئے پر اند لمے زیبا شکمے چنانچہ یکے گوید۔ **سبت**
 آن بار گل اندام چنان شست بر دم کہ بہر شست دیگرے جائے نما
 و اعمال سید را صورتے تعبیر زشتے مردار و شے در غایت زشتی سید
 غیر لب لیست یعنی بلند رخسار با نفلی ہذا ہر جا کہ زشتی است کجا جمع کن چنانکہ لنگی
 لنگی صورت اعمال قبیحہ را بدین تمثیل کند و در غایت تنگی و سکی این ہر دو صورت
 را در پلہ نہد وزن کند کہ گران آید و کہ سکی و ہر یک را چنانچہ پر کا کہ کا عذرے کہند
 سیاسے زشتے و چنانچہ طبق زر ہر دو را وزن کنند چونہ باشد ہمہ برین مثال انصوّر
 کن گران کہ آید و سبک کہ و بند گانرا فہم دہد کہ او بدانکہ این صورت اعمال
 سپہ من است و این صورت اعمال حسنہ من و ہر یک با خود بدانکہ این صورت
 حسنہ من و این صورت اعمال سید من است بعد وزن او خود بدانکہ من سخت
 چیتم تعذیب یا تنعم و آنکہ بر و تعذیب شد و او بدانکہ من سختی آمم ہما نچہ مستحق

بودم همان پیش آمد و کذاک العکس و آنکه او بداند که صورت حسن من دلیل برین
 کرد که آن صورت اعمال حسن من است او بداند او نقالی این صورت را
 احسن الصور گردانیده است نیت مگر بفضل و کرمه و آنکه گویند اعراض را جوهر
 سازند همبرین معنی است اما ایشان ازین بیان غافل اند دنیا غرضه و تشبیه
 که گفتیم یکے معنی از حقیقت دوم منی بر ابصار وزن همبرین قیاسات که گفتیم فافهم
 و غنتم عاقلان را اشارت بنده است اگر بحقیقت نظر شود همه وجود است
 جز تشکلات نباشد لاحول و لا قوۃ الا باللہ کجا افتاد من سخن باز گشت که جز از شخصه
 که بانهتای معارف رسیده باشد که پیش از ان فہم نیت عبارت از ان این
 سخن است ما ابلغ مدحتک ولا احصى ثناء علیک انت کما
 اشنیت علی نفسک میدانی که نخت چه گفت اعوذ بعفوک من
 عقابک از فعلی بفعلی پناہید پس آن گفت اعوذ بسر ضالک من
 سقطک از صفتی بدان صفتی متعلق شد از اینجا ترقی کرد بدلتش رسید گفت
 اعوذ بک منك وما ابلغ مدحتک ولا احصى ثناء علیک انت
 کما اشنیت علی نفسک اے مسکین آئی دانی که من درین جملہ مختصر
 صفت بہشت و صفت دوزخ و صفت تنغیم و صفت تغذیب بتمام و کمال
 بیان کردم علما باللہ دانند کہ چه گفتیم خداے ترا علمے روزی کند بہشت
 تو چه دانی کہ با تو نگذشتہ است شب ہجران و روز تنہائی
 و تہیہ با معشوقہ بخلوت یکے نگشتہ دوگانگی بماندہ است و گہے ہجران
 و گہے فراق را احساس نکرده ازین سخن ترا چه خبر اگر ازین ماثور ترا آشنائی
 رسیده باشد بدانی ماثور این است یا نور یا نور یا نور یا نور
 یا نور السموات والارض . ہیہات فہیہات شعر

کے بود نماز ماحد اماندہ من و تورفتہ خدا ماندہ

والسلام

حدیث ہشتم

در بیان معنی نماز بجاغت و در بیان اسرار ارکان صلوٰۃ

چنین گویند کہ این حدیث مصطفیٰ است نیت المؤمن خیر من عملہ یا نیت المرء خیر من عملہ عمل مربوط نیت است کہ مردے نماز گذارد چنانچہ قیام و قرأت رکوع و سجود بتمام بجا آرد اور نیت اداے صلوٰۃ نبودہ باشد لا فرضاً ولا نفلاً آن صلوٰۃ را اعتدا دے نباشد مردے ہندے کرد لا ثواب ولا عقاب فیہ اگر فرض کنیم چند نفرے در یک صف نماز میگذارند یکے برسم و عادات میگذارد دیگرے براسے نجات میگذارد سیوم براسے فوز درجات و تنعیم جنات عدن و مردے براسے دیدار حضرت میگذارد وعداً و نقداً او یکے دیگرے من حیث انہ الہنا و نحن عبدہ میگذارد و اگر خداوند نماز ہر یکے قبول فرماید نماز ہر یکے بحسب نیت ادا باشد و او کہ بریاء و زور گذارد فقیہ گوید لا ثواب لہ ولا عقاب لہ و صوفی گوید او یکے از جملہ مشرکان خداے باشد اکنون خیر من عملہ چہ باشد بعضے گویند این از قبیل قلب است یعنی عمل المرء خیر من نیتہ اگر نیت ہست و عمل نیت چہ سود مند آید پس عمل بہتر از نیت باشد نیت بہتر از عمل باشد بر نصاب باشد مردے حوالان حول شد بغیر نیت اداے زکوٰۃ تمام مال را در راہ خدا بذل کرد ثواب او بیش و درجہ او برتر گویند۔ درین حدیث زینوا القرآن باصواتکم از قبیل قلب است یعنی زینوا اصواتکم بالقرآن و ما دیدیم کہ یکے قرآن را

بالحان خوب خواند و در دل سامع اثرے بیش و رتے برتر باشد قرآن خواندن
ابوموسیٰ اشعری و شنیدن رسول اللہ علیہ السلام و فرمودن او لقا و تبت
مذا را سن منرا امید آل داود گفتن ابوموسیٰ اگر دانستے کہ تو میشنوی
نحمدت بخیر اکنون چه میگوی تر زمین قرآن بصوت شد یا تر زمین صوت
بقران شد در اعتبارات مختلف سکوت اسلم الطریق والسلام۔

در حدیث نم

حدیث نم

در بیان مراتب دل و اطوار او و چیزے از عدم خلقت قرآن

اتفاق علماء است کہ نماز فریضہ بجماعت گذاردن سنت موکده و جماعت
ہم امام و متقدمی این نیز جماعت باشد زیرا چہ یکے با دو جمع شد حکم جماعت گرفت
و گویند در اول جمع زوج است و سہ اول جمع فرد است و خواہ من قدس اللہ
سر و گفته است ہر کہ میان ہفتا و سال یک نماز فریضہ بجماعت گذارد و صوفیان
اور اجرت چرکین نامند و مشایخ کہے کہ با ایشان بیوند کند اول نصیحت این باشد
کہ فریضہ بجماعت گذاری و بعضے علماء نماز جماعت را واجب گویند و میان و آ
و سنت موکده صفت مواغات باشد او شاد و نامولانا عماد الدین تبریزی
مکملات گفتے و اجبات را مکملات و بعضے علماء نماز بجماعت فریضہ گویند
تسک بدین آیت کنند و ارکعومع الساکعین اے صلوا مع المصلین و
تشبث بہ حدیث پیغامبر کنند کہ او گفت فارح فصل فانک لم
تصل و القصصہ علی الشہرت۔ و دیگر گوئیم صورت و بیئت موجود است
بر انواع است بر تنوع و اختلاف است و ہر یکے بصورت نوعی خویش مسج
و مصلی رب است تعالی کیسر سر زیر بال آفریدہ است چنانچہ اشجار و اصل فرو دست

واطراف اوبالا است و بعضے طیور کذلک تبیع او ہمین صورت نوعی اوست
گویند خداوند فرمود وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يَتَّبِعُ بِحُجْرَةٍ و معنی گویند تبیع اود لکن
بر وجود صلی علیہ السلام قدیم و دیگر تبیع دارد و محض بد و اہل کشف و عیاں خبرے
ازین ب یقین دادہ اند حکایت مرتضی علی علیہ الصلوٰۃ والسلام و مورے کہ
پاسے اواز بند نعلین مرتضی علی انکا ر شدہ بود در کتب مطبوعہ است۔ قوله
سُبْحَانَهُ وَ تَعَالٰی نَامَعَ ذَا وُدٍّ اَلْجَبَالُ يُسَبِّحُنَّ وَ الطُّرُقُ وَ الثَّنَائِفُ عَلَيْنَ
بدین مثال شاہدے عدل است و ضمیر مجملہ یا راجع بہ اللہ است و این ظاہر
نکند است و مرجع اولیٰ شئی ہم درست باشد زیرا چہ گفت و ما من موجود الا
ولد و جہان وجد منہ الی نفسہ وجد منہ الی ربہ پس چون جہت
الی الرب باشد و جہیکہ در شئے نسبت رب دارد این ضمیر راجع بد است
معنی این چنین باشد ہر چہ نیست کہ اوسبح خود نیست لاجل و لا قوہ الا باللہ کجا
اقتادہ ام بسر سخن باز آیم وجودیت خداے را معکوس می پرتد و وجودیت
درست ایستادہ آن نوع انسان است و وجودیت نگوں شدہ می پرتد
و مِنْهُمْ کُمْ مِّنْ يَّمْشِيْ عَلٰی اَرْبَعٍ چنانچہ دو اب است مانند او و وجودیت
و وجودیت کہ اقتادہ بشکم می رود چنانچہ مار و امثال آن فَمِنْهُمْ مَّنْ يَّمْشِيْ
نکند علی بطنہ صلوٰۃ جملہ انواع و اجناس را بچرخے است اتادہ خاصہ انست
آن قیام صلوٰۃ است رکوع صورتہ چہار پایا نرنگا ہداشت کہ ایشان ہمچنان ہی
روند و در سجہ شد آنکہ بشکم می رود صورت اورا نرنگا ہداشت و آنکہ سجہ کرد
صورت معکوس را نرنگا ہداشت کہ خدا را بہ راس نگوں کردہ پرتند انجبا
جماعت چہ معنی دارد للہ در من قال بفرضۃ تعدیل الارکان
و بحقہ و بحقیقت نماز جماعت این باشد کہ انسان قلبے دارد و قابلے دارد و

روحے دارد و سرے دارد و خفی دارد و پریخ بیک خانه قرار گیرد و ہر کیے باد گیرے
صورت اتحاد بیند خفی با قلب آپنخان جمع گردد کہ قطرہ بادریا ہر کیے را باد گیرے
ہمین مثال است اے عزیز نماز جماعت بحق معرفت و شناخت رب بعزت
جز این نباشد و ہمچنین گویند انا من اھوی و من اھوی انا و السکاد

حدیث دہم

وحدیث قرآن

اجماع بقرآن مفسران و اجماع عقلاے دین است کہ اللسان
ترجمان القلب فعلی ہذا با این کلام سخن چو نہ ربط یابد یقولون باللسان
مالیس فی قلوبہم از بسیارے مردم کہ ایشان در بیان علیے اوعا و قی کنند
پریدم جز سکوت بر صفت مرد مبہوت نبود اما آنچہ مارا در بیان محققے است
تنبیہ و تشریح کنیم و ترا ہفت طور است یکے را قلب گویند دوم را فواد
گویند سیوم را اخفاف گویند چہارم را جاش گویند پنجم را خلد گویند ششم را ہاجہ
گویند ہفتم را جمال گویند و جز این نامہا دیگر ہم ہست آن ہم ازین ہفت بیرون
نہست اینکہ مردے چہرے کہ در دل باشد در زبان غیر آن گوید و پردہ آن
پردہ دلے دل است کہ کفنا ر غیر آست مرد حافظہ کلام اللہ میخواند و در دل او
حکایتہاے دگر میکند آن حکایتہا بیان این ہفت پردہ و پردہ ہست عاشق بنما
قد شغفہا حببا از چہارم پردہ است حب غیر حق تا چہارم پردہ است و
حب اللہ جز در فواد و قلب نیست غیر حق درین حرم گزرے نہ دارا گرفتہ
قرآن را بدین صفت خواند آنچہ زبان میگوید دل ہمان گوید عنقریب کشتن اسرا
قرآن بروے جلوہ کند ملی حرف خود را در برابر او بدہد در زمان لطیف از حدیث
الف دالم تا سین و الناس حرفا بعد حرف مع ادا نہ بصفت مخارجہ مرتب

بغیر خطای و خلطی و سهوی و زللے دست و د این معنی بکرے است فحول
 علما باشد را بخونابه دست و د تا کدام نیک بخت باشد که این عروس ازلی در
 برا و برادشند سنائی رحمتہ اللہ علیہ برین جملہ اشارتے فرمودہ است بہیت
 عروس حضرت قرآن نقاب آنکہ براندازد کہ دارالملک ایماز امجد بنید از غوغا
 اینجا معلوم میشود کہ قرآن مخلوق است یا غیر مخلوق کلام نفسی او بدین
 صفت است کہ لغتیم او تعالی از لا د ایدا در کلام است سکوت بر و رویت
 و اگر حد و ث و زوال آید و جمع کلام او عربی و عبری و انجیل و زبور ہمہ یک حرف
 است و آنکہ او بدین طئی حروف رسیده صفتے از صفات او متصف گشت گفتا
 او این چنین نیست کہ او تعالی گوید بسم اللہ چنانچہ معلوم مردم است اول بال بعد سین
 بعد از ان ہم آن مردم کلام او شنیدہ اند کہ نقص را بد ان مجلدات مستغرق شود
 یک حرف گفته اند و اگر آنرا در کتابت و گفتار آرد کتاب خانہ پر شود بعضی
 محققان ہم ازین گفته اند کلام لیس بحر ف و لا صوت و لا غیر حرف
 و صوت شعر

سخن کوتاه کن کیو دراز را چو میدانی کہ محرم در جهان نیست
 اینجا عبارت دست نمیدہ اینجا جز از غموزے و رموزے و اشارتے
 و لفظے نیست فبارت بے کم است رونده بیا استادہ است این عالمان جاہل
 و این پیران نابالغ و طفلان پدید سرو پید ریش یاه کار اند فہم نکنند تو سخن
 گرد آر شعر

مرد معنی را طلب ز این میان اہل صورت را نباشد اعتبار

والسلام

دو حدیقه کہ بعد اتمام این نویسیانیدہ بودند این است

حدیقه اول

در بیان ازلیت وابدیت محبت حق اختیار کردن عاقل محبت را

ایم الہام واکرام المرام محبت اللہ است تعالیٰ عن الزوال والانصرام و
 محبت اسباب وواجب علی انواع مرد حکیم مائل و شخص علیم فاضل فکرتے گمارد کہ
 عمر عزیز را در کدام کلام کار و در چه مطلوب صرف باید کرد معلوم شد کہ ہمہ در و طہ زوال
 و فنا است احسن الاشیا و احمل المطالب عبادت رب است سبحانہ و آن نیز
 در و طہ عدم است امر و شخصی شہ فی اللہ صلوة را کہ حسنہ بعینہا است بحق شراطہا
 و ارکانہا بجا آورد و آزار خداوند سبحانہ قبول کرد و فردا آمانا و صدقنا خراے آن
 دہد اما صلوة در و طہ خیال اقتاد و ہی دارا نعام و اکرام لا دار تکلیف
 و تعذیب و اگر کے گزارد و یکے از لذذات و مرغوبات بود اما نماز رفت برین
 قیاس ہر چہ این جہلہ است مال و جاہ و قوت و عیش و متع جز خیال بازی نیست ^{جہلہ}
 صلوة کہ حسنہ بعینہا است جاہ و مال او گفتیم دگر چیز را چہ عبرت باشد اما محبت اللہ ^{عبادت}
 سبحانہ بصفنہ ازل و ابد است اوزلی و ابدی دوستی او کذلک پس مرد حکیم
 سلیم ہمہ را پشت دادہ روے بمحبت آورد حکیم سنائی میگوید بیت
 گرت نہت ہی باید بصر کفایت شو کہ آنجا باغ و دباغ است خان و درخان و اودا
 و راز رحمت ہی ترسی ز نا اہلان بر محبت کہ از دام زبون گیران بغلت رستہ شد غفٹا
 مرابا رے بچہ اللہ ز راہ ہمت و حکمت بسوے خط وحدت برد و قتل از خط اشیا
 حکیم سنائی چنین فرمود کہ حکمت و ہمت این تقاضا کرد جز خداوند سبحانہ را
 طالبان باشد عمر جز بر اے او صرف نکنند ہان و ہان بسے کلام مارا اصغایے
 کن و اہتمام تمام در اعلیٰ علین فہم خود منقش و مثبت ساز کہ طالب محب و عاشق

بتلاور اسے این ہمہ است القار من اللہ و دلش طالع سبحی و قدوسی کہ
وجودش و اسے ہمہ وجود است است و از جہ نسبت و انصافات بیرون است
استاد فقیہ و جہیمہ مذکور و مفسر و محدث ناصح باوے پندہ ہدیا این نثار الحیف این
التراب و رب الارباب و این الماء الطین من حدیث رب العالمین .
تو پیستی و کمیتی قدم بر خط عبودیت استوار میدار و امید و اربا بش خود ترا بخاتے
شود و اگر فوز در جات و دخول جبات ترا میسر آید ذکاک فضل اللہ یونہ من نثار
و این مسکین نیربا خود فکر تے گمار کہ نصلح بحق نصیحتہ کردہ اند تو مجموعی مجموعی استغفر
ترا باوے چہ نسبت برائے محب را جہیت شرط است مصرع
دلداد من فراہم کن کجما و کجایان

دل را از آن باز آروشانی حال بنمازے بتلا و تے تا بچہ مشغول نظرے
گمار چہ بینہ کہ دل ہما بخاک قرار است لابد و لاجل و لا جرم فریاد بر کرد باہمنش
چنین گوید - بیت

دل را ز عشق چند طاعت کنم کہ ہمسج این بت پرست کہنہ سلمان نمیشود
این رباعی در حال او باشد - رباعی

صوفی شوم و خرقہ کنم فیروزہ و در دے سازم ز در تو ہر روزہ
ز نبیل بدست دل دیوانہ و ہم تا از در تو در کنم در یوزہ
خواجہ من قدس اللہ سرہ این مصرع را تا از در تو در کنم در یوزہ "چند بار
گردانید و گفتہ کہ تا از در تو در کنم در یوزہ متناقض و متکلفے اسیرے گرفتار
این بیت را بسیار بار با خود میگفت - بیت

محمد را ز حال او چہ پرسی گرفتارم گرفتارم گرفتارم گرفتارم
مطربان تو الان این رباعی را ترا نہ میگفتند - رباعی

جانے دیدی غریب کے بویکے کورانہ خزدونے خرے نہ سلگے
نگذارندش پہنچ کلبہ تکے باین ہمہ مغلس گرفتاریکے
محمد حسینی بان خود میگفت آہا فاما آن عزیز بزرگوار منم والسلام

حدیث دوم

در بیان اختیار کردن طالب راہ ارادت و طلب تجلی در سلک این
مجموعہ منسلک گردانند تا تفضیل آن لازم نیاید و ہدیہ بقدر مہدی درے و در گاہ آن
مقرب و ہادی باشد۔

محمد حسینی سیکوید اگر طالب را قوم پرست کہ چہ موجب بود کہ راہ ارادت اہل تقویٰ
اختیار کردی و در حکم ایشان درآمدی و آنچه فرمودند تو آن کردی و البتہ جان و جہان خوش
فدائے خاکپایے ایشان ساختی او شاید با محرم این گوید کہ محبت حق و دل من انفا شد دید
جمال کمال حق در دل من افتاد من در آن بیخ گشتم ہر چند کہ دل را ازین خطرہ بازمی آرم
باز نمی آید و اگر از متفقہ و محدثہ میپرسم ایشان با جمعہم انگشت سبابہ خود را بدندان
میگیرند کہ ہرگز این سخن گو کہ وعدہ است فردا آنا و صدقنا اہل بہشت را بعد کمال
نعم ایشان را این دولت دہند کہ جمال لا یزال مشاہدہ ایشان شود اما این کہ
توفیق میطلبی درین جہان دنیا استغفار کن برہ تو بہ گذر خود را از خطرہ وصال باز
آرا از ہر نوع عذر بخواہ و من خود را این چنین نیکردم کہ صاللت محراب و رب
الارباب و این الماء والطین من حدیث رب العالمین
وفقیہان و محدثان و مفسران ہمین تعلیم کردہ اند باز دل را خواہان آن می نیم
خود را مضطر و متیجری یا ہم عین آن میشود کہ شاعرے گفتہ است بیت
دل را ز عشق چید ملامت کم کہ میسج این بت پرست کہنہ مسلمان نمیشود

درین گرداب حیرت که لا بد له ولا سبیل الیه اقتاده دست و پاے میزدوم ہمدین
 و رطہ بودم ناگہان شنیدم کہ طایفہ صوفیان ازین نشانے مہد ہند و ازین نوع بیگنا
 میکنند و بدین دعویٰ ہم دارند تا آنکہ این دو بیت میخوانند - **بیت**

آنانکہ ریاضت کش سجادہ نشینند باید کہ خدا را بنمایند و بہ بینند
 و درخود نہ نمایند نہ بینند بہ تحقیق از اہل سموات کہ یا حوجہ بینند

درین گرداب حیرت

بحضرت جناب عالیہ ایشان غلطان آدم و جہین خویش را بر آستان ایشان
 سودم اصغای در تنے تنامے کردم در گوش من افتادیکے میگوید لیس فی جہتی
 سوی اللہ دیگرے میگوید انا الحق دیگرے میگوید سبحانی ما اعظم شأنی با خود گفتیم این
 نباشد جز آنکہ از دیدار او نصیبے گرفتہ اند ہر آئینہ بر ایشان آدم خود را در سلک ایشان
 مشک کردم و آنچہ ایشان میگفتند آثار و علامت آن پیدا دیدم این اختیار را
 تصوف من موجب این بود کہ بیان شد و شیخ رحمۃ اللہ علیہ خود با من ارشاد کرد ہذا
 ایشا رلمہدی ہولاء القوۃ لابل کذا و کذا للاحول ولا قوۃ الا باللہ این رہ طالبان
 نیست رہ عاتقان است واللہ اعلم والسلام

وجود العارفين

المحرفه

رساله عشقیه

از تصنیفات

حضرت قطب الاولیا امام الاصفیا شهباز بلند پر واز لامکان
جعفر ثانی ولی الاکبر خواجه صدر الدین ابوالفتح سید محمد گیسو دراز بنده نواز
رضی اللہ تعالیٰ عنہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاس بے حد و ستایش بیحد مرقاہ در مطلق و حاکم بر حق را و جانان عاشقان
 و محبوب جملہ جہان را و درو دیے قیاس مرا محدود حق شناس را کہ محب در گاہ محبوب
 شہنشاہ معین العاشقین و ممد المحققین و التابعین و اصحابہ المقربین باد و آلہ الامجاد
 بعد سپاس حق و درود بر حق سخنچہ از عشق بے پایان خاک و بقوت
 جان پاک بنایت ہوا شد و بہ اشارت حبی اللہ در قلم آوردہ میشود تا عجا زرا
 محبت بیا فراید و دوستا زادوستی رہ نماید و این خاک را نیز بہ دعاے خیر یاد بایہ
 تا بدولت آن یار قدیم و شفقت ہمراہ مقیم درین خاک باشد مستقیم درین باب
 امید الی اللہ لا تفلطوا من رَحْمَتِ اللہ است۔

بدانکہ اسے عزیز درین جہان ہمین سہ چیز است و رے این ہمنہ چیز
 عشق و عاشق و معشوق ہمین ظہور و ہمین بطون ظاہر عبارت خلق و باطن
 عبارت خالق و این ہر دو در مرتبہ ذات یکے باشد اگرچہ ہمیشہ راست چنانچہ
 احد یعنی لا احد الف بمعنی عشق و حے بمعنی عاشق و دال بمعنی معشوق در جمع
 توحید ہر سہ یکے باشد چنانچہ دریا و موج و کف ہر سہ حقیقت دریا است
 و یکے است۔ اکنون کسے را کہ این درکشاید من و تو نماند آندم یکے باشد یکے
 کما قال اللہ سبحانہ و تعالیٰ وَمَا أَفْرَأْنَا إِلَّا رَاحِدًا كَلَّمَا صَفَتْ

الا واحد لا یبنی نیست صفت ذات ماگر یکے چنانچہ قال النبی علیہ
السلام العشق نار اذا وقع فی القلب احرق ما سوا المحب
معنی چنین باشد که عشق آتش است چون افروخته شود در دل مردم بسوزد هر چه
غیر دوست بود یعنی غیر بود بزرگے میفرماید

عشق را
نار میگویند

جهان عشق است دیگر زرق ساری همه بازی است الا عشق بازی

چون این آتش ترا حاصل شود هیزم تن تو سوخته گردد آنکه تو بنانی عشق ماند
تو ندانی عشق داند چون خود را بخود باختی از خودی خود خلاص یافتی چنانچہ عشق دل
منزه است از آب و گل یعنی جان باز در عشق سراسر از دو چشم خود بخود همی مالد و
همین نالده

عشق را
نار میگویند

مجنون عشق را اگر امر و مذالمات است کاسلام دین لیلی دیگر مذالمات است
سر محبوب مجنون داند اما عقل عاقل اینجا کور ماند زیرا که عشق سه حرف
است عین عبارت از نفی عقل و شین عبارت از نفی شرک و قاف
عبارت از نفی قالب یعنی چون عشق آید این هر سه چیز فراموش گرداند چنانچہ
مصلح الدین از عشق صادق شیخ سعدی میفرماید

عشق را
نار میگویند

چو عشق آمد از عقل دیگر گوی که در دست چو گان اسیر است گوی
و نیز عشق را پنج مرتبه آورده اند اول شریعت یعنی شنیدن صفت جمال

محبوب تا که شوق پیدا آید دوم طریقت یعنی طلب کردن محبوب و رفتن در
راه محبوب سیوم حقیقت یعنی حضور بودن دائم در حسن محبوب چهارم معرفت
یعنی محو کردن مراد خود را در مراد محبوب پنجم وحدت یعنی وجود دانی خود را شستن
هم در با هر دو هم در باطن موجود مطلق داشتن همین محبوب را چون این پنج مرتبه
تمام شود کار به اتمام رسد آخر همین عشق محبوب ماند و موج عاشق و معشوق در بحر

عشق غرق شود چنانچہ بزرگے فرمودہ العشق کا لطمہ بین الدمین
یعنی درجہ میان دو عشق است چنانچہ پاکی عورت میان دو خون است یعنی
اول ہم عشق بود و آخر ہم عشق باشد زیرا کہ ہر وجود دیکہ ہست بیرون از عشق نشدہ
است بغیر از عشق نتواند ماندن پس اول داخل ہر و باطن ہمین عشق است

الوجود بین العشقین کا لطمہ بین الدمین

چیت آدم چیت حوا عشق بس گرچہ آید صد ہزاران پیش و پس
چون بیان عشق و مرتبہ عشق تمام شنیدی و دریا فنی اکنون بکمال ہوش
باش و دریا بداند کہ اے عزیز این عشق مانند تخم است و اورا درختے است
کہ آزا وجود گویند و قالب نامند و تن خوانند و این درخت درون و بیرون گرفتہ
و این درخت پنج بیج است یکے عقل دوم وہم سیوم روح چہارم علم پنجم جان و این ہر
پنج را حقیقت گویندہ ازین پنج بیج شاخ شاخ ظاہر شدہ یعنی از عقل بیانی
و از دم شنوائی و از روح بویائی و از علم گویائی و از جان توانائی و ازین پنج شاخ
پنج برگ برآمدہ یعنی از بنیائی حوص و از شنوائی کینہ و از بویائی حسد و از گویائی غضب
و از توانائی کبر است و این ہر پنج یعنی نفس است و آن پنج یعنی دل است و
این ہر دو در مرتبہ ذات یکٹے باشد و این را شریعت گویند چنانچہ بزرگے فرمودہ

است

نفس و روح و عقل و دل جملہ یکے است مرد معنی را در پنجبا کے شکے است

چون پنج با شاخ و شاخ با برگ شنیدی و دریا فنی اکنون محل بامیوہ و میوہ
با تخم ہوش بشنو و دریا بداند کہ اے عزیز این درخت را گہا است یعنی عاقل
و زہد و تلاوت و قناعت و سخاوت و این پنج را در معنی طریقت گویند و درین گہا
میوہا است یعنی شفیقت و محبت و رحمت و برکت و ہمت و این پنج در معنی عشق یکے

باشد که او را معرفت گویند و در میوه تخم است که آنرا وحدت گویند زیرا که همون تخم اول است که آنرا عشق خوانند العشق هو الله که آنرا همه ظاهر شده است بلکه نهواست که بدین خوراجلوه داده است دایم و قائم است چون یخ باشخ و شلخ با برگ و برگ با گل و گل با میوه و میوه با تخم یعنی شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت و وحدت چون این جمله شنیدی و دریافتی اکنون با هوش بشنو و دریاب که بود این درخت از طبائع اربع عناصر یعنی حرارت و رطوبت و برودت و میوست یعنی گرمی و سردی و تری و خشکی یعنی آتش و باد و خاک و آب این هشت یعنی چار است برون و درون این وجود عدم هر چه هست همین چهار است چون این شنیدی و دریافتی اکنون با هوش بشنو و دریاب بدانکه اے عزیز جنبش این درخت با نری شهوت است و قال و استواری این درخت خیال و حال و حیات این درخت بیداری و هوش و مات این درخت خواب و فراوشی کما قال النبی صلی الله علیه و سلمه النوم اخ الموت یعنی خواب برادر موت است

چون حیات و مات این درخت شنیدی و دریافتی اکنون با هوش بشنو و دریاب که نهال این درخت در فنا است که آنرا بقا گویند و وجهه الله است خوانند و اات الله نامند کما قال الله تعالی کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَاَن تَبْقَی وَجْهَ رَبِّکَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ و این فنا یعنی بقا است و این درخت درون و برون گرفته و ظاهر و باطن پیوسته بلکه عین درخت شده و یک گشته و چنانچه دو نموده اکنون بهین که جمله این درخت بقا است که آنرا عشق نیز گویند که این درخت عشق لاحد و لانهایت لاشل و لا غایت خود بخود شکل و صورت صد هزاران و رنگهای بیشمار دارد و وحده لا شریک له

و این جملہ چون شنیدی و دریافتی اکنون کمال آن با ہوش بشنو و دریاب
 معشوق عشق و عاشق ہر سہ یکے استیغما تو خود بخود گنجی ہمہ ان چہ کار و دارد
 بدانکہ اے عزیز این درخت ہمین وجود و ہستی تو و شکل این درخت ہمین
 افعال و اوصاف تو کما قال علیہ الصلوٰۃ والسلام ان اللہ خلق آدم
 علی صورتہ اے علی صورت الرحمن اکنون بہ بین تو کہ عین بقائی بلکہ
 عین عشق و مطلق و مقیدی مطلق جز تو کہے نیست فی الجملہ تو کی کہ خود را بخود گذشتی
 دلی وجہ الی نیست

نہیں
 نہیں

وجودے ندارد کہے جز خدا ہماست باشد ہمیشہ بجا
 تماشاے خود را بخود می نمود ہمون عاشق و عشق و معشوق بود

چون نفس خود را چنین شناختی عین بقا گشتی قال النبی صلی اللہ
 علیہ وسلم من عرف نفسه بالجنس والفلان فقد عرف ربہ
 بالقدرت والبقا چون نفس خود را فنا شناختی بقا یافتی چون فانی فی اللہ شدی
 باقی با شد گشتی چنانچہ بزرگے فرمودہ

ہر چند کہ پروردی کے محرم ما گردی فانی شو فانی شو تا محرم ما گردی
 چنانچہ آورده اند و ردل درویش اہل فنا نہ شد بجز دُجہر دُبینی
 مجرد شو مجرد شو ہمہ موے اندام اور نیمتہ شد زہمے مقام حیرت درویش کہ در
 حیرت بماندہ چنانچہ در خبر است الحادث اذا قرن بالقدم کشف
 لہ اثر یعنی نمک در آب اندازند جملہ آب شود و اثر نمک نماند اکنون تو
 نمائی عشق ماند و تو ندانی عشق داند

نہیں
 نہیں

دریائے کہن چو بر زہد موبے نو موبش خوانند و حقیقت دریائے
 دزین جملہ با نہا چنان گم شود کہ گفت و گوے و جت جوے نماند کما

قال النبی علیہ السلام من عرف الله کلَّ لساناً چنانچه
شیخ سعدی فرماید

چو بلبل روی گل بنید زبانش در نو آید
اما اینجا گفته میشود به اعتبار کمال شوق دوست یعنی من عرف
الله طال لساناً چنانکه با مصباح آید اینجا بسته در حال بکشاید و این بیت بر
زبان سراید

عج نیست که سرگشته بود طالب دوست
چون این جمله تمام فهم کردی اکنون بهوش باش و نگاه دار که اے عزیز
وجود تو سه مقام است اول و اوسط و اسفل یعنی نام نفس که مرتبه اسفل است
تعلق به دوزخ دارد درین دیو و پری و مار و کژدم و آتش و سردی و آنچه لوازم دوزخ
است و اجناس سفورین مقام است و این مقام ظهور ابلیس است. و مقام
اوسط سینه است تعلق به بهشت دارد یعنی زمین بهشت مقام حور و قصور و شجا
و انما زانو نعمت و آنچه لوازم بهشت است درین مقام شاه عشق بنام محمد ^{صلی الله علیه و آله}
ظهور است. و دل مقام علی که تعلق همه بحق دارد که احد است درین مقام ملایه
و عرش و کرسی لوح و قلم آسمان و آفتاب و ماه تاب و ستاره و آنچه لوازم نور حق
است درین مقام است و شاه عشق در اینجا بوصف الله ظهور است. چون این
جمله کمال میوه عشق و وصف عشق است بلکه همواره است که خود بدین طریق ^{درین}
است اما بقای نام دیگر است قال النبی صلی الله علیه و سلم انما ^{چنانچه}
ما فی راء العرش احد و فی السماء احد و فی الارض محمد و تحت
الشراع محمد یعنی همون احد در مقامی نام احمد و محمد و محمود یافت.
چون این مقام شنیدی اکنون باهوش بشنو و دریاب اے عزیز آدم

و عالم جلد عشق است و قدیم است اول و آخر ندارد و آوده است
 این جهان صورت است و معنی دوست و به معنی نظر کنی همه دوست
 نقشه نمودم من عیان در صورت انسان نهان
 ظاهر میکنم باکس گو خوش خوش بر و بردار ما

و نخواهد رفت بلکه دایم و قایم است کما قال الله تعالی لَمْ يَلِدْ وَ
 لَمْ يُولَدْ اَمْ لَمْ يُخْلَقْ وَ لَمْ يَخْلُقْ یعنی نه آفریده است و نه آفریده
 شده است همچنان است هو هو هو ایجا فیم من فیم چنانچه بزرگ فرموده
 عشق سلطان است در هر دو جهان عقل را مدخل نباشد اندران

زیرا که این دریا است خون خوار و بے قهر و بے کناره‌ی هی این را بین
 توان گفت و اگر کسی سوال کند که می می ضمیر مونث است پس مشابیهت حق
 تعالی چون توان کرد جواب آن است که در شب معراج تجلیات حق سبحانه
 تعالی حضرت خواجه عالم را علیه افضل الصلوة والسلام به صورت مونث شده بود
 چون این جمله شنیدی و در یافتی اکنون بشنو و در یاب بدانکه اے عزیز
 این ماندن تو در چه است و در چه ماند یعنی محبت و در محبت ماندن است که آنرا
 عشق نیز گویند و در محبت ماندن زیر اک بیرون محبت ماندن ممکن نیست هرگز او
 داری و بهر چه رو آری آنکس نیز توئی که خود را بخود دوست داشته باشی
 و هر چیز را که بینی و محبت داری آن نیز توئی کما قال النبی صلی الله علیه
 وسلم رأیت ربی بعین بصری دیدم خدا را بچشم خدا حدیث دیگر رأیت
 ربی فی لیلۃ المعراج فی احسن صورت من صورت اهرم
 شباب قطط یعنی پیغمبر فرمود صلی الله علیه وسلم که دیدم پروردگار خود را در
 شب معراج به خوب ترین صورت جوان که زلف او پیچ در پیچ بود اما محمداً

علیہ السلام خدا سے عزوجل را در خود دید چنانچہ در آیت شہد است کما قال
 اللہ تعالیٰ وَفِی الْقُسْبِ کُمْہَا أَفَلَا تَتُبْصِرُونَ یعنی من در ذاتہاے شما
 و منی ہمیدہ شما دیگر شہد است ہا را ایت شہدا الا در ایت اللہ فیہ یعنی
 ندیدم من هیچ چیز را اگر ندیدم خدا را در ان چیز شہد دیگر انا واللہ فی الوحده
 واحد یعنی من و خدا در وحدت یکے ام۔

احمد است اینجا خدا سے مرد کار دایما در عشق با شہد بقیہ
 پس اے عزیز او دایم خود بخود نگراست چنانچہ بزرگے فرمودہ
 اے خدا چون تویی غم و شادی ہمت ما و توجہ بہ ہمدی
 ہم تو لیسنی و ہم تو مجنونی ہم تو شیرین و ہم تو فہادی
 بزرگے دیگر فرمودہ

خدا بود عاشق بخود اے گدا جہان کرد آئینہ خود نما
 تماشا سے خود را بخود می نمود ہمون عاشق و عشق و مشوق بود

چون این محبت را بشنیدی و دریافتی بدانکہ اے عزیز این محبت را
 آب حیات میگویند و جاے این در ظلمات است یعنی در دن چشم زبرا
 کہ محبت از چشم پدید آمدہ است اکنون چشم خود را بشناس کہ کیست و چیست کہ
 صاحب وجود تو و مالک تن تو ہمان تخم اول است کہ جملہ از و ظہور است چنانچہ
 عبد اللہ انصاری در مناجات خود میفرماید الہی بہستی وجود خود چہ تا زمر مرادیدہ
 وہ کہ آن نظریہ بہت تو پیارم این را دایم وقایم نگاہ دار و خود را بخود بین و خود
 را بخود جلوہ کن و خود را بدین بسپار و بساز چنانچہ بزرگے فرمودہ
 است

چشمے دارم ہمہ پر از صورت دوست با دیدہ مرا خوش است چون سست و در دست

از دیدہ و دوست فرق کردن نیکو است یا اوست بجای دیدہ یا دیدہ ہواست
 ندان اے دوست ترا بہر دو گان میبستم ہر دم خبرت زاین و آن میبستم
 دیدم بتو خویش را تو خود من بودی نخلت زدہ ام کن تو نشان میبستم
 چون صفت چشم تمام شنیدی و در یافتی اکنون با ہوش بشنو و دریاب
 بدان کہ اے عزیز این نور حقیقت ریح است کہ آنرا روح نامند کہ الارواح
 ہر اکب من السرایع یعنی دم بقدم آمیختہ و یکے شدہ و یکے گشتہ است چنانچہ
 بوسے در گل و مسکہ در شیر بیت

بندہ با حق ہجو شیر و روغن است آمیختہ این ہمہ شیر است و روغن ہم توی لایبصر
 اما حقیقت دم است کہ آنرا روح خوانند و نور گویند کما قال اللہ تعالیٰ
 اللہ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ این ذرہ نور و روح را یہ عبارت و اشارت
 گفتہ شدہ است اما بحقیقت نام و نشان ندارد و وحدہ و رسم نیز ندارد و ذاتے
 است نامحدود و نامتناہی و بحرے است بے پایان و بے کران و این ذات نور
 علی الدوام و ربخلی خویش است چنانچہ بزرگے فرمودہ بیت

بے نشان شود درہ نام و نشان سما جمال خویش را بسنی عیان
 پس گل آدم ہمین دم خاک باد ظاہر صورت چہ بینی ہر چہ بینی یاد باد
 چون این شنیدی و در یافتی اکنون با ہوش بشنو و دریاب بدانکہ اے عزیز
 ہمین دم و قدم معنی روح و ریح را خدا و رسول گویند خلقت و نور خوانند جبریل و میکائیل
 و اسرافیل و عزرائیل نامند بہشت و دوزخ جن و انس و حق و عبور و کفر و اسلام
 خوانند دین و دنیا کعبہ و بتخانہ گویند بیت

مسجد و دیر توئی کعبہ و بتخانہ یکے است ہر کجا گوش نہادم ہمہ غوغاے تو بود
 و این حقیقت عشق است کہ خود بخود چنین است ظاہر و باطن خود است

هر چه شد شدن تواند و هر چه کرد کردن تواند و بداند که **وَاللّٰهُ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**
 عشق مثل ایت رنگ آمیز که حقیقت کند به رنگ محار
 عشق میبازد خدا با خوشیتن شد بهانه در میان مردوزن
 این مثنویات که گفته شده همه در باب عشق درج کرده شد **وَاللّٰهُ اَعْلَمُ**
 بالصواب -

مثنوی

عشق گوهر بے بها و بے نشان
 عشق اول عشق آخر با ودان
 عشق نور و عشق نار و عشق دُ
 عشق باد و عشق آتش آب و خاک
 عشق شاه و عشق ماه و عشق راه
 عشق عرش و عشق کرسی از دوان
 عشق شمس و هم سما و هم زمین
 عشق روشن هم نجوم و هم برج
 عشق یخ و عشق شاخ و عشق گل
 عشق در صورت جمال خود نمود
 بهر عشق هر دمی تو جان نشان
 با خودی خود ببازد ایمان
 عشق پنج و هفت باشد عشق چار
 در حقیقت عشق باشد جان پاک
 بر سر خود عشق پوشد صد کلاه
 هم قلم هم لوح هم محفوظ دان
 هم فرشته در شمار و در کین
 با خودی خود نزول و هم عروج
 عشق میوه عشق تخم و عشق مل
 جمله اشیا در حقیقت عشق بود
 این مختصر اوجود العاشقین نام نهاده شد -

رسالہ توحید خواص

از تصنیفات

حضرت قطب الاولیاء امام الاصفیاء شہباز باندہ پروانہ مکان بھوانی

ولی الاکبر خواجہ صدر الدین ابوالفتح سید محمد گیسو دراز بندہ نواز

رحمۃ اللہ علیہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسول محمد وآله
 اجمعين۔ اما بعد رسالہ در بیان توحید خواص و مقام اہل اختصاص۔
 بعد از حمد کہ موجود نیست مگر وے و درود بر مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ مقصود
 نیست مگر وے آنچه سوال میگردی و بہ ابتہال در میخواستی کہ چند سخن در توحید
 خواص بنویسم قلم برگزیدم و بتائید ربانی در کتابت آوردم تا ششم اجابت سؤل
 تو کنم و سخ شگ و شبہ از دامن یقین تو بہ آب تحقیق بشویم و چنانکہ زمانہ وقت
 نہر املا کند بنویسم از راہ انصاف کہ ہم دل سامع باشد کہ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَذِكْرٰی
 لِمَنْ كَانَ لَذَقْلَبٌ۔ والموفق هو الله

فصل۔ بدانکہ موجودات عالم بر دو نوع است عالم صورت عالم
 معنی عالم صورت ہمہ ظاہر است و عالم معنی ہمہ باطن۔ عالم صورت بعضے
 بیدیدہ ظاہر و دیدہ میشود چنانکہ ملکی بعضے بیدیدہ باطن دیدہ میشود چنانکہ ملکوتی۔ و
 آنکہ عالم معنی است آن دیدہ نشود مگر در صورت پس ظاہر و باطن ہمہ صورت
 دوست کہ او خود را بر این صورت در ظاہر مینماید رباعی
 ہر نقش کہ بر تخمہ ہستی پیدا است آن صورت آنکس است کین نقش آراست

دریاے کہن جو برزند موبجے نو موجش خوانند و در حقیقت دریا است
 موحداں گویند کہ یک نور است کہ خود را بہ صورت نموده است و
 بہمہ کسوت پیدا کردہ است و بصورت مجنون و لیلی و بشکل و امق و عذرا تجلی
 کردہ است و ہمنست کہ ہجتم مجنون نظر بر جمال خود کرد و در لیلی دید و خود را دوست
 داشت پس ہر کرد و دوست داری و بہر کہ روئے آری روئے بد و کاری او
 باشد اگر چہ توندانی قطعہ

میل خلق جملہ عالم تا بد گر باشد در نباشد سوتست
 جز ترا چون دوست نتوان گفتن دوستی دیگران بر بوسے است
 نظر مجنون بر حسن لیلی بر جالیست کہ جز آن جمال ہمہ قبیح است اگر چہ مجنون ندان
 کہ ان اللہ جمیل و یحب الجمال غیر او را نشاید کہ جمال باشد چون غیر او را حقیقت
 ظہور نیست جمال دیگر چگونہ تواند بود رباعی

یارے دارم کہ جسم و جان صورت است چہ جسم و چہ جان جملہ جہان صورت است
 ہر معنی خوب و صورت پاکیزہ اندر نظر تو آید آن صورت دوست نکند
 مردے پیش خواجہ شفیق بلخی رحمۃ اللہ علیہ آمد و گفت یا شیخ بزبان بیان

توحید کن خواجہ شکر طلبیدہ و آن مرد را پرسید کہ این چیست آن مرد گفت شکر است
 پس خواجہ فرمود این شکر صورت اسب و ستور آدمی باز آن مرد صورت
 ہائے مختلف ساخت خواجہ یک یک پرسید کہ این چیست آن مرد گفت کہ این
 آدمی و این اسب و این ستور است خواجہ فرمود ہمہ را بشکن و یکے کن آن مرد
 ہمہ را بشکست و یکے کرد خواجہ فرمود اکنون چیست گفت شکر است خواجہ فرمود
 کہ برو کہ بیان توحید تمام کردم قطعہ

یک مین متفق کہ جسہ او ذرہ نبود چون گشت ظاہر این ہمہ اغیا آمد

۱۰۰ اے ظاہر تو کہ عاشق و معشوق باطنیت
مطلب یہ کہ دیدہ طلب گار آمدہ
ہاں معنی کہ زبان موسیٰ علیہ السلام آدنیٰ گفت خطاب لن ترائی ہم از
شنید و ہمہ معنی کہ زبان درخت ابی آنا اللہ گفت گوش موسیٰ آرا ہوشیہ قطعہ
چون جانش صد ہزاران رکوداشت بود و ہر ذرہ دیدارے دگر

۱۰۱ لا حیرم ہر ذرہ بنو دیار
تا بود ہر دم گرفتارے دگر
تجلیات اور انہایت نیست ہر عاشق از و نشانے دیگر و ہر عارف
از و عبارت دیگر کند و ہر متفق از و اشارت دیگر فرماید اما برین سر عزیز کر و قوت
نہد و ہند آرا کہ بدل سیدہ باشد و خط دلش دایم ہمیں باشد چنانکہ گرسنہ تقاضاے
او بر طعام باشد تقاضاے دلش دایم ہمیں باشد بزرگے گفتہ است کہ محبت
و معرفت آن باشد کہ خداے تعالیٰ محبوب و عارف را عیش و نذا با شد
نہد و خورش وے با خیالش بود و گفتن وے با خیالش بود و بودن وے با نیالش
بود و جملہ حرکات و سکنا ت بے او گنہ اراد کنون آگس اہل دل باشد اما دیگرے
نہد کہ زمانے دل بخشور محبوب آرد و زمانے دیگر دلش بگریز دچون آہوے حتی گرفتہ
بخانہ آرنہ ہمیں کہ رہا شد رفت چنین کسے را اہل دل خوانند اہل نفس گویند و ساک
خوانند و صوفی گویند متصوف گویند یعنی روندہ راہ صوفیان خوانند صوفی گفتن توان
کہ صوفی در ملک از حقیقت افتادہ نمک شد عوام کا و خزانہ و علما با خبر اند و تصوف
راہ رواند و صوفیان رسیدگان حق اند یہ بیت

۱۰۲ تاکے اے عطار زین حرف مجاز
بر سر اسرار توحید آے باز
مارا چون قلم در صحراے وحدت روان است فرہا کفر با شد چون یک
نور است کہ محیط است ہمہ صورتہا پس اورا نور مطلق گویند و توحید مطلق ان
است کہ چیزے از چیزے و راہے از راہے و کارے از کارے و صحتے از

مجھے جدا کئی و پشت پھیرے نہ ہی و روئے پھیرے دیگر نیاری کہ چون روئے
 پھیرے مقید آری بے شبہ پشت بدیگر ہا کبھی از توحید مطلق بیرون افتاد و باشی
 مسلمان حقیقی اوست کہ توحید مطلق رسیدہ باشد و آنکہ توحید مقید ماند مسلمان مجاز
 باشد حقیقی اگر نمدانی کہ چہ میگویم در چشم من در آو بین کہ ہمین است نظم
 آفتابے در ہزاران آگینہ تافتہ پس بزرگ ہر کیے تلے عیان انداختہ
 جملہ یک نور است لیکن رنگہاے مختلف اختلاف این و آن را در میان انداختہ
 برہر کہ این در حقیقت کشا و نداشت من و تو از وساطت شد و نسب نسبت

از ان من و تو از طرح افتاد از ہفتاد ہزار حجاب از ان نور و ظلمت کہ میش سالک
 است من بندہ یک نقطہ ام کہ بتو نمایم و راہ صد سالہ بیک ساعت گم کنم گوش
 دار کہ این جملہ ہمین غافل بودن تست از محبوب تا غفلت از تو برخواست
 حجاب نیست اما آنچہ حجاب نورانی و ظلمانی کہ گفتیم مہبتو اند بود کہ نماز و روزہ
 و تلاوت قرآن و لذات عبادات کہ ترا از دیدن محبوب و یاد آوردن او
 باز دارند ان ہمہ حجاب ہاے نورانی باشد و حجاب ہاے ظلمانی ہمہ مشغولی ہوا
 نفس است و چون گفتیم کہ یک نور است حجاب نور و ظلمت چہ معنی دارد
 آری چون تو بان نوری و لمحہ از او غافل نہ ترا حجاب نیست چون غافل شدی
 محبوب گشتی از حجاب بیرون باید آمد حجاب و مصیبت تو ہمہ غافل بودن تست
 از محبوب و اگر توی پس غیری اورا حجاب میشود بد آنکہ چون ہمہ یک نور است
 و اورا حد و نہایت نیست پس ہر چہ ہست در عالم صورت و معنی صورت
 اوست و او بیچ صورت مقید نیست تو یہ تو از آنست کہ از قید بیرون آئی
 و در توحید مطلق افتی۔ بیت

حجاب روئے تو ہم روکتست در ہمہ حال نہانی از ہمہ عالم ز بس کہ پیدائی

همین که پرده پندار از غیر در صحرائے دل تو آمد دولی پیدا شود و حجاب
روے نمود - بهیت

ودی را نیست ره در حضرت تو همه عالم تویی و قدرت تو
چون پندار غیر و دولی از ساحت دل تو بر خاست دل بزبان حال
این گوید - رباعی

روزت بتو بودم و نمیدانستم شب بتو نمودم و نمیدانستم
ظن برده بودم که من بودم من من جمله تو بودم و نمیدانستم

نظری بودم
که من بودم

خدا یا ما را از پیش ما بردار و خود را بر خود پیش دیده خود دائم و قائم دار این
چند سخنی یادگار این درویش را بر جان خود بداری و بهمه کس ننمای و یکیکه در
طلب این باشد در هفته بمطالعہ این رساله خالی نگذاری که فائده خواهد
ان شاء الله تعالی بمنه و کمال کرمه - تمام شد رساله توحید خواص
تصنیف حضرت سید محمد حسینی لکھنوی و از بنده نواز قدس الله
سرہ العزیز

رسالہ منظوم در افکار

از افادات

حضرت قطب الاولین سید محمد حسینی گیسو در از رحمتہ اللہ علیہ

رسالہ منظوم در اوکا
 از تصنیف حضرت خواجہ خواجگان جعفر الثانی
 ولی الاکبر خواجہ صد الدین ابوالفتح نید محمد حسینی گیسو دراز بند نواز
 رحمۃ اللہ علیہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حاضر و ناظر تو حق در دل بدان	ہم بدان با خویش اورا ہر زمان
رفع و سوا اس است توجہ پیر نیز	ہم ازین گردی تو داصل لے غریب
عین خا خود را اگر وانی دلا	محو گردی از خودی خود در خلا
عین خادانی کنی ہر جانطر	از براے محو خویش است سرسبر
ہم لاجل اثبات حق است ہر زمان	ہم بدان باشی تو مثل عاشقان
اے تو با ہر جزو خود خارا بدن	ہم بہر از جزو کل اشیا سے ان
تا میفت خاشود مکشوف ہم	خاشود معشوق تو لے محشم

ہرچہ در رہ در نظر آید بدان
 فعلہا را جمیع فعل او بدان
 آئینہ روشن بہ بین تو بعد ذکر
 آئینہ در ہم بہ بین تو خویش را
 این برائے رویت حتی ابدان
 کل شئی ہا لک دان جز خدا
 این برائے مخو خود را ہست بدان
 کن تصور من ہمین پیغمبر عین
 ہم تصور کن تو با خدا و بعین
 اندرون لون تصور کن تو خدا
 تا حضور دل شود اندر من از
 ہم تو در لون کن تصور یا ز خویش
 ہم یقین دان پیش استادہ ام
 ہم ہمین پیغمبر یا ز خویش را
 منتظر باشی کہ این دم بالیقین
 جملہ حرف قافے قاری بدان
 قایم است این جملہ حرف قافین
 منتظر باشی بدان صورت کہ آن
 چون کہ آن صورت بجلی حتی است
 چون کنی تالی تلاوت ہمچنین
 خار تے اید بدست و دوتے

ذات او تا غیر او بینی ہما
 فاعل او ہست کس نہ در میان
 خوابدان خود را و کن در خویش فکر
 کن تصور روئے خدا در خود دلا
 گیر لازم طالب در ہر زمان
 غیر او چہ سیرے ندانی دہا
 کوشش کن اندرین محنت بجان
 تا کہ گرد کشف بر توفہ رضین
 تا کہ بینی بر تو انیت فرضین
 قبلہ خود تو بہر وقتے بجا
 در نمازت حاصلت گردان
 نشین کاف ازین چون شہ پیش
 بندگان چون در سجود افتادہ ام
 میکنم ہم انکار کا ز خویش را
 یا من آید در سخن آن نابین
 صورتے دارند و شکل دلستان
 ہم حق در وقت نامی و لیقین
 قایمیت بینی تو آن صورت عیان
 چون بینی تو شوی مست است
 ہم کلام اللہ بدل خوانی ازین
 ختم قرآن تو کنی در ساعستے

صحت

دست

ہم ہمین نویسی بود تو عینِ خا
اندر دینِ دل تصور کن تو خا
ہم بدان حق را تو میم خود دوام
تا کہ کشف این شود ای خوش بصر
گر تو میخواهی حضور ای جان سپر
ہر چہ در خا بگذر آزا بدان
عالم غیبت پو آید در نظر
ہر چہ بینی منتظر باش ای پسر
جملہ را دان تو صفاتِ سرفراز
وال الف تاجلہ عالم را بدان
این را کے کشف ذلتِ پسر
اسم الف در دل تصور کن ہم
و ہمیں خواہی یہ بینی آن جمال
تو میا و رہم بحسینے سرفرو
گر روی در لامکانِ بینی لقا
مطلع بر کافِ ہای عینِ صاد
فتح باطن میشود از ذکر وال
میشود دل را حضور از ذکر ف
ذکر مدادی خلا چند ان باگو
ذکر چار و ہم سہ را با کن حضور
خاصہ تعیسو در از اہل عیا

ہم بدانی تا شود مکشوفِ خا
تا شود قلب ترا رویتِ ابا
ہم تو میم این ہمہ عالم تمام
نیک بختی آن شنو پند پدر
باش و ایم در خیال دیندار
خا و وال و ہم الف ہر زمان
کن تصور جملہ را خا سر بسر
قاف آنچه آیدت اندر نظر
ہم ازین ہمیشہ کشفِ صفا
منتظر تا آن باشی ہر زمان
اندرین محنت بخور خونِ جگر
ہم بہ آب زر نوشتہ والسلام
باش اندر میم را فی کل حال
چوں در آئی آن در اہرم
تو ہمیں کن باش جو یانِ مرا
ہم شوی آن منقص کہ بیض
چونکہ آنت از نبی خوش خصا
ہر شے بسیار گو آزا بہت
تا دلت روشن شود ای خج
تا چہ اطراف سہ بینی تو نور
ذکر پنج رکنی تو گوی ہم بجان

نالی ہوا

ہم بذکرِ خا شود حاصل حضور
 ہم بذکرِ لام و او آخر بدان
 ذکر الف ہم لام و ہا ذکرِ خفی
 ذکر کشف کاف در نونِ باہور
 ذکر ابدالان کسے گوید مدام
 ہم برائے استقامت آن مقام
 ذکر یا ہو ہم بوصف کو کنون
 ذکر ہو دور کنی لے مست فنا
 ذکر ہو در چار کنی لے عزیز
 ہم بلا کیفے بہ بینی نورِ ح
 ذکر با آخر کہ یا ست اندر حجاب
 ذکر الف آخر یا ست لے گوہار
 کشف توجہ چندان کہ ذکر بندہ ست
 ذکر خا آخر کہ با خوش دل رہا ست
 ذکر چیون چار کنی گو دلا
 ذکر حق استادہ گواے نور نو
 ذکر یا و آخرت یا اے عزیز
 ذکر یا آخر کہ والست لے لگا

دل شود ذکر ازین ہم جملہ نور
 میشود کشف سموات لے جو
 دایم الاحوال گوید گرو لی است
 کن توجہ چندان تا شود کشف قبول
 او شود ابدال ہم صاحب مقام
 ذکر دوم ابدال گویند بردوام
 از دہانت تا کہ نور آید بیرون
 گو برائے محو خود را دایا
 محو کلی تا شوی بس گو تو نیز
 گر تو گوئی بس تو ذکر انہا
 گو کہ تا گرد د عایت مستجاب
 تا شود کشف سموات لے جو
 خاصہ شیخ فرید، جہودن است
 بہر قطع طمع جملہ جز خد است
 بہر کشف پاک ذات حق را
 تا تمام اندام تو گیسر حضور
 ہم دور کنی است بگو آزا تو نیز
 بہر دفع سرویت گویے شہا

ایضاً ذکر الابدال بحسین
 کما ہو المتقاد فمید لیمین

قسط رسالہ مراہ

از تصنیفات

حضرت قطب الاولیاء امام الاصفیاء شہباز بلند پرواز لامکان

جعفر ثانی دلی اکبر خواجہ صد الدین ابو الفتح سید محمد گیسو دراز بندہ نو

رضی اللہ تعالیٰ عنہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ -

بدان کہ بدستی کہ راہ سالکان طریقت اول مجاہدہ بعد او مراقبہ بعد او مشاہدہ و بعد او مکاشفہ۔ اما درین کتاب مقصود بہ مراقبہ بود کہ مرتبہ اول بیان کردہ شدہ۔

و مراقبہ در رفت برگردن شتر سوار شدہ سوے دوست رفتن است و در اصطلاح سلوک گردن ہناردن بجنود دوست و دوست را در خیمہ داشتن۔ و انواع مراقبہ بسیار است و درین کتاب بر سبیل اختصار سی و شش مراقبہ ذکر کردہ شدہ تا طالب زود بمقصود در رسد۔ و این کتاب را مراقبہ خوانند۔

مراقبہ اول آنست کہ خود را دایم الحال حضور او داند و در عین حاضر و اند بر حکم نفس **أَلَمْ تَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَدْعِي** یعنی آنکس کہ گناہ میکند نمیداند بدستی کہ خداے می بیند بلکہ او تحقیق حاضر است می بیند ہر فعلی کہ از او میکند۔ و این مراقبہ آنست کہ جبریل علیہ السلام حضرت رسالت پناہ را تعلیم کردہ بُوَانِ تَعْبُدَ اللَّهَ كَمَا نَكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَابْذُرْ لَكَ

یعنی ایک عبادت بکن تو اے محمدؐ خدا پر اپنا نشے کمی مینی تو اور اپس اگرچہ تو اور انی مینی او ترمی میند و این را مراقبہ حضوریت گویند۔

مراقبہ دوم قلبی گویند و آن آنت کہ ہمہ وقت اور اور قلب داشتن چنانکہ قوله تعالیٰ وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ این آیت اشارت بدین مراقبہ است یعنی آن خداے است کہ موجود است در آسمان و در زمین و از آسمان قلب یعنی دل تصور کن و از زمین قالب کا لبہ دل بدان یعنی ہمہ وقت بدان کہ وجود در دل و در کا لبہ دل است۔
مراقبہ سیوم مراقبہ است کہ ہمہ وقت اور از دیک خود داشتن چنانکہ قوله تعالیٰ لَحْنُ اقْرَبْ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ یعنی مانزد یکتر ہر شمار از شاہ رگ شما۔ و حضرت امیر المومنین علی ابن ابی طالب علیہ السلام اشارت کردہ اند مع کل شئی لا بمقارنۃ و غیر کل شئی لا بمسأیلة۔ یعنی بدرستی کہ آن خداے تعالیٰ با ہر شئی موجود است نہ باتصال آن و بغیر ہر شئی است نہ بافضال مانند در آئینہ۔

مراقبہ چہارم را مراقبہ معیت خوانند۔ آنت کہ اور ادایم با خود شناس چنانکہ قوله تعالیٰ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَا كُنْتُمْ۔ یعنی ان خدا است با شما ہر جا کہ باشد شما۔ این آیت اشارہ بر مراقبہ است۔

مراقبہ پنجم مراقبہ احاطت خوانند و آن آنت کہ اور ابد اند تمام ذات خود و در ذات غیر در گرفتہ است چنانکہ قوله تعالیٰ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ یعنی خداے تعالیٰ شامل در ہم ایشان چون آب در جامہ پس در تمام ذات خود را احاطت او بداند۔

مراقبہ ششم را مراقبہ افعال خوانند یعنی ہر شے را با فعل آن

کہ میند خداوند تعالیٰ را خالق آن شمار دو بہ و نہ خلق خالق پیدا کنند چنانکہ قولہ تعالیٰ
وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ یعنی خداے تعالیٰ آفرید شمار او فعل شمار را
پس در ہر فعلے اور اپیدہ کند بس و فعل آن رمزے بخدا مینماید۔

مراقبہ ہفتم را ہر اقبہ صفات خوانند یعنی دائم مشغول بہ بزرگی
او متفرق نشود کہ آنحضرت کریم است ہر چیزے را نعمت میرساند چنانکہ
قولہ تعالیٰ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا یعنی میتواند ہر شئی برحمت
و علم او توانست بر رحمت و علم آنست کہ شب در روز و در دانستگی و خیال در
اوصاف اللہ باشد۔

مراقبہ ہشتم را فنا خوانند یعنی خود را در مقام فنا پذیرد و خود را در مرگ
شمارد و درین مراقبہ الگناہ است کہ در مقام عدم وجود اللہ پیدا شوم۔ قولہ
تعالیٰ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عِنْدَ
رَبِّكُمْ تَحْتَ تَصْفِيٍّ یعنی اے محمد تحقیق تو مردہ است و تحقیق ایشان
مردگانند پس تحقیق شمار در روز حشر نزد یک صاحب دعویٰ میکند شمار۔

مراقبہ نہم فانی باشد خود را محو کند بر گمانگی او آید یعنی پیدا آرد و بر گمانگی
او آید یعنی یکے پیدا آرد و ہمہ ناپید شمار و قولہ تعالیٰ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ
ایماے بر توحید ذات است۔

مراقبہ دہم سوئی باشد یعنی ہمہ علامت ربوبیت بر مرتبہ بلند تر آرد
و عالم را در مرتبہ فروتر چنانکہ قولہ تعالیٰ سَنُرِيْهِمْ اٰيٰتِنَا فِي الْاَفَاقِ یعنی
سراجمای نمایم ما نشانہاے مادر فوقہاے ایشان۔

مراقبہ یازدہم شہود باشد یعنی بدانند کہ او ہمہ وقت حاضر است
و در الوہیت او ہمہ عالم گواہی دادند کہ او شاہد و مشہود است ہم در متفرق شود۔

مراقبہ دوازدهم وجودی باشد یعنی همه جا اور ابد اند بر حکم
 اَيْنَا تَوَلَّوْا فَاْتَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ یعنی ہر جا کہ باشد شاپس آنجا ذات اللہ موجود
 است ہم درو مستغرق شود۔

مراقبہ سیزدهم سراق است یعنی در تصور دل پرده ازو بہرنگ
 کہ باشد امانگ ز بہتر درون دل مقربودا قصد کند و مستغرق شود قتلہ
 تَعَالٰی اَلَمْ تَرَ اِلٰی رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ یعنی نمی بینی تو اے محمد
 سوے پروردگار خویش چگونه دراز میکند سایہ را پس استمداد ظل پرده
 اوست وجود شمس شود مقصود است۔

مراقبہ چہاردهم حمال باشد یعنی خیال در حبتن او کند مستغرق
 شود فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَأٰهُ ہرچونکہ باشد از مقربان
 پس در راحت اندایشان جز آن مراقبہ است۔

مراقبہ پانزدہم مصدر و مرجع باشد یعنی در خیال غرق شود
 کہ ہموست پیدا آر دبر و لَوَّیْبِدُی و یَعْبِدُ۔

مراقبہ شانزدہم ارتسام است یعنی چہار سورہ در خیال بہ
 کشادہ تر بگذارند تمام بامعنی والعصر والضحی واللیل والشمس۔

مراقبہ ہفدہم امانت باشد یعنی خود را از این بداند و آنچه
 پیش خود است امانت شمارد و این مقام تسلیم است وَحَمَلَهَا
 الْاِنْسَانُ اِنَّہُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا یعنی بار امانت آدمی گرفت
 و حال اینکه در چہل تار یک بود۔

مراقبہ ہیجدهم پیراست یعنی در خیال طاعت پیر شود مَنْ يُطِيعِ
 الرَّسُولَ فَقَدْ اطَاعَ اللّٰهَ نزدیک قاضی القضاات پیر در دل مرید خود

رامی بیند و میدرد دل پر خدائے رامی بیند۔

مراقبہ نوز و دم آئینہ است یعنی شب و روز در خیال خود و صراط مستقیم خود جوید و ان رقی علی صراطِ مُسْتَقِیْم خود نمائی کند۔

مراقبہ بستم اثیبا باشد یعنی بداند در خیال که خالق همه اشیا و دست هر چه کند او کند۔

مراقبہ لبست یکم هویت است یعنی تمام در محو غیر ذات اللہ کہ کونہ وجود از ان مراقبہ است

مراقبہ لبست و دوم ہیبت باشد در خاطر گیرد کہ همه درون عرصات عرش ایستاده و دست ہم بستہ با سلوک پر ہیبت ترسان و لرزان و پریشان علم قضا اللہ بر طبق جہات کشادہ ہماہبت در رساند کہ لَبَنُ الْمَلَكِ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ یعنی کشادہ در خاطر دارد کہ فرمان در رسیدہ کہ من کد ام است ملک امر و خدائے را کہ او تنہایے وزیر و شریک و شکنندہ مقصود شماست در حساب و عذاب غرق شود

مراقبہ لبست و سیلوم وجہ اللہ باشد با تصور وجود کل شئی
هَآلِكَ الْاَوْجُهْدُ تِلْکَ یعنی ہم در ہلاک پذیرد و وجود او را بقا و خود ہم در و شود۔

مراقبہ لبست و چہارم خاتم است راست بہشت و چپ دوزخ تصور کند و خداوند محاسب بداند این مراقبہ نیست مگر تشویش در تشویش سخت نیکو۔

مراقبہ لبست و پنجم عرش باشد غایت مرتبہ او تصور کند کہ او بر عرش است۔ ثُمَّ اسْتَوٰی عَلٰی الْعَرْشِ اَزَانِ ثَابِتِ میکند کہ

کہ جنین مربع می شیند و میفرماید کاستوائی هذا۔

مراقبہ نسبت و ششم و راء است یعنی خود را در مقام نیا
انداختن پس در آنجا عین شهودے وجودے نیت لذتے و ذوقے و فنا
و بقاے نیت ازل و ابد نہ۔

مراقبہ نسبت و ہفتم محاسبہ کہ خود را در آنجا حساباً و سیراً وارد
بضانت بابتد۔

مراقبہ نسبت و ہشتم صور و اشکال است استغفر اللہ
لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ صدق آن کشادہ کردہ کہ جنین
صور در صحراے وجود آید تصور کند اما درین چون بڑہ کاریست۔

مراقبہ کرام نسبت و نہم و تعلیم بخشیدہ۔
کند کہ آدمی را تعلیم و تعلیم بخشیدہ۔

مراقبہ سنی ام نراہت است کہ در تصویر پایی خود یا شدت
باقدوس پیوند و پایی را راه نماید۔

مراقبہ سنی و یکم خدا باشد یعنی پیچ وجود در دل موجود نہ بنید و آن
صفت ہویت است لا الہ الا ہو درین کار بیشتر میبرد۔

مراقبہ سی و دوم فردانیت است و آن در تصور است
با احد و فرد و ہمد و نیز عمل این مراقبہ است۔

مراقبہ سنی و سی و سوم صمدیت است لافضل ولا وصل
ولا قرب ولا بعد در صمدیت صرف جولانی کند۔

مراقبہ سنی و چہارم عین باشد عین الاعیان خود را بیناے
آہ کردہ اند یعنی ذات او عین حضور در تصور کند۔

مراقبہ سی و پنجم وحدت خوانند کہ حضرت علی علیہ السلام میفرماید
 العلم نقطہ کثرها البحر بل چنانکہ مردمان العلم کلمتہ بل حرفۃ
 بل نقطہ۔

مراقبہ سی و ششم کثرت تصور کند میرود و میگردد تا آنکہ وہم پرواز
 اعلیٰ علین و اثر او بیند بلکہ برتر بیند و زبے اثر مراقبہ کہ کسے را از ان خبر نباشد
 محمد حسینی بیار این حبسنا اللہ اکنون سخن کوتاہ کن والسلام

رسالہ افکار شیعہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رسالہ اذکارِ چشتیہ از افادات حضرت مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز قدس سرہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بدان بدستیکہ اذکار ہمہ مروی اند از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعضے ذکر با تعلیم کرد رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ و بلال و بعضے ہر ایک را بدین -

روزے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ را فرمود کہ یا علی بنمایم ترا را بے کہ بتی بدان راہ خداے عزوجل را گفت علی نعم یا رسول اللہ پس رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بگو لا الہ الا اللہ پس گفت علی رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دایم میگویم پس رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت بگو چنانچہ من تعلیم کنم پس رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعلیم کرد امیر المومنین علی و بلال را -

و بعضے از ان اذکار و حلقی است بگوید لا الہ حاکمہ آغاز کنندہ باشد قول لا الہ از دہن قلب چنانستہ کہ بیرون می آرد از قلب غیر خداے را و بگرداند و گردان سوے جانب است همچون حلقہ تابلسینہ و باز گرداند سر گردان

را سوے جانب چپ و بزند ربط بر دہن دل از آنجا کہ آغاز کرده بود بقول
 اللہ چنانستہ کہ درمی آرد در دل نورے از انوار خدایتعالی و ظاہر کند بخشش سرگردان
 را بہر دو طبقہ و تصور کند آن اول کہ حلقہ اول راست کہ دنیا پس می اندازم
 از دل میکشم و لطف دوم را کہ حلقہ دوم راست عقبی تصور کند کہ از دل کشیدہ
 دور میکنم و خداے را در دل جایگزین میکنم و بلند کند آواز ربط و قصد کند کہ آواز ربط
 بود الا اللہ از درون دل برآید و ہم در آن دل بنشیند و تصور کند در حال ہر ذکر
 باشد خداے عز و جل حاضر است بالخصوص و تعالی نشسته ایم و واقع چنین است
 و ہمین مراقبہ است و ہمین تصور در مراقبات دیگر نیز کند و ازین تصور
 غافل نباشد یقین داند کہ خداے عز و جل حاضر و ناظر و قریب است
 از رگ شد رگ ہم و اگر نہ ذکر ہیچ فائدہ ندارد و نگاہ دارد دل را از خطرات
 و طریق دفع خطرات توجہ و التجا سوے شیخ مرشد کند و بسیار توجہ سوے
 شیخ در حال دفع خواطر دارد و بعضے از ان دو حلقی ظاہر کند بخشش سرگردان
 را ظاہر کند ربط یعنی قولاً الا اللہ را و بعضے از ان نہ ظاہر بخشش را و نہ ربط
 را و این ہر دو نوع را خفی نامند و اول را جلی نامند و بچہیں در جمیع اذکار خفی باشد
 ایضاً اگر ہر دو ذکر یعنی جلی و خفی با جس تمام نفس باشند خطرات دفع و در
 جمیع اذکار قصد جس نفس کند و رین تاثیر بسیار است و اگر ذکر در جمیع احوال خود حال
 اکل و شرب و غیر ذلک جس نفس کند زودتر بمقصود رسد۔

و بعضے از ان اذکار فنا و بقا است نفی و اثبات آورد و بردن
 نامند و بعضے از ان حدادی است و تصور در حالت اذکار بدستی کہ نیت
 معبود مگر اللہ چنانچہ ہر ت و نیست موجود مگر اللہ۔ بندگی میان بڑہ ابن محمد

۵۔ ملازمین حضرت سید اکبر حسینی فرزند ملا علی حضرت سید محمد حسینی گیسو دراز اند کہ مشہور بہ محمد و م سید بڑے بودند۔ ع ح

سید محمد حسینی گیسو دراز میفرماید کہ ہمچنین شنیدہ ام از شیخ خود و مخدوم خود کشف
 مزید بر حسب تصور معنی طریق ذکر فنا و بقا چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم مرا میرالمومنین علی کرم اللہ وجہہ و بلال رضی اللہ عنہ را تعلیم کردانست کہ
 بنزد ربط اول بردہن دل پس بجهت قبلہ و آن فروکنندہ باشد سر خود را
 سوئے زمین باز بنزد ربط بردہن قلب اولاً برجهت راستا باز بجهت
 چپا در دہن قلب و جلوس اذکار همچون جلوں کی در صدر گفتہ شد اما میباید کہ
 دہن قلب و محل قلب شناسد کہ حرفت این بنیاد افعال صوفیہ است ازین
 حاصل میشود۔ نزدیک قلب پر کالہ گوشت است مثل صنوبری یعنی کہ گوشہ
 جائے روح حیوانی کہ بدو تعلق کردہ است و روح انسانی کہ نام نفس نامطہ است
 عند الحکما و روح الروح اعظم است عند صوفیہ و آن فیض حق سبحانہ و تعالی و
 امر از امر ہائے او و شان از شان ہائے اوست و ہو غیر مخلوق و آن ہر
 دو مخلوق اند و موت عبارت است از انزہاق روح حیوانی اتفاق
 بین الحکما و الصوفیہ و روح انسانی نیز و نزدیک امام محمد غزالی رحمۃ اللہ موت
 عبارت است از قطع تعلقات روح حیوانی و کذا نزدیک تابعان امام
 مذکور این پر کالہ گوشت نہادہ شدہ است در جانب چپا پس ضرب و
 ربط ذکر برواقع میشود آنچہ اوز میگرد جنس چمپہ و غلیظہ است میسوزد و سبب
 این دو غلیظہ بستہ شدہ است قلب۔ ہم ازین جہت گفتہ شدہ است و فیکہ
 فارغ شود صوفی از ذکر و در مراقبہ رود و جس نفس کند شتاب شتاب دہم شد
 و از بسیار سی ذکر دہن قلب کشادہ میشود و اندکے اعداد ذکر و علقی پانصد کرت
 است و ازان فنا و بقا و جز آن دو ہزار کرت و تاسہ ہزار است ہر چند
 ہر ذکر زیادہ شود مراد و در حاصل شود زیادہ ذکر حاصل شود و ہر ذکرے کہ شتاب

بناید کہ دُعا آئیکہ از ہزار بار کم نکلند یا ز گیزارد۔ بعضے از آن طرق ذکر فنا جلوس و فن مثل جلوس صلوٰۃ است مگر زانویں راست استادہ کند و سینہ خود را دراز کند سوے قبلہ و ربط زندا و لا بزا نو و ربط دوم بر قلب۔ و بعضے از آن ذکر فنا و بقا این کہ استادہ شود ہر سر و زانو در آن حال دراز کنندہ یا شد و سینہ خود را نزدیک ربط سوے قبلہ اول و بعد سوے قلب دوم بار این ذکر از اذکار ابدالان است۔ بندگی میان بڑے ابن حضرت مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز قدس اللہ سرہ العزیز میفرمایند کہ ذکر فنا ہر شدہ بود مخدوم مارا انچہ فنا ہر شدہ بود و بعضے طریق ذکر فنا و بقا آنست کہ ایستادہ شود و پایے راست را پیش ہند پس رکوع کند بر یک زانو و بزند و ربط در حال رکوع سوے جہت اسفل پس استادہ شود و بزند ربط سوے قلب۔

و بعضے طریق ذکر فنا و بقا آنست کہ استادہ شود و ہند پایے راست را پیش پس پیش شود نزدیک ربط اول در آن کہ او را باشد جہت بال بعدہ پس آید نزدیک ربط ثانی و بزند ربط بر دل۔ و بعضے طریق ذکر فنا و بقا آنست کہ ہند چہار مصحف کشادہ کردہ یکے سوے راستا و یکے سوے چپا و یکے در پیش و یکے در کنارہ پس زند ربط اول بر مصحف راست پس بر مصحف چپا پس بر مصحف کنارہ پس بر مصحف پیش درین ذکر تجلی قرآن میشود مزارا اماما بد کہ ذکر کند۔ و بعضے طریق فنا و بقا آنست کہ ہند ذکر پیش خود یک مصحف را پس بزند ربط بر آن مصحف بعدہ بر دل خود و درین ذکر تجلی رب تعالی و تقدس است۔ و بعضے طرق ذکر فنا و بقا آنست کہ ہند آتش و آزار پیش خود پرگشت پس زند ربط اول و لا بزا نو پس بر دل خود درین ذکر ظہور انوار از دہن و دل ذکر است آتش در جمیع امور ذکر ہا شرط است فاحفظ و ہمچنین شرط است در جمیع ذکر ہا کہ

توجہ تمام کند سوے مقصود خود بطریقے کہ نگذارد در خاطر غیر مقصود خود و تصور کند
در قلب حضور خویش۔ و شرط دیگر آنست پاک بودن از منہیات شرع۔ کسے
را کہ مذوق شد این پس دادہ شد نیکی بسیار۔ بندگی میان بڑے ابن بندگی
مخدوم سید محمد حسینی کیسودر از قدس اللہ العزیز میفرماید کہ مخدوم با فرمودہ اند ہر کراہت
نفس و توجہ تام باشد و بکند آنچہ گفتہ شدہ است از اذکار و مراقبہ حاصل شود
مقصود او البتہ بہر فعلے و شغلے و کسے را باشد خواہ سلطنت و امارت و قضا
و تبحر۔ ت و درس و فتویٰ زیان نکند اورا چہیں پس فہم کن و غنیمت پندار
و بعضے طریق فنا و بقا بشان غلطیہ بر قضا بزندان ربط اولاسوے راستا بعدہ جانب
چپا بعضے از طریق فنا و بقا بر نقش ہندی بروجہ بہند سینہ خود را بر خوب و ان را
نقش است پس بزندان ربط اولاسوے بالا در ان حال کہ برکنندہ باشد سر
خود را بعدہ جہت اسفل نظر کنندہ باشد زیر محل استلقاے خود۔ و بعضے از طریق
ذکر فنا و بقا آنست کہ منشیہ و بگیرد و انگشت زپاے راست بدست راست
و ز انگشت پاے چپ بدست چپ و بچہد از پشت گاہ خود سوے راستے
خود و بزندان ربط در ان حال باز سوے پشت گاہ بچہد و بزندان ربط باز جانب
بیش خود بچہد و بزندان ربط۔ و بعضے از طریق ذکر فنا و بقا آنست کہ منشیہ ذکر چنانچہ
جلوس ذکر کہ بالا گزشتہ بزندان اول طرف راستے خود باز طرف چپاے خود
باز طرف دل خود این ذکر را سہ رکنی میگویند۔ و بعضے از طریق فنا و بقا
آنست کہ بزندان ربط اول جانب راستے خود و باز جانب چپاے خود باز
جانب دل باز جانب پیش خود و نام این ذکر چہار رکنی خوانند۔ و بعضے از طریق
فنا و بقا آنست کہ بزندان ربط اول از طرف اول راستے خود باز طرف چپاے
خود باز طرف بالاے خود باز طرف دل خود باز طرف پیش خود درین حال

فرو کند سر را سوئے زمین و نام این ذکر پنج رکعتی است - و بعضی از طریق ذکرنا
و بقا آنست اینک بنهد هر پنج انگشت یکبارگی اول بر جبهه خود باز بر کتف راست
خود باز بر کتف چپاے خود باز بر دل خود و نام این ذکر محبوبی خوانند - و بعضی
از ان اذکار جبرئیل است و سه و ردیه و ایشخ خالد است برین طریق بگوید
لا اله الا الله دراز کند گردن را طرف راستاے خود از اسفل سوئے بالا و بزند ربط
بقول الا الله بر دل و نام این ذکر یک رکعتی است - و بعضی از ان اذکار
کرومین و جبرئیل است که آغاز کند لا اله الا الله بر دل سوئے بالا و دراز کند پس بزند
ربط هم بر دل بقول الا الله - و بعضی از ان اذکار ذکر ابدال است بدین
طریق دراز کند دو دست خود را جهت بالا چنانست که میگیرد چیزی را از هوا
از نور ماے خداے تعالی و باندازد در دهن و بزند ربط بقول الا الله تا
برانداختنی در دهن استاد شود و در دهن او و بجنباند خود را و یا هر گرداند نشا ط آن
قدر که نمک باشد و این ذکر استاد هم میکنند و نظر کند در وقت انداختن در دهن
سوئے کناره خود و در وقت انداختن است چیزی سوئے بالا کند - و
بعضی از ان اذکار نیز ذکر ابدالی است بدین طریق بنشیند چنانچه جلوس ذکر است
پس دراز کند دست راست خود جانب پیش و خود نیز میل کند سوئے بالا
و مشت بندد و در وقت گفتن لا اله الا الله چنانست که میگیرد غیر خداے و میکشد
از دل برون می اندازد پس دست کشاده کند باز مشت بندد چنانست
که میگیرد از نور ماے خداے تعالی باندازد در دهن و بگوید الا الله و بزند
ربط و همچنین بگوید بدست چپ و بدین دو ذکر تاثیر بسیار است اگر مداومت
کند بدین ذکر و اکثر دین ذکر حضور و شهود ابدالایان حاضر میشوند و ذکر میگویند
یا ذاکر -

بدان بدستیکہ جمیع اذکار اگر دایم کند ذاکر را اثر کند و میگرد و ذکر قلب پس همیشه ذکر کند
 دل ذاکر ذکر بشنود و کیسے نزدیک ذاکر باشد او ہم بشنود پس آن روح میگرد و ذکر
 و بتدلی میان بڑہ ابن حضرت مخدوم سید محمد حسینی کبیسو در از قدس اللہ سرہ العزیز
 میفرماید کہ شنیدہ ام از مخدوم خود کہ میفرمودند کہ ذکر بزبان تعلق است و ذکر تقب
 و سوسہ است و ذکر بروح مشاہدہ است و ذکر بسر معانہ است و ذکر خفی غایہ
 میان ہر یک درجات است و حالات کہ بشناسد آنرا اہل آن۔ اللہم ارزقنا
 و بعضے ازان اذکار انا فیہ دھوئی بگوید اول انا و اشارت کند سوسے
 دل بفردن سوسے دل پس سر بردارد سوسے آسمان بگوید فیہ و متصل با این
 بگوید پس ربط بزند سوسے دل فی و بخواند در اثنا سے ذکر انا من اھوی
 و من اھوی انا و اگر بخواند این مصرع را طریق انا فیہ الی آخرہ ذکر بگرداند
 و بعضے گفتہ اند اگر بخواند کہ بگوید بر طریق این ذکر انا انت انت انا و بزند
 ربط کہ در ذکر انا فیہ الی آخرہ۔ و اگر بخواند کہ انا ھو و ھو انا و ہمچنین ہمہ گشتہ
 اند برین ذکر بعضے صوفیہ۔ اگر بخوانند کہ بزبان ہندوی بگویند بدین طریق گوئی
 ہوں توں توں ہوں و ربط انا فیہ الی آخرہ بزند۔ و بعضے ازان اذکار ذکر ھو
 ھو است بدین طریق اول از جانب پیش بفتح الواو پس از جانب بردل ھو
 پس از جانب راستا سے خود سوسے بفتح الواو پس از جانب چپا بفتح الواو و بسکون
 الواو۔ و بعضے ازان اذکار ذکر ھو بدین طریق آغا ز کند اول از طرف راستا
 بگوید ھو بفتح الواو پس بزند ربط بردل بگوید ھو بسکون الواو۔ و بعضے ازان ذکر
 ھو بدین طریق بگوید اول سوسے بالا آورد ھو بفتح الواو پس بزند ربط
 بردل بگوید ھو بسکون الواو۔ و بعضے ازان اذکار بسکون الواو بگوید
 در حال کشیدن دم و گذاشتن دم تا مل کند معلوم خواہد شد کہ این شی غریب

وعجیب است و نیز مجرب و یل علیہ السلام گفتہ شدہ است بدستیکہ او دم میکشد و می برد و رول و برون ہر روز و شب بست و چہا ہزار دم است پرسید میشود از ہر دم بدو سوال یکے آنکہ در چہ کشیدی دم را و دم آنکہ در چہ گذاشتی دم را گفتہ شود کہ من ذکر میکنم بقول ہو کشیدن نفس و در گذشتن در ہر دو طریق۔
و بعضے ازان اذکار ذکر یا ہو جانب راست و جانب چپا و جانب پیش و جانب فرود و این ہر چہا ربکون الواو بگوید۔ و بعضے ازان اذکار لا
ہو الا ہو است بدین طریق بگوید اول آغاز کند از سر دل بقول لا ہو و
مکند گردن و سر را سوے بالا چنانستہ کہ بیرون میکند از دل ما سوے اللہ
را پس آن ربط بند بر دل بقول الا ہو۔ و بعضے ازان اذکار تجلی ذات است
و طرح کند الف و لام و نقطہ۔

و بعضے ازان اذکار ذکر کشف روح است ہر روح کہ باشد در ہر مقام
کہ باشد می باید کہ بگوید اول یا رب بست و یکبار و بنشیند چنانچہ می نشیند
برائے ذکر ہا را پس بگوید یا روح یا روح الروح و بزند ربط بر دل پس
سر بر کند سوے بالا و بگوید یا روح ما شاء اللہ۔ و دیگر تلقین ذکر کردہ اند بندگی
میان بڑہ ابن بندگی حضرت مخدوم سید محمد عینی گیسو در از قدس اللہ سرہ العزیز
بعضے متعلقان را بست و یک کرت و اگر خواہد ربط عکس کند درین پس در مرقبہ
رود و حضور دارد و برابر در قلب و روح خود را سوے مطلوب تا پیدا
می شود اورا البتہ سوال کند از روح آنچه خواہد۔ و بعضے گفتہ اند کہ بگوید سوے
آسمان اول یا روح سوے قلب دوم یا روح الروح ہمچنین تلقین کردہ
اند بندگی میان بڑہ را حضرت مخدوم قدس سرہ العزیز۔

و بعضے ازان اذکار کشف قبور و معرفت اہل قبور ازینکہ نیک بخت

است یا بد بخت است و این ذکر بعینہ ذکر کشف روح است۔ و بعضے گفته اند کبر و دمدید سوے قبر ابتداے حال بنشیند برابر روے میت از قبر پس ذکر کند و مراقبہ کند اما اگر کامل شود محتاج نباشد سوے قبر رفتن بلکه بشناسد احوال مردگان ہر جا کہ خواہد و در راہ یا در بازار یا در خلوت۔

و بعضے از ان اذکار ذکر کشف قبر است بنشیند نزدیک قبر بر کند سر خود را سوے آسمان و بگوید یا نور پس بزند ربط بر دل خود و بگوید یا نور پس بزند ربط بر دل خود و بگوید اکشف بی پس بزند ربط ثالث بر قبر برابر روے میت پس بگوید از حال خود۔ و بندگی میان بڑہ این حضرت مخدوم سید محمد حسنی قدس اللہ سرہ العزیز میفرماید کہ ہمچنین تلقین کردہ اند مرا بندگی مخدوم و من کرات و مرات مشغول بودہ ام۔

و بعضے از ان اذکار ذکر اجابت دعوت است و ذکر استغفار میت است و آن اینست کہ گوید سوے راستا یا قریب و سوے چپا یا قریب و سوے دل یا محیط و سوے علو یا لاسے سر سوے آسمان یا محیب و وقت یا محیب گفتن بر دوزاواتادہ شود ہر دو دست بردارد سوے آسمان و فرو برد بر روے ہمچنین بسیار نزدیک اتمام و حاضر دارد و در دل مقصود و مراد خود را البتہ ہر مرادے و مقصودے کہ باشد بر آید و بعضے میدان را مکان یا محیط یا محیب و بعضے مکان یا محیط یا رفیق تلقین کردہ اند۔

و بعضے از ان اذکار ذکر دیگر است از برائے اجابت دعوات و ہواذکار صاحب الفصوص۔ بزند ربط اول سوے راستا پس بگوید یا رب ثم الی الیسار کہذا پس سوے قبلہ ہمچنین پس سوے آسمان بگوید یا ربی و توبیکہ تمام مانند ذکر اول۔

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ ذِکْرِ النُّورِ اسْتِیْنِ بَدِیْنِ کَہْ بَکُویدِ دَر جَانِبِ رَا سْتِیَا نُوْرٍ
وَدُورِ جَانِبِ چِیَا یَا نُوْرٍ وُدُورِ دَلِیَا مَنُوْرٍ ذِکْرَ کُنْدِ ہَر رُوزِ بَدِیْنِ طَرِیْقِ - وَبَعْضِ اِزَانِ
اَذْكَارِ ذِکْرِ اَحْمَقِ اسْتِ بَکُویدِ کَلِمَہٗ اَحْمَقِ چِنَا نِچَہٗ دَر چہار رَکْنِی مِیْکُوْنِیدِ وِلِیْکِنِ رِبْطِ اَخْرِ
بِرَدَلِ زَنْدِ وَاگَرِ خَوَاہِدِ بِرِطَرِیْقِ چہار رَکْنِی رِبْطِ بَزَنْدِ وُدَرِیْنِ ذِکْرَ تَجَلِی مِیْشُوْدِ مَرِ ذَاکِرِ شَیْ
پُوْشِیْدَہٗ اَز جَلَالِ پَسِ کِیْکَہٗ تَحَلُّ کُنْدِ اِیْنِ رَا وِصَا بَرِ بَا شَدِ بَرِ اَنْ بَکُرْدِ دَلَالِیْقِ مَرِ اَدَہِ
بِیَا رَا وَا مَوْرِ ہَاے شَرِیْفِ وَاگَرِ بَخَوَاہِدِ طَرِیْقِ سَہِ رَکْنِی بَکُویدِ اَوَّلِ سَوے چِیَا
پَسِ رَا سْتِیَا پَسِ بَرِ قَلْبِ بَکُویدِ وَرِ ضَرْبِ اَخْرِ حَقِی -

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ ذِکْرِ حَقِی حَقِی تُوْ اَغَا زَکُنْدِ بَحْتِ اِز رَا سْتِیَا پَسِ بَکُویدِ
حَقِی طَرَفِ چِیَا پَسِ بَزَنْدِ رِبْطِ بِرَدَلِ بِقَوْلِ تُو -

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ بَزَبَانِ ہِنْدُو یِ اسْتِ بَسَہِ رَکْنِی اَوَّلِ رَا سْتِیَا بَکُویدِ
اَوْدِہِیْ ھَہْ چِیَا بَکُویدِ اِسے ھَہْ وِرَدَلِ بَکُویدِ اِسے ھَہْیْنِ ھَہْ -

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ ہِنْدُو یِ اسْتِ بَنْشِیْنِ دُورِجِ بَرِ ہَنْجِ جُلُوسِ جَوَکِیَہٗ وِر
کُنْدِ چِشْمِ سَوے آسْمَانِ وِ بَکُویدِ اَوْدِہِیْ ھَہْ اَلِفِ مَرْتِ اَخْرِ بَرِ دُورِطَا ہَرِ کُرْدِ
مَرِ ذَاکِرِ اَحَالِیْکَہٗ بَرِ شُوْدِ خَانِہٗ چُوْنِ اَزْ ذِکْرِ بَا زَمَانِہٗ بَرِ مَالِیْتِ خُوْدِ بِیَا دِ چِنَا نِچَہٗ بُودِ -

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ ذِکْرِ شِیْخِ اسْتِ بَکِیْرِ ذِمَامِ اَنْ شِیْخِ رَا بَرِ کُنْدِ رُوے سَوَہٗ
بَا لَابَرِ اِبْرِ پَسِ بَزَنْدِ بِرَدَلِ ہِیْمِیْنِ ذِکْرَ کُنْدِ ہَزَارِ بَارِ اِیْنِ اَصْلِ اسْتِ اِگَرِ زِیَادَتِ
بَہْتَرِ اسْتِ مَرِ ذَاکِرِ اَوْدِہِیْ ذِکْرِ نِیْزِ اَز لَیْلِہٗ وُحْشَامِ اسْتِ -

وَبَعْضِ اِزَانِ ذِکْرِ دَفْعِ اَمْرَاضِ وَا سَقَامِ اَز جِبْتِ دُرْدِ ہَا نِیْزِ بَکُویدِ طَرَفِ
رَا سْتِیَا اَحَدِ وِدِ چِیَا یَا صَہْدِ وِرَدَلِ یَا فَرُوْجِہٗ تِ بَالَاے سَرِ خُوْدِ یَا وِتْرِ وَاگَرِ
بَخَوَاہِدِ کَہٗ دَر مَحَلِّ یَا فَرْدِ یَا وِتْرِ بَکُویدِ وِیَا دَر مَحَلِّ یَا وِتْرِ یَا فَرْدِ بَکُویدِ ہِمَہٗ جَا زِ بَا شَدِ -

وَبَعْضِ اِزَانِ اَذْكَارِ ذِکْرِ کَشْفِ خَلِیْقِ اَشْیَا اسْتِ وَاَنْ ذِکْرِ یَا اَحَدِ یَا صَہْدِ

است پس بنشیند چنانچہ از جهت ذکر می نشیند پس ربط اول در طرف پیش سو
بالا بگوید یا احد بزدر ربط بر دل بگوید یا صمد و اگر بنخواست ادا چنان بگوید۔

و بعضی ازان اذکار ذکر فہم کردن تجلیات از جمالیات و طریق آن است
کہ وقتیکہ بہ بنید چیز را تفکر کند و رو بگوید یا رب فہم لی یا ہمو پس رجوع کند
سوئے فکر و فہم آن چیز نصیب گرداند اللہ تعالیٰ فہم او را بفضل خویش۔ و بعضی
ذکر فنا و بقا در حالت راہ رفتن است اگر شتاب رواں میشود بگوید در وقت
نہادن ہر قدم اگر آہستہ و با وقار رواں شود بگوید نزدیک قدم راست لا و
نہادن قدم چپ الد یا نزدیک راست الا باز نزدیک قدم چپ
اللہ بگوید۔

و بعضی ازان اذکار ذکر العروج بر سماوات است برین بگوید یا
علی یا عالی یا رافع یا رفیع۔

و بعضی ازان اذکار ذکر کشف العرش و استوی است آغاز کند از
جہت آسمان و بگوید یا من استوی علی العرش و بزدر ربط بر دل نزد
گفتن العرش چنانچہ ذکر میگویند جبر و تین و کروین۔

و بعضی ازان اذکار ذکر کشف الملکوت است و حاضر شدن ملائک
است و درین ذکر کشف روح نیز است و آن این است بگوید از جانب
راستا سبلوح و در جانب چپا قدوس باز سوئے قبلہ سر بالا کرده رب
الملئکۃ باز سوئے دل بگوید والساوح و اگر خواہد کہ آغاز کند و در رستا
بگفتن سبلوح و در چپا بگفتن قدوس باز از رستا ہم بدین طریق و بگرداند
سر را طریق حلقہ سوئے بگفتن رب الملئکۃ و تمام کند بر دل بقول الروح۔
و بعضی ذکر زبان ہندوی بر طریق پنج رکنی است رستا بگو اینہا

توں و در چپا گوید اونہان توں بالائے سر سوے آسمان گوید اونہا
توں۔ و این ذکر منسوب سوے شیخ المشایخ شیخ فرید الدین اجدہنی است
بندگی شیخ فرید الدین این ذکر بسیار میگردند۔

و بعضے از این اذکار ذکر یا احد یا صمد یا فرد یا و تر است آیتین
پیرا ہن دست چپ بکشند بر کتف اندازد و بنہد قدم راست خود را شتاب
شتاب گوید یا احد پس چپا گوید یا صمد باز طرٹ راست یا فرد باز طرٹ
چپا یا و تر بلند گوید و پاے راست چنانچہ میکند نزدیک است پس رجوع
سوے مکان ہمچنین واللہ اعلم بالصواب مرتب شد۔

تمام شد رسالہ اذکارِ حشریہ

شرح بریت امیر خسرو دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

ز دریائے شہادت چون نہنگ لاکر آرد ہو

تیمم فرض گردد نوح را در عین طوفانش

از تصنیفات

حضرت قطب الاولیاء امام الاصفیاء شہباز بلند پرواز لامکان جعفر الثانی

ولی الاکبر خواجہ صدر الدین ابولفتح سید محمد گیسو دراز بندہ نواز رحمۃ اللہ علیہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَبِهْ نَسْتَعِينُكَ يَا كَرِيمُ

شج بیت امیر خسرو دہلوی رحمۃ اللہ علیہ از زبان معجز بیان
خوارق بنیان حضرت صدر شریعت بدر طریقت خواص سجاد معرفت شایگان
بلند پرواز مسند نشین سریناز ابوالفتح الولی عین علی میران صد الدین
محمد گیسو دراز الملقب من عند اللہ تعالیٰ بہ گیسو دراز قدس
اللہ سرہ العزیز۔

امیر خسرو دہلوی فرماید

ز دریائے شہادت چون نہنگ لا بر آرد ہونش
یتیم فرض گرد و نواح را در عین طوفان
بدان اسے برادر فہیم و دانائے مستقیم کہ در بنجامر از دُریائے شہادت
عالم اہر است کہ آنرا ملک ناموت گویند و ہر ظاہر را باطن است الی تسعة اہلن
و کتایہ از فوج سالک است۔ چون بکرم اللہ تعالیٰ سالک ملک قدم سدق
در سفر باطنی ہند این وجود ظہانی ظاہری کہ کنایہ از دریائے شہادت است

قانی گردانہ یعنی تبدیل اخلاق کردہ چنان شفاف صاف کند کہ عکس پذیر شود
 نابطل جیب اے محمد رسول اللہ صلوات اللہ علیہ وآلہ وسلم کشتی وجودش
 در گرداب ضلالت و ندامت نیفتند خوش گفتمے است کہے کہ گفتمے
 چون ترا پاک از تو بتانند دولت آن دولت است و کار کار

بعدہ عالم ملکوت کہ باطن اوست ظاہر شود و در ان اسرار لاهوتی کہ اشارت
 از "ہنگام" است ظہور پذیرد چنانکہ کیے غواص درین دریاے آشنائی
 شنائی کردہ جو اہر مراد خویش دست آوردہ چہ خوش سرفرازی و درباری میکند
 بکوش گجائی و اخلاص بشنود

رسید من بدریاے کہ موجش آدمی خوار است

نہ کشتی اندران دریا نہ ملاجے عجب کار است
 چون بکرم حق سبحانہ و تعالی عاشق صادق و طالب فایق قدم طلب پیشینہ
 یعنی میخواد کہ درین دریا شنائی کند از کمال سلطوت او تعالی بندہ ہائے کشتی

وجودش ہمہ جدا شوند بعدہ از ظلمات امواج نور سبحی و قدسی تابے نیازی کہ مراد مذکور
 از ان "طوفان" است ظہور پذیرد یعنی تخیل شود و در آن محو فی محو و طمس فی
 طمس و رمس فی رمس گردد کما قال الجنید رضی اللہ عنہ الحمد
 اذا قران بالقديم لم يبق له اثر - اھدنی قدس اللہ ستر
 العزیز از دریاے وحدت چہ خوش گوہر ہائے بے بہاے آوردہ در گوش
 جان منک کن - مثنوی

عشق است ز عالم الہی معلوم کسے نشد کما ہی
 ہر کس کہ رسید گشت خاموش و آنکس کہ چشید گشت مدہوش

چون بکرم اللہ تعالی و بطنیل جیب آلہ محمد رسول اللہ صلوات اللہ علیہ وآلہ سالک

واصل درین مرتبت و رتبت رسید و آنکه غایت که مشاطہ بارگاہ الوہیت
 اوست آمدہ کشتی طلبش را بر جزیرہ اخلاص فرود آورده و در حجرہ فی مَقْعَدِ
 صِدْقِ عِنْدَ مَلِیْکِ مُقْتَدِرِ نشاندہ جاہاے معشوقی و محبوبی کہ
 تعریفش الانسان سَری و انا سرہ است در خلق الطاف و اشفاق
 آورده وجود سالک و اصل غامی کہ مراد ازان "تیمم" است پوشاند و تاج
 محبوبی کہ وصفش یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّوْنَہُ است بادربے پہاے کہ اولیائی
 تحت قبابی لایعصر فہم غیری بر سرش نہد و قباے عاشقی صاوتی
 کہ خیاط ازل بمقراض فنا فی اللہ تقطیع کردہ و بسوزن بقابا للہ و بریمان
 شریعت و بخئیہ طریقت و بفرایز حقیقت دوختہ و بجواہر اخلاق محمدی مرصع
 کردہ بود بدان مشرف ساختہ و ببطریات سروریات الہی معطر کردہ بر براق
 وحدت بلجام خدائی پاسے در زین دلربائی آورده برکاب شوق و
 راحت سوار کردہ و عنان مراد با چابک انکار بدستش سپردہ و چپتر
 معرفت بدست توفیق الہی دادہ بر سرش گرفتہ وجود نقیب و اراثی اتی
 کنان پیش شدہ در کوشک حمدیت کہ مقام معشوقان و محبوبان در گاہ الوہیت
 اوست از آنجا فرود آورده بر کشتی وصال بمیشال نشاندہ گلباے انوار محمدی
 بر چہرہ مبارکش ایثار کردہ و دت وصال بدست مغنی اسرار وحدت سپردہ
 جلوه دہد کہ الانسان سَری و وصل بی۔ چنانچہ درین مقام حضرت سرور
 پیغمبران و امام و اصلمان و تاج سرہمہ محبوبان و معشوقان بر تخت نبوت نشسته
 بزبان مبارک چہ در ریزی و گہرافشانی میکند و در رشتہ جان منسلک کن قال
 علیہ السلام لی مع اللہ وقت لا یسعی فیہ ملک مقرب
 ولا نبی مرسلا۔ و حضرت سرور اولیا علی مرتضی علیہ السلام نیز درین مقام

بر کسی خلافت نشسته بزبان و در بار گو ہر نثار میفرماید لو کشف الغطاء
ما از ددت یقینا۔ آہ یکے بیچارہ نیستے نابودے مبتلاے متحیرے
چہ خوش اشارتے نظارتے میکند بگوش استغراق بشنوع
در میان صد ہزارانی گر کیے راشد وصال زندہ جاوید گشت او گرچہ حیران شدہ شدہ
و دیگرے عاشقے واصلے چہ خوش نظرے نظرے می آورد بگوش معرفت
بشنوع

اے نسخہ نامہ الہی کہ توئی وے آئینہ جمال شاہی کہ توئی
بیرون ز توفیت انچہ در عالم مست و در خود بطلب ہر انچہ خواہی کہ توئی
چنانچہ درین مقام حضرت سرور عالمین و امام الواصلین رسول رب العالمین
علیہ السلام میفرماید من رانی فقد رانی الحق انا احمد بلا میم
سبحان اللہ عاشق مبتلاے واصل منتہی را لا بد است کہ درین مقام قرأ
گیرد یعنی درین مقام جمع الجمع متوطن شود زیرا کہ درین مقام طالب مطلوب
شدہ و مطلوب طالب۔ پس ازین روبرو ساک واصل "یتیم" فرض شدہ
یعنی درین تجلیات انوار معشوقی و محبوبی کہ در ظاہر خاکی با اوتعالیٰ گشتہ باقی
ظہور کردہ است و فیض اورنگ آمیزی نمود و است در آن حال با و تعالیٰ
مبتلاے جمال خویش باید شد کما قال الجعفیہ رحمۃ اللہ علیہ
المنہایت رجوع الی البدایت خوش گفت کسے کہ گفت
دانی چہ راز اوست درین پردہ و جو کین جلوہ ہائے خویش خدائی خود نمود
سبحان اللہ و بجد کا کشیدل ازین مقام زیادہ تر چہ باشد من عرف
اللہ کل لسانہ و درین مقام است اگر این و این فافہم و اغتئم
من ذاق عرف و من عرف و من وصل و من وصل لا یرجم

چنانچہ یکے وصلے وبتلاے دیوانہ با خداے خویش گشتہ یکے بزبان ہندی
خوش دہرہ میفرماید بگوش وصال بشنو دہرہ
ہیرت ہیرت اے کھی ہون ہی کھی ہیرے

طیلا

بوند جو پڑی سمند میں سو کیوں ہیری جاے
سبحان اللہ کد ام جلوہ گر لیت این بکمال کریم و محب جیبک این جلوہ
وصال گوہر مثال برین بساط بانسٹا میسر گردانا د بھر مت محمد و آلہ
الامجاد و تقم بالخییر والصواب والیہ المرجع والمآب۔

تمت تمام شد بالخییر والکرام

برهان العاقلین

المفیده

قصه حبیب سا برادر

فمشهور

تشکارنامه

از افادات

حضرت برهان الکاملین الواصلین سید الساد اولی الاکبر الصادق صد الدین ابوالفتح

سید محمد حسینی گیسو دراز خواجه بند نواز

قدس سره العزیز

و

شرح این مقاله مستطاب

از بزرگان سلف

برای عاشقین

از تصنیف حضرت اچہ بندہ نواز سید السادہ سید محمد گیسو دراز حسینی رحمۃ اللہ علیہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة والسلام على رسوله والرحمة
 قوله تعالى وتلك الامثال نضرب بها للناس لعلهم يتفكرون
 بدانکہ ما چہاں برادر بودیم از نہ دیہہ سہ جامہ نہ داشتند ویکے برہنہ بود
 آن برادر برہنہ درستے زرد آستین داشت بازار رفتیم تا بجہت شکارتیرو
 کمان بخریم قضا رسید ہر چہاں کشتہ شدیم بست و چہاں زندہ برخواستیم آن گاہ چہاں
 کمان دیدیم سہ شکستہ و ناقص بودند یکے دو خانہ و دو گوشہ نہ داشت آن برادر
 زردار برہنہ آن کمان بیخانہ و بیگوشہ بخرید تیرے می باست چہاں تیر دیدیم
 سہ شکستہ بودند ویکے پروپیکان نہ داشت آن تیر بے پروپیکان را بخریدیم و
 بطلب صید بصرہ شدیم چہاں آہود دیدیم سہ مردہ بودند ویکے جان نہ داشت آن
 برادر زردار برہنہ کمان کش تیر اندازان کمان بیخانہ و بیگوشہ آن تیر بے
 پروپیکان را بران آہوے بیجان زد کمند می باست تا صید را بفتراک
 بندیم چہاں کمند دیدیم سہ پارہ پارہ ویکے دو کرانہ و میانہ نہ داشت صید را بدان

کمند بے کرانہ و بے میانہ بر میان بستی خانہ می با ست کہ مقام کنیم و صید را
 پختہ سازیم چہار خانہ دیدیم سہ در ہم افتادہ بودند و کے سقف و دیوار داشت
 در آن خانہ بے سقف و بے دیوار در آدیم و تگے دیدیم بر طاق بلند کبیچ
 حیلہ دست نمیرید مغاکے چہار گز زیر پاے کندیم دست بہ آن دیگ رسید
 چون شکار پختہ شد شخصے از بالا لے خانہ فرود آمد کہ بخش من بدہید کہ نصیبے مغرور
 دارم برادر کامل مکمل و کمین نشسته بود استخوان شکار را از دیگ بر آورد بر
 تارک سروے زد و درخت سجدے از پاشنہ پاے او بیرون آمد بر سر آن
 درخت زد و آلور فقیم خربزہ کا شتہ بودند بفلاخن آب میداوند از آن درخت
 باذنجان فرود آوردیم و قلیہ زرد کے ساختیم و باہل دنیا گذاشتیم چندان خورد
 کہ آماس شدند پنداشتند کہ مرہ شدند بدر خانہ نتوانستند رفت و در نجاست
 خود ماندند و ما بہ آسانی از کید آن خانہ بیرون شدیم و بر در خانہ بختیم و بسفر
 روان شدیم۔ والوالالباب تعرف این حالات را باز نمایند۔

تمام شد

شرح برہان العاشقین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ابتداے سخن بنام کیے در دو عالم کیے ست نیت شکے
او کیے وصفات او بیار لیس فی الدار غیرہ دیار
ایہا الاحباب ہذا الجواب انچہ گفت :-

پاچہا ربرا در بودیم از نہ دیہہ اللہ اعلم العقل والنفس والطبیعت
روح الہیولی۔ یعنی پاچہا ر روح بودیم اول روح ربانی۔ دوم روح حیوانی سیوم
روح ملکوتی سمائی۔ چہارم روح انسانی قدسی ربانی۔ یعنی این چہا ر برادر از
پردہ خضراے افلاک بگبند غبرا متوجہ گشتیم بامراہب طوقا از آسمان بہ ارض
افتادیم بطلب صید معرفت صفات و محبت ذات احد پاک از قرب
بہ بعد افتادیم و از جمع بتفرقہ چوں مہر کنت کنز اخفیا و قوف دادند عز
مغشوق تیغ عشق عاشقا نرا شہید گہ انید تا گنج بیغا شود۔ آنچہ گفت کہ
بہا زار شدیم تا بچہت شکا رتیر و کمان بخریم قضا رسید
بقدرت کشتہ شدیم از ان چہا ر مقتول بست و چہا ر زندہ مقتول خاتم

بر سر چار سوے جنونی بقبضہ بے نیازی چون عقل مجازی و علم لایفیع ریختند و از خاکے که بدان چون گل شد آینه دل ساختند نعل مقتول شهید اول چہار عقل یعنی حسی و غریزی و طبیعی و حقیقی و چہار نفس امارہ و لوازمہ و ملہمہ و مطمئنہ و چہا جنس حیوانی و جنی و ملکی و انسانی و چہار نوع کافر و فاسق و منافق و مومن و چہا عنصر باد و آتش آب و خاک و چہا رطب و بغم و صفر و سودا و خون۔ انچہ گفت کہ سہ برادر جامہ نداشتند یعنی حیوان و نبات و معدن لباس استعداد کمال نداشتند افراط و تفریط در اختلاف و نزاع سردی و خشکی گرمی و تری دور گردہ بر انگیزتہ و ہر یکہ بد اسمے آویختند ما گفتیم از سہ سوے ارض فتادیم و باز از ارض میرسیم بسہ۔ انچہ گفت یکہ بر ہنہ بود آن برادر بر ہنہ در ستے ز رور آستین داشت یعنی کہ آن برادر انسانی از لبس غرور و تبیس شیطانی بر ہنہ بود نقد درست ایمان در آستین عنایت داشت کہ عنایت الازلیت کفالت الابدیت در وسط حال مجروری بنزد عارف مخلص ہدای فَاَسْتَقَمُّوْا کَمَا اُحْصِرْتُمْ شَیْئِدْ خَطَابَ لَمْ یَسِرْ فَوَاوَلَمْ یَقْتُرُوْا وَ کَانَ بَیْنُ ذٰلِکَ قَوَامًا رَا اِجَابَتْ کہ در در اجتہاد و ہدیسعی کردیم بحکم لیس۔ انچہ گفت کہ ما چہار کمان دیدیم سہ شکستہ و ناقص بود یعنی اعتمادے نمی شنایت۔ اول کمان رکن عادت ابنائے روزگار ہر کسے بقیاس اتوا س بے قیاس اساس نہادہ بودند مانند قدرت عا میث ناقص و بے بنیاد۔ دوم کمان تعصب و کنایت کہ بطریق فہم و خیال خود چیز گفتیم مثال ہنقاد و دو فرقہ کلیم فی النار سیوم کمان اسناد ہا و منقولات و معقولات و مخالفات و روایات و مسائل و رسائل کہ بر ہم می بندند و طریق رامشوش و مشرک میگردانند۔ چہارم کمان قرأت و شرایع و سنن کہ

توس مستقیم است اما این کمان بقوت بازوے ہر کس نیست۔ انچہ گفت کہ
 یکے کمانہا دو گوشہ و خانہ نہداشت یعنی این کمان قرآن مجربست کہ اگر
 و میانہ نہداشت قوله تعالى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي
 رب نور قرآن کمان دہری را تیر زبان و کمان دولت را تیر قلم باید۔ و انچہ
 گفت کہ چہا ر تیر دیدیم سہ شکستہ ہو و نہ اول تیر بجل دوم تیر قہر یوم خیرشم
 و کبر کہ اینہا بوقت مرگ تباہ میشود قوله تعالى فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ
 فَلَا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ۔ انچہ گفت کہ چہا را ہو دیدیم سہ مردہ ہو و نہ
 و یکے جان نہداشت۔ یعنی امارہ و لواہ و ملہمہ از حیات حقیقی مردہ و
 بیخبر ہو و نہ۔ انچہ گفت کہ یکے جان نہداشت یعنی مطینہ کہ بے فرمان
 حرکت نکند بفرمان جنبد تیر صدق و مَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ در کمان اخلاص
 نہادیم و بقوت لاحول و لا قوۃ الا باللہ بخشیدیم و در کشتا و صید مطینہ
 قید کردیم۔ مرد کہ پیر شود و بیک تیر سہ صید تواند کرد یعنی بیک کلمہ لا الہ الا اللہ
 ہر سہ نفس را بند سازد۔ انچہ گفت کہ کھنڈ می بالیست تا صید را
 بفتر اک بندیم یعنی این صید شہید را شہود شاہدیم۔ انچہ گفت کہ چہا رکھنڈ
 دیدیم سہ پارہ پارہ ہو و نہ کہ کسے از پارہ ہا راست نیست و اول کھنڈ جہل
 مرکب و جہل بسیط دوم کھنڈ غرور برحمت و پندار طاعت باری سیوم کھنڈ
 دلیری با امید رحمت و تمنائے خیال نو میدی از کرم کریم۔ انچہ گفت کہ
 و یکے (دو) کرانہ و میانہ نہداشت یعنی از عنایت بے نہایت کہ
 اول پدید ہو و نہ کہ نہ از کسے و نہ آخر پدید کہ تا کسے و در میان ہیچ حدے و وعدے
 نہ ہر نبو یعنی حَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا بدین جبل بر فتر اک و اِعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ
 بستم و بطریق و اَنْوَضُ اَمْرًا اِلَى اللّٰهِ روانہ شدیم در مقام رضینا

بقضاء الله تعالى ثابت باشوق تو کلت علی الله بدین کند بے کرانه و بے
 میانه بستیم - آنچه گفت که خانه می بالیست تا مقام کنیم و این صید را
 بپخته سازیم چهار خانه دیدیم سه در هم افتاده بود اول خانه بدن معلول ^{نیز}
 که مقام اضداد شده است که از معانی مجهول برگ در هم افتاده دوم خانه امید
 بدوستی دنیا درازا میدی از فراموشی مرگ از غایت غفلت سیوم خانه قوت
 ظاهری و مغرور بغض وجود در کاسه بدن می پختیم به آتش ندامت پخته شده به
 و سوسه شیطانی قهرم غریبی کبر و عجب پندار از بالاس دماغ برآمد و بر
 مجالس اخلاق افتاد و گفت "نصیبه مفروض دارم نصیب من بدید آن برادر"
 که لباس غرور داشت و از صفات ذمیمه برهنه بود نقد درست ایمان
 در آستین غائب داشت و بدان کمان چنان قید کرده بود و به معرفت ساخته
 یعنی آن روح و نفس با طوق تعقل کل و علم بالغ و قوت توحید و عمل صالح که به
 حقیقت خلیفه حق و منشور قوله اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ داشت
 به قوت رجولیت کرد که استخوان مخالفت و نهی النفس عن الهوی
 بحکم آیت اِنَّ عِبَادِي لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطٰنٌ نفس دها و شیطان
 و دنیا زد که درخت کدر و تخسرج فی اصل الجحیم طلعها کانه
 رؤوس الشیاطین از پاشنه عقبه عاقبت کار و بے بیرون آمد - یعنی
 این دعوی معنی که اول کرده بود قوله فبعضرتک لا غویتیهم لممنا
 کند ضعیف که در دل پوشیده که در آخر آشکارا کردیم که اِنَّ کِیْدَ الشَّیْطٰنِ
 کَانَ ضَعِیْفًا گذر که در گشت راجع شد و از تیر تقدیر الاعباد کانه مِنْهُمْ
 الْخٰلِصِیْنَ لاجرم باصل خویش راجع شد کل شئی سیراجع الی اصله
 سجد مگر که سر داشت مفرد محکم با از عقبه عاقبت کار و بے بیرون آمد و بمعین

زره و هرزه کاران زردار گداشته‌ام که الدنیا جیفه و طالبها کلاب آنچه
 که گفت که چندان بخور و نده که اما سگ شتند پنداشتند که فریه شدند
 تا انیشتان هراس کردیم که مبادا همچون ایشان در هراس گردیم ایشان فزیه
 از لاغری و آماس از شکم تهی بازندانند و آنچه گفت که از خانه آسانی بیرون
 آمدن نتوانستند و رنج است خودمانند یعنی که در ضرب و انازعات
 در رنج جان کندن و حسرت خان و مان ماند و جان ایشان را سختی برکشید
 چنانچه سگ موت از منکرات ایمان لذات نمایند و علت یل و استغراق
 و درود داغ و التفت الساق بالساق الی ربک یومئذین لسان
 در رنج الایطاق و عقوبت هجران و فراق جان از تن ایشان جدا میشوند
 و تاقیامت و در عذاب القبر گرفتار می مانند و ذیالذمه منها آنچه گفت
 و ما آسانی از کید آن خانه بیرون شدیم یعنی جواهر انسانی بقوت
 جذبه رحمانی با اشاره ارجعی الی ربک آسان از ایشان به بتانی روند و از
 کلو که کید آن خانه بدان است چون باد پروند و ضرب اهبطو ارام هم از
 پائینند اے فاذخلی فی عبدائی و اذخلی جنتی همچو لین از میان فر
 و ایم مثل گل از کلاب از میان خاک یکد آسان بود به دشوار آنچه گفت که
 بر در خانه بختیم و خوش بسفر روان شدیم ختم شد یعنی در شهر گورستان
 که فنا می‌حض است بختیم و در بر و بر و خلق استیم و در روضه نبشیم
 و این بیت مسافران گفتیم بیت -

فام ما چون بشق میسازد اهبطو ارام ارجعی باز
 این سوال و جواب گشت نام بر محمد ز مادر و دوسلام

منت

شرح دیگر برهان شائقین که تمام است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمین والعاقبت للمتقین، الصلوة علی رسول محمد وآله جمیعین
 قوله تعالى وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُظَرِ بِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
 بدانکه با چهار برابر بودیم از نه و بیست و سه جا همه می داشتند
 یعنی چهار راجع یعنی نه فلک سه از آن چهار راجع جمادی و نباتی و حیوانی
 سبب گشت نبی و انسانی قابل تجلیات نبودند از کسوت عاری بودند
 و یک برهنه بود و یعنی روح انسانی نیست فرط لطافت از کسوت عاری
 مجرد و یکتا بود قابلیت انفکاک انوار الهی می داشت - آن برادر برهنه
 درستی زرد و آبیستن داشت یعنی که بقیه از گنج مخفی در آئین وجود
 با خود داشت که انسان سری و صفتی - بهما از رفیقیم یعنی بنده و آیدیم
 و از مرتبه احدیت بواحدیت رسیدیم - تا به بجهت شکارتیر و کمان بخیم
 تجلیات و استعداد حاصل کنیم یعنی تقاطع کذات آنمرا غفیا فاجبت
 آن اعراض فخلقت الخلق یعنی تنورات با ملاحظه ذات و صفات
 تجلیات ذات و صفات - قضا رسید هر چهار گشته شدیم یعنی هر
 چهار از اطراف اطلاق به تنقید آیدیم از سستی غیر بنودیم خلقت رسیدیم بخلقت

قتل کنایت از جدائی از مقام اصلی است الفراق شد من القتل
 بست و چہار زندہ بر خاستیم یعنی ہر یکے بر چہار تقید نبی و احسانی
 بہ ششگان صفت متصف شدیم ایکے تئیں مرتبہ ظہور دوم آنکہ ہر یکے در
 مرتبہ خود اسے یا قسیم سیوم آنکہ ہر یکے در مرتبہ خود قابلیت یا قسیم چہارم آنکہ ہر یکے
 بعد رسیدیم کل قدام علمہ ملوئہ و تسبیحہ پنجم ہر یکے را کثافت نبی
 پیدا آمد و از اوج صرف لطافت فرو آدیم ششم آنکہ داغ خلقت برناصیہ
 ہر یکے فرا پیدا آمد و ازین مینواند بود کہ خلق السموات و الارض فی
 سئلہ آیاتہ

بصرای عدم خوش خفته بودم مرا با نیستی خویش خوش بود
 ز خواب خوش مرا بیدار کردی ندانم یا ترا زین حسیت مقصود

آنگاہ چہار کمان دیدیم نبی چہار استعداد دیدیم سہ شکستہ
 و ناقص بودند یعنی جمادی و نباتی و حیوانی زیرا کہ بعض اسماء صفات بودند
 آن منظر جملہ اسماء صفات از ان جہت ناقص گفت یعنی چہارم استعداد
 انسانی کہ منظر ذات با جملہ اسماء صفات کامل لطافت بود۔ و یکے دو و خفا
 و دو گوشہ نہ داشت یعنی کجی و خمیدگی نہ داشت بہمت آنکہ التفات ماسو بہ
 اللہ نبودش و بحقیقت کجی و خمیدگی التفات است بغیر ذات پاک بدانکہ مثال اشیا
 خورشید است کہ وقت استوار بر صحرایہوار بتابد ہیچ کجی ظل و ظلت نیست آن
 برادر زردار بر ہنہ آن کمان بیخا نہ و بے گوشہ آن استعداد و مابہج
 کجی و خمیدگی نہ داشت حاصل کرد عبارت چنین آمد کہ مازاغ البصر و ما طغی۔
 بخرد تیرے می با نیست یعنی قابلیت می با نیست۔ چہار تیر دیدیم سہ
 شکستہ بودند از ان ازل بارمانت ابا و ردند و ترسیدند و یکے پروپسکیان نہ

یعنی قابلیت چہام انسانی پر وپیکان خود بینی و خود نمائی نداشت۔ آن برادر برہنہ یعنی روج
انسانی لطف آن تیر بے پرو وپیکان را بخیرید و بطلب صید
بصحرا شدیم یعنی بصحرا سے وجود آدمیم یعنی صید حقیقت کار۔ چہا را ہو
و دیدیم سہ مردہ بودند و یکے جان نداشت یعنی چہار مراتب عالم
دیدیم و سہ مردہ بودند و نہ ناسوت و ملکوت و جبروت و تا عالم لاہوت ہلک
است کُلُّ شَيْءٍ هَٰذَا لَکَ الْاَوْجْہُہُ در عالم لاہوت بود۔ و یکے
جان نداشت یعنی حقیقت کہ از و پیدا آید نداشت کل بغایت رانہ
اورا حقیقت ماہیت گنج مخفی دیگر است۔ آن برادر زردار کمان

کش تیر انداز از آن کمان بیخانہ و بے گوشہ ان تیر
بے پرو وپیکان را بران آہوے بیجان زد و کندے
می بالست تا صید را بفتراک بندیم چہار کمند دیدیم سہ
شکستہ پارہ پارہ و یکے دو کرانہ و میانہ نداشت صید را
بدان کمند بے کرانہ و میانہ بر میان بستیم خانہ می بالست
کہ مقام کنیم و صید را پختہ سازیم چہار خانہ دیدیم سہ شکستہ
و در ہم افتادہ بودند و یکے سقف و دیوار نداشت در
آن خانہ بے سقف و بے دیوار در آدمیم دیکے دیدیم
بر طاق بلند کہ پیچ حیلہ دست نمیرسد مغاک چہار گز
زیر پائے کند دیدیم دست بہ آن دیگ رسید چون شکا

پختہ شد شخصے از بالائے خانہ فرود آمد کہ بخش من بدہید
نصیبے مفروض داریم برادر کامل مکمل در کمین نشستہ بود
استخوان شکار از دیگ بر آورد بر تارک سہرے زد
درخت سجدے از پاشنہ پایے او بیرون آمد بر سر آن
درخت زردالور فتم ثمر برہ کا شستہ بودند بظلاخن آب میدادند
از ان درخت یا و بنجان فرود آوردیم و قلیہ زرد کے ختم
و بہ اہل دنیا گذاشتیم چند ان خوردند کہ اماں شد ندیداشتند
کہ فرہ شدیم بدرخانہ بیرون نتوانستند رفت در نجاست خود
ماندند و ما با سانی از کید آن خانہ بیرون شدیم و بر در خانہ ختم
و بسفر روان شدیم و اولوالالباب تعرفت این حالات
را باز نمایند۔

تمام شد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شرح برهان العاشقین حضرت سید محمد کیسودر از علیہ الرحمہ
از حضرت ابوصالح محمد عرف شیخ حسن محمد حشمتی قدس سرہ

الحمد لله رب العالمین والعاقبة للمتقین والصلوة والسلام علی رسولہ سیدنا

محمد والہ اجمعین

آما بعد فلما رای والدی واستاذی ومرشدی بجامع الفروع والاصول
مہد المنقول والمعقول علم الہدی وادفع الروی قدوة الانام بدرا التمام مربی
الساکنین مرشد الطالبین سید المتقین ذروة المتقین تاج المتقین امام
المؤمنین سراج الدنیا والدين سلطان الواصلین قطب الاولیا ابوصالح
الشیخ محمد عرف الشیخ حسن محمد بن شیخ احمد عرف بمیانجی بن الشیخ
نصیر الدین بن الشیخ مجد الدین بن الشیخ سراج الدین بن الشیخ کمال الدین
المستفیض صورة ومعنی من خالہ الحقیقی وابن عم ابیہ الشیخ قطب الاقطاب
بلا شک والارتياب شیخ نصیر الحق والدين محمود الاولادی الچشتی چراغ دہلی

مع رعت حضرت شیخ حسن محمد حشمتی قدس سرہ بروز شنبہ ۲۸ مردی قعدہ ۱۳۵۷ھ واقع شد و مزار بارک

اوشان در احمد آباد گجرات است۔ ع ح

ایہ اللہ الطیف بطفہ النخی والخی - ہذہ الرسالہ الہی عبارتہا بکذا :-

وہا چہا برادر بودیم از نہ دیہہ سہ جا مہانداشتند یکے بر مہنہ بود آن
برادر بر مہنہ ورستے زرد آستین داشت بیا زار رفتیم تا بجهت شکارتیر و کمان
بخریم قضا در رسید من ہر چہا رکشتہ شدیم و بست و چہا ز زندہ ہر خاستیم آنکا چہا
کمان دیدیم سہ شکستہ و یکے ناقص کہ دو گوشہ و دو خانہ نہ داشت آنرا کہ دو خانہ
و دو گوشہ نبود آن برادر بر مہنہ و زرد از خرید تیرے می بایست چہا تیر دیدیم
سہ شکستہ و یکے پروپیکان نہ داشت آنرا کہ پروپیکان نبود آن برادر بر مہنہ
و زرد ارکمان کش و تیر انداز بخرید بطلب صید بصحرای شدیم چہا آہو دیدیم
سہ مردہ و یکے جان نہ داشت آن برادر بر مہنہ و زرد ارکمان کش و تیر انداز
از ان کمان بے دو خانہ و از ان تیر کہ پروپیکان نہ داشت بر آن آہو زد
کمندے می بایست کہ صید را بفرآک بند چہا رکند دیدیم سہ پارہ پارہ و یکے
دو کرانہ و میان نہ داشت آنرا کہ دو کرانہ و میانہ نبود از ان صید بر میان بستیم
خانہ می بایست کہ مقام کنیم و شرکا رنجتہ بسازیم چہا خانہ دیدیم سہ دہسم
افتادہ و یکے سقف و دیوار نہ داشت آنرا کہ سقف و دیوار نبود در آیدیم
دیگے می بایست دیگے دیدیم بر طاق بلند ہیچ دست نمیرسد بعدہ چہا رگز
مغا کہ زیر پایے کند دیدیم آنکہ دست بر آن دیگ رسید چون شرکا رنجتہ شد
مردے از بالا بے آن خانہ برون آمد کہ بخش من دہید نصیبے دارم بعدہ آن
برادر بر مہنہ زرد ارکمان کش و تیر انداز کہ در کین نشستہ بود استخوانے از
دیگ بر آورد و بر کرد و بر تارک سر آن مرد زد درخت زرد آلو سجد از پاشند
پایے او برون آمد بر آن درخت رفتیم خبرہہ کا شتہ بودند و بغلاخن آب
میدادند از ان درخت دامن باو بخان فرمود آوردیم و قلیہ زرد کے ساتیم

و بارل دنیا گذاشتیم چندان خوردند که آما س کردند از خانه بیرون نتوانستند رفتن و ما با سانی از کمدان آن بیرون شدیم و بزرگ خانه بختیم و بسفر روان شدیم ارباب تصرف والوالالباب تعرف و سرواران فقر این حالت باز داند

انتهت مشکلا لایفهم منها اکثر الناس حرنا و لایجدون لها فی هذه الدیار شر حافشرا حتها الفصل الخطاب شافیا الصد و الطلاب لان فوایدها اکثر من ان یحصی و عوایدها اوفر من السامل و الحصى - عبارت الشرح مع المتن هكذا -

پاچهار برادر بودیم یعنی چهار عناصر که از نه و بیسته از نه فلک ظهور یافتیم چه هیولی عناصر یکدیگر بود از تاثیرات افلاک چهار گشت سه جاها نهاداشتند یعنی لباس نداشتند که به ان از صورت اصلیه خود بدر آیند اگر چه فی الجمله اختلاط بود چه کره ارض و کره آب و کره هوا خلوصیت از هر یک رفته و اختلاط پیدا گشته چنانکه در علم حکمت مکرر گشته - و یکی بر تنه بود که عنقریب است هیچ وجه خلط ندارد - آن برادر برهنه درشته زرد آستین داشت یعنی بعد از پوشیدن جامه مزاج تاثیر می غالب از همه چه نسبت روح دارد و بی اثر ترکیب رفیقیم تا بجهت شرکار روح تیر و کمان که اسباب تعلق روح اند و متعلقات و نه اند بخریم - قضا در رسیدن من هر چهار گشته شدیم صورت اصلیه من مانند امتزاج یافتیم و بیست و چهار زنده برخاستیم از هر یک شش شش پیدا شد حواس خمس و روح حیوانیه زیرا چه هر یک را

دخل است درو آنگاه چهار کمان دیدیم که چهار اخلاط است صفراء
 سودا و خون و بلغم سه شکسته که بدان تیر انداختن ^{یک} و یک
 ناقص که دو گوشه و دو ^{نداشت} هین قبضه داشت و قابلیت
 داشت. آنرا که دو خانه و دو گوشه نبود آن برادر برهنه
 زردار خرید آتش بصفر اقلق گرفت. تیر می بالیست تا شکار بر روح بدن
 تیر بدست آیم چهار تیر دیدیم که قوای اخلاط اند سه شکسته بدان شکار کن
 نه که قوای سودا و بلغم و خون اند و یک پر و پیکان ^{نداشت} که ناقص است
 تمام و کن و آن قوت صفرا است آنرا که پر و پیکان نبود آن
 برادر برهنه زردار و کمان کش و تیر انداز بخیرید که آتش است
 بطلب صید بصحرای ظهور شدیم و مرکب گشتیم. چهار آه و دیدیم
 نفس جامه و نباتیه و حیوانیه و انسانیه سه مرده و یک جان ^{نداشت}
 که روح انسانیه است چون بحکم قتل گیرد در تصرف آید. آن برادر برهنه و
 زردار و کمان کش و تیر اندازان کمان بے دو خانه و از آن تیر که پر و
 پیکان ^{نداشت} بر آن آه و زور و روح قتل بگری دارد. کمندی بالیست که صید روح
 را بفرآک بندد. چهار کمند دیدیم که کلّیتین و جگر و شش و قلب سه
 پاره پاره که بد و بتن آن شکار میسر نه و یک و دو کرانه و میان
^{نداشت} که آن قلب است شکل صنوبری دارد و پس میان و کرانه
 نباشد چه دور را کرانه و میان که آنرا که دو کرانه و میان نبود از آن
 صید بر میان بستم روح انسانیه بدان قتل گرفت. خانه می بالیست
 که مقام کنیم و شکار را پخته سازیم روح انسانیه بکمال خود رسد. بعده

سه در نسخ منقول من چند الفا که اینجا غائب اند - ع ح

چہار خانہ دیدیم چہار کرہ عناصر۔ سہ درہم افتادہ کہ کرہ آب کہہ ہوا
 و کرہ آتش در ممکن نتوان کرد و یکے سقف و دیوار زنداشت کہ کرہ ارض است
 آزا کہ سقف و دیوار نبود در آدمیم ممکن خود ساختیم۔ دیگے می
 بایست کہ در ان دیگ شکار روحی را بہریم کہال خود برسد۔ و یکے
 دیدیم بر طاق بلند کہ افلاک اند و کمال آن شکار بر قواسے آں موت
 است کہ پنج دست نمیرسد۔ بعدہ چہار گز مغاک زیر پایے
 کند بدیم ہر یک عنصر را مقدار گز اعتبار کردیم یعنی قوای علویہ بے قوای سفلیہ
 تاثیر نمیکند آنکہ دست بدان دیگ رسید۔ چون شکار رنجتہ شد
 مردے از بالالے آنخانہ برون آمد کہ بخش من دہید
 نصیبے دارم یعنی مرضہاے کہ آسمانی اند پیدا شدند بعدہ آن برادر
 بر تنہ زردار کمان کش و تیر انداز کہ در کمین نشستہ بود
 کہ گرمی آتش است استخوانے از دیگ بر آورد و بر کرد و بر
 سر و تارک ان مرد زوینی اصل دفع امراض از روح است کہ نبت
 گرمی دارد بہ استنانت قوای علویہ و سفلیہ کہ استخوان عبارت از دست۔
 درخت زرد آلو سنجیدہ از پاشنہ پایے او برون آمد بعد
 ازان دفع مرض صحت پیدا شد بر آن درخت رفتیم خربزہ کاشتہ
 بودند و بفلاخن یعنی بخیق کہ باونگ می اندازند آب کمیدادند یعنی
 قوتہا و نباتہا در زمین میرود پیرورش وے بہواست ازان درخت
 دامن یاد بخان فردا آوردیم یعنی چیز ہائیکہ قوت انسان میشود پیدا
 شد و قلیہ زرد کے ساختیم اور الہام مہیا کردیم و باہل دنیا گذاریم
 کہ ہر کہ خدا را خواہد از ہمہ باز ماند چند ان خوروند کہ آماس کردند و

از لایذیات تجاوز کردند و بدنیا تبلا شدند و از خانه بیرون نتوانستن
 رفتن و مابہ آسانی از کلدان آن بیرون شدیم و بر در خانه
 کہ دنیا است بنحتم یعنی دنیا را ترک کردیم و بسفر آخرت روان شدیم
 اے ارباب تقصرت والوالالباب تقصرت و سرداران
 فقرا این حالات باز دانید۔ اللہ الحمد والممنہ

تمام شد

شرح برہان لعاشقین حضرت سید محمد حنی گیسو دراز علیہ السلام

از

میر سید عبدالواحد بگرامی قدس سرہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

میگویند موضع این کلمات گرامی عبد الواحد ابراہیم بگرامی
کہ سخنے اہل تحقیق ہر چند بوجہ ہزل و مزاح واقع شود ہیودہ نیست کہ
الفقراء ہزل لہم جد وجد ہم جدًا و از مصلحت و منفعت خالی نبود
و این بزرگوں عبارتے بطریق تعجب فرمودہ است تا افہام ملول عوام غیب
تر باشند و آن تعجب ایشان را بر استدراک معانی باعث تر آید زیرا کہ طبایع
مجبول است بر رغبت ادراک چنین تعبہات و امثال ذلک۔ و این فقیر
بقدر فہم رکیک خود شرح آن باز نمودہ است و توجیہ کہ ناموجہ افتد از
خوانندگان مامول است ۛ

گرہ کشائے ورتہائے غنچہ باد بہار بہوش گرشنوی فیض طبع درویش است

ۛ ۛ رحلت او شان شب جمعہ سوم رمضان ۱۰۸۷ و مزار او شان در بگرام است۔

ۛ ۛ یعنی حضرت سید محمد حنی گیسو دراز

تو حل عقد و اشکال خود ز دل میجو که بدوام گرفتار عقد خویش است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی خیر
خلقه محمد و آله اجمعین - قوله تعالى وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَظَرٍ
لِّلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ -

تا چهار برابر بودیم یعنی ما چهار روح بودیم جادی نباتی حیوانی
انسانی - از نه و میهنه از نه افلاک که عالم علویات است -
ماز فلک بوده ایم یا رملک بوده ایم

سه جامه نداشتند یعنی سه از چهار ارواح که جادی و نباتی و حیوانی
است به سبب کثافت بنی و اضافی قابل تجلیات نبودند و ازین کسوت
عاری بودند و یکم برهنه بود یعنی روح انسانی بسبب فرط لطافت از
کسوت عوارض برهنه و کیتا بود و قابلیت انعکاس انوار الهی میداشت
آن برادر برهنه یعنی روح انسانی الطف درسته زر یعنی تعبیه از
گنج مخفی در آستین وجود با خود داشت که الانسان ستری وصفی - باز از
رفتم یعنی باز از ظهور آیدیم و از مرتبه احدیت بوحدت رسیدیم تا بجهت
شکار تیر و کمان بخریم یعنی تا بجهت شکار تجلیات ذات و صفات
دقائق قابلیت و استعداد حاصل کنیم قصار رسید یعنی تضاع کنت کنزاً مخفیاً فاجبت
ان اعرف رسید هر چهار رشته شدیم یعنی هر چهار از صرف الطلاق بتقیید
آیدیم و از متفریب مبتدوع فطرت رسیدیم و بحقیقت قتل از جدای بقام
اصلی است که الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ - بست و چهار زنده

بر خاستیم بینی ہر یکے ازین چہار بجز و تقید نبی و اضافی بششگان صفت
متصف شدیم۔ یکے تعین مرتبہ ظہور و دوم ہر یکے در مرتبہ خود اسے یا فیتیم و
سیوم ہر یکے در مرتبہ خود قابلیتے گرفتیم چہارم ہر یکے بعلمے رسیدیم کلّ و لا
عِلْمَ صَلَاتِهِ وَ تَسْبِيحِهِ پنجم ہر یکے را کثافتے نسبئی پیدا آمد و از اوج
صرف لطافت فرو دادیم ششم داغ خلقت بزناصیہ ہر یکے فرا پیدا آمد
و از نیچا پے توان برد بر اشارت کہ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

بصحرای عدم خوش خفته بودم مرا بابتی خویش خوش بود
ز خواب خوش مرا بیدار کردی ندانم تا تر ازین چیست مقصود

آنگاہ چہار رکمان دیدیم بینی چہار استعداد دیدیم سہ شکستہ و ناقص
بودند جمادی بناتی حیوانی انسانی۔ سہ شکستہ و ناقص از ان گفت کہ استعداد
قابلیت عرفان نداشتند و یکے دو گوشہ و دو خانہ نداشت بینی
چہار استعداد انسانی کہ منظر ذات با جملہ اسما و صفات است قابل لطافت
بود و دو گوشہ و دو خانہ نداشت بینی بیچ کثری و خمیدگی نداشت بجهت
آنکہ التفات با سوی اللہ نبودش و بحقیقت کثری و خمیدگی التفات بغیر
ذات پاک است۔ و بدانکہ مثال استعداد انسانی چون خورشید است
کہ وقت استوار بر صحراے ہموار بتابد کہ آنجا بیچ کج ظل و ظلمت نیست
آن برادر برہنہ زروار یعنی آن روح انسانی الطف با تعبیین گنج مخفی
آن کمان بے خانہ و بے گوشہ را بخرید یعنی آن استعداد را کہ
بیچ کثری و خمیدگی نداشت حاصل کرد و عبارت چنین مَا زَاغَ الْبَصَرُ
وَمَا طَغَى۔ تیرے می بایست یعنی قابلیتے می بایست چہار تیر

دیدیم سہ شکستہ ہو دینی چہا قابلیت دیدیم سہ شکستہ ازان گفت کہ اجل
 امانت سہ باز زدند و ترسیدند و یکے پر و پیکان نداشت یعنی قابلیت
 چہا رمانسانی کہ حامل بار امانت ہو دپر و پیکان خود دینی و خود نمائی نداشت
 بطلب صید بصحر اشدیم یعنی بطلب صید حقیقت کا ربحر اے وجود
 دیدیم چہا را ہو دیدیم سہ مردہ ہو دند یعنی چہا مراتب عالم دیدیم سہ
 مردہ ہو دند یعنی ناسوت و ملکوت و جبروت کہ نسبت با عالم لاہوت ہا ملک
 اند کل شئی ہا لک الا و جہد و یکے جان نداشت یعنی یکے
 کہ عالم لاہوت ہو دجان نداشت اے حقیقت کے بر و پیدا آید نداشت بلکہ خود
 ہمیں حقیقت است کل حقایق را نہ کہ اورا حقیقت دیگر است۔ آن
 براور زردار کما نکش بر ہنہ تیر انداز یعنی آن روح انسانی با تعبیر
 گنج خفی ازان کمان بے خانہ و بے گوشہ یعنی باستعدادے کامل
 اللطف با قابلیت تمام کہ ہیچ کثری و خمیدگی نداشت آن تیر بے پرو
 پیکان یعنی آن قابلیت بے خود نمائی و خود دینی را بران آہوے
 بیجان زوینی بر آن مقام حقیقت اتحایق ربط داد و عبارت چنین آمد
 لَشْمَ وَفِي فَتَدَّتِي فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰی مِيت
 زہے بلند کمانے کہ در صف دعوی ہمہ نشانہ او قلب قاب قوسین است
 کندے می با یست تا صید را بفرماک بندیم یعنی رابطہ می
 با یست تا آن مقام قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰی مربوط آن باشد بر قرار و
 بردوام۔ چہا رکند دیدیم سہ پارہ پارہ ہو دند و یکے دو کرانہ و
 میا نہ نداشت یعنی چہا رابطہ دیدیم یکے کند عبادت ظاہری دوم
 کند عمارات و آبادانی باطنی سیوم کند فنا فی التوحید چہا رکند فنا را فنا۔

سہ پارہ پارہ بودند زیرا کہ در کمند عبادات ہمہ تاب خودی و دوی است
و در کمند عمارات باطن پنج شرک است شبلی قدس سرہ فرمودہ التصنیف
شرک لاندھیانت القلب عن الغیر ولاغیرا بزرگے دیگر
فرمودہ است: انیت عمرک فی عمارت الباطن فاین الفناء
فی التوحید۔ و در کمند سیوم کہ فنا فی التوحید است شعور باقی است
و تا شعور باقی باشد تفرقہ باقی باشد۔ از جنید قدس اللہ سرہ الغریز پر سید ندیچ
گوی در حق مردے کہ از ہستی ہیچ ندارد مگر مقدار خستہ خرما گفت المکاتیب عبد
باقی علیہ درہم

سنا کہ تودم میزنی ہمدم سنا کہ مونے ماندہ محرم نہ
چہارم کمند فنا و الفنا کہ عین بقا است۔ دو کرانہ و میانہ نہ داشت یعنی کرانہ ازل
وابد و میانہ حدوث و امکان صید را بدان کمند بے کرانہ و بے میانہ
بر بستیم آن صید لاہوتی بدین کمند باز بستیم
با تو قرب قاب تو سین آنکہ افتد عشق کز صفات خود بعد المشرقین انفتی جدا
خانہ می بانیست کہ مقام کنیم و صید را پختہ سازیم بینی ضابطہ
می بانیست کہ قرار گاہ مقام فناء الفنا باشد تا رابطہ آن رتبہ لاہوتی بدین ضابطہ کامل
و اکمل بود۔ چہار خانہ دیدیم بینی چہا ضابطہ ذکر دیدیم کیے ذکرسانی دوم ذکر
نفسانی سوم ذکر قلبی چہارم ذکر روحانی سہ درہم افتادہ بودند و کیے
سقف و دیوار نہ داشت۔ یعنی سہ ذکر را ضابطہ درہم افتادہ بود کہ ذکر
اللسان لقلقہ و ذکر النفس و سوسہ۔ اما ذکر قلبی متضمن حرف و صوت است
و این سقف و دیوار اصل ذکر است۔ چہارم ذکر روحانی کہ اصل ہمہ ذکر
است و در ویچ حرف و صوت نیست ازان گفت کیے سقف دیوار

نداشت در ان خانه بے سقف و دیوار و آیدیم۔ دیکھے دیدیم
 بر طاق بلند کہ پہنچ حیلہ دست بآن دیک نمیرسید۔ یعنی دیک
 عشق و محبت کہ بدان ہر خامے را توان بخت و یاد دیک اخلاق کہ بدان مقام
 تخلقوا باخلاق اللہ حاصل میتوان کرد و آن دیک بر طاق بلند
 سعادت ازلی و مشکوٰۃ رفیع عنایت لم یزلی نہادہ بود کہ رایگان با دست
 نہا نمیرسید۔ مفاک چہار گز زیر پایے کند دیدیم دست بآن دیک
 رسید یعنی در زمین نفس چہار گز مفاک کند دیدیم۔ اول گز توبہ فصوح دوم گز
 صدق و اخلاص سیوم گز تواضع و عجز بیچارگی و شکستگی چہارم گز نیستی و فنا۔ آنگاہ
 بحکم من تقرب الی شبرا تقربت الیہ ذراعاً و من تقرب
 الی ذراعاً تقربت الیہ باعادات ہمت بآن دیک رسید۔ و
 گویند چہار صفت از طبائع اربعہ کہ در آدمی پیدا آمدہ است اول کبر
 کہ نتیجہ آن آتش است دوم شہوت کہ ثمرہ آن باد است سیوم حرص
 نہ کہ شیمہ آب است چہارم اساک کہ صفت خاک است۔ این صفات
 نہ از پایے کند دیدیم۔ چون شکا ریختہ شد یعنی اتم و اکمل شد کہ عبارت
 چنین آمد الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی
 و رضیت لکم الاسلام دیناً شخصی از بالا لے خانہ فرو
 آمد کہ بخشش من بہ ہید نصیب مفروض دارم یعنی بعد تکمیل این حال
 چنین خطرات آشکارا شد چہ عارف کامل و مکمل باید با بصیرت تیز تر کہ
 برو این خطرات باریک نظر گردد و معلوم شود کہ الشراک فی امتی
 اخفی من دبیب النملۃ التي تذهب فی لیلۃ مظلمۃ علی
 صخرۃ السوداء مورچہ سیاہ در غایت تاریک برنگے سیاہ میرود معلوم

است کہ چہ مد بصیرت باید کہ آزار بہ بیند یابد و عبارت کند مَشْفَعًا غَنَمَکَ
 غَطَاءَکَ فَبَصَّرَکَ الْیَوْمَ حَدِیدًا۔ یا حاسد قدیم شیطان کہ از بالا فاعلاً
 سہامات فرود آمدہ است بدعوی در آمد کہ لَا تَخْذَلْ مِنْ عِبَادِکَ
 نَصِیبًا مِّنْهُنَّ وَضَايَا خَطَرُہُ نَفْسَانِی تَقَا ضَاکِرُکَ لِنَفْسِکَ عَلِیکَ حَقٌّ بِاِخْطَرِہُ جَاہِ
 کشید لقولہ علیہ السلام آخر ما یخْرِجُ مِنْ رُؤُوسِ الصَّالِحِیْنَ
 حب الجاہ برادر کامل یعنی آنکہ بمقام تمکین چون خورشیدی تانفت
 و نجوم خطرات و مساوس را بنور روحانی دریافت و مکمل یعنی بیشواے
 حقانی و عالم ربانی بود و در مقام بلند و مَا یَنْطِقُ عَنِ الْہَوَیْ زَبَانُ کُشَاوُ
 و در صدر مند مَا کَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأٰی پہلوے صدق و اطلاق بارداو
 در کمین نشسته بود یعنی در کمین خطرات بود استخوان شکار از
 دیگر بر آورد استخوان شکار کنایہ از شرک خفی است یعنی چنانکہ بعد
 پختہ شدن گوشت و گداعتن آن استخوان ہا کہ ناخوردنی است ظاہر میشود
 اینچنین بعد از کامل و مکمل شدن سالک این پوشیدگی ہا کہ نامحمود و حجاب
 راہ است معلوم میگردد پرتارک سرورے ز وزیر اکہ این وساوس
 و خطرات کہ از شیطان و نفس برمی خواست ہمہ بر سر ایشان زد۔ درخت
 سجده از پاشنہ پایے او بیرون آمد پاشنہ پایے کنایہ از
 زمین شور است کہ آنجا ہیج نیر وید چنانکہ در پاشنہ پایے ہیج موے نیوید
 و درخت سجده کنایہ از خض آن زمین شور است یعنی آن خطرہ خبیثہ
 پس میگوید قلوب این عرفاء، ہموطنہ طیبہ پاک و صاف گشتہ است
 پارہ زمین شور مگر در میان بود کہ از و این چنین خطرہ خبیثہ روے نمود کہ
 ہرگز کوشش طیب مگر دَوَّالِہُ ذِی جَبْتٍ لَا یُخْصِرُہُ اِلَّا نَکِدًا

نہایت عزیز و نادر
درخت زر و آلور ختم بینی بر سر آن درخت قمر تاض زر و نوا
شدہ رفیق و اورا تہ پائے کر دیم خر ترزہ کا شتہ بودند و بفلاخن آب
میدادند یعنی آن ہنگام دیدیم اہل دنیا را کہ خرزہ اعیان دنیا از معاون و
وحیوان و انسان در پائے این نفس و ہوا کا شتہ اند و بفلاخن رجوع و قبول
پرورش میدہند از آن درخت باؤنجان فرود آور دیم و قلیہ
زر و کے ساختیم بینی باؤنجان زینت و زخارف دنیا آنچہ تعلق با آن
درخت سابقہ داشت ہمہ فرود آور دیم و آن چہا را اعیان کہ معاون
نبات و حیوان و انسان بود قلیہ زر و کے ساختیم یعنی قلیہ زر و روی آخر
پنداشتیم تا از وعید این آیت سلامت گذشتیم کہ زین للناس حب
الشہوات من النساء والبنین والقناطر المقنطرات من
الذهب والفضة والحیل المستومة والانعام والحزب
ذلک متاع الحیوة الدنیا و باہل دنیا گذاشتیم چندان
بخور و دند کہ آماس گشتند یعنی متاع دنیاوی را چندان بتلف و است
در آور دند کہ مریض گشتند و دلہا سے ایشان را مرض مغوی در گرفت
فی قلوبہم مراض عبارت از احوال ایشان آمد و طرفہ ترا نکہ ایہ
پنداشتند کہ دین و دل را پرورش میدہند کہ درست و مستقیم شدہ با
و پنداشتند کہ فرہ شدند یعنی پنداشتند کہ بہ پیہار دین پرور
توی حال شدند و ندانستند کہ آن ہمہ نفس پروریت کہ سن کلبک
کلب عبارت از احوال ایشان است از خانہ بیرون نتوانست
رفت بینی از خانہ بیست بیرون آمدن نتوانستند کہ لا یلم ملک
السماء من لم یولد مرآتین

دین و دنیاوی

تو کہ سراے طبیعت نیروی بیرون کجا بکوے طریقت گذر تو انی کرد
 ورنجاست خودمانند نبی الدنیا جیفه و طالبها کلاب و
 شراب الکلاب من وقت علیها بزرگان گفته اند و دنیا چون نجاست
 عین است و خلق چون حدث و نفس چون جنابت و ما به آسانی از
 کید آن بیرون شدیم و بر در خانه نجفیت یعنی حکم قافله سالار علیہ السلام
 که سیرا و سبق المفردون قالوا و ما المفردون یا رسول الله
 قال المستظہرون بذکر الله بکبار گشتم و ما آسانی از عتبات
 طبیعت برگزشتیم مصراع

جریده رو که گذرگاه عاقبت تنگ است

و بسفر روان شدیم یعنی حکم فرمان قدیم که یاینها الذین امنوا قال کلمه اذا
 قیل لکموا انفس و اذنی سبیل الله انا قلتم الى الارض ارضیتم
 بالحیوة الدنیا من الاخره ما در خانه طبع و هو انیا سویدیم و بسیر
 معنوی روان شدیم - ارباب تصوف و اولوالارباب
 تعرف ستر این حالات را باز نمایند - نظم

چون بنات خلقتم ایزد نهاد	آدم اول با تسلیم جواد
و زجادی مردم نامی شدم	بعد از ان حیوان انعامی شدیم
وصف حیوانی را که مردم چوباز	آدم در نوع انسان بر فراز
باز بگذشتیم ز انسانی صفت	در ملک راندم براق صفت
و ز ملایک چون گذشتیم در علو	کل سغنی هادیک الاوجه

اللهم صل علی سیدنا محمد و علی ال سیدنا محمد

تمام شد

شرح برہان الشاقین

از سلطان الاولیا صاحب لقطیۃ الکبریٰ حضرت میر سید محمد کاظمی
قدس اللہ سرہ العزیز

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

”قوله تعالى وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَصْرِ بِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَفَكَّرُونَ۔ ما چہاں برادر بودیم از نہ وہ سہ برہنہ بودند ویکے جاہ نہ داشت
آن برادر برہنہ قدرے زرد آستین داشت۔ ببا زار رفتیم تا برائے
شکار تیر و کمان بخریم۔ قضا رسید ہر چہاں کشتہ شدیم بہت و چہاں زندہ بنائیم
آنچہاں چہاں کمان دیدیم سہ شکستہ بودند ویکے ہر دو گوشہ و ہر دو خانہ نہ داشت
آن برادر برہنہ زردار کمان بے گوشہ و بے خانہ را بخرید۔ تیرے می
بایست۔ چہاں تیر دیدیم سہ شکستہ بودند ویکے پروپیکان نہ داشت۔ تیر بے
پیکان خریدہ بطلب صید بصرہ شدیم۔ چہاں آہو دیدیم سہ مردہ بودند ویکے
جان نہ داشت۔ برادر برہنہ زردار کمان کش تیر اندازان کمان
بے گوشہ و بے خانہ آن تیر بے پروپیکان را بران آہو سے بیجان
زہر کنندے می بایست تا صید را بقتراک بندیم۔ چہاں کند دیدیم سہ

پارہ پارہ بودند و یکے ہر دو کرانہ و میانہ نہ داشت۔ صید را بآن کند بیکرانہ
و بے میانہ برسقیم۔ خانہ می با بیست کہ مقام کینم و صید را بچنتہ سازیم۔ چہار خانہ
دیدیم سہ در ہم افتادہ بودند و یکے سقف و دیوار نہ داشت در آن خانہ بے
سقف و بے دیوار در آدیم۔ و یکے دیدیم بر طاق بلند نہادہ کہ بہیچ وجہ و حیلہ
دست بآن دیگ نمید سپہ چہارگز زیر پا لے کند دیدیم تا دست بآن دیگ
رسید چون شکار بچنتہ شد شخصے از بالا لے خانہ بیرون آمد و گفت کہ بخش تن
بدہمید کہ نصیب مفروض دارم برادر کامل مکمل در کین نشستہ بود استخوان
شکار از آن دیگ بر آورده بر تارک سر و سے زد۔ درخت زرد آلو از پائے
پائے و سے بیرون آمد۔ بر سر آن درخت رفتیم۔ خرزہ کاشتہ بودند و بفلک
آب میدادند۔ از آن درخت باغ بنجان فرو در آویدیم و قلیہ زردک سقیم
و باہل دنیا گذشتیم۔ چندان بخوردند کہ آماسیدند۔ پنداشتند کہ فریہ شدند از
خانہ بیرون نتوانستند رفت۔ در آنجا در بنجاست ماندند و ما با سانی از کید
آن بیرون آدیم و پردر خانہ بچفتیم و بسفر روان شدیم۔ آری باب حقیقت
و اولوالالباب معرفت سر این خیالات باز نمایند۔

بیت

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد خدا و نعت سید الانبیا و منقبت آل و اصحاب مقتدا و فتح
رے باطن اراے سالکان مسالک باد کہ روزے این بندہ بیکار ^{نیست}
سید محمد و آل خاکسار تنہا نشستہ بود ناگاہ و وقت از فقر و آوار گردیدند یک
ورق کاغذم قوم مشغل بر تمیثا ہے اسرار کہ قتل با سانی حل آن نتواند نمود آردند
و گفتند کہ این ورق را از ملطوطات زبان گوہر فشان سید محمد حنی کیسہ و آرد

نور اللہ مقدمہ یافتیم و بخدمت فضلا و علما بردیم و اسکشاف معانی آن کردیم
 فرمودند کہ این کلمات مہملہ نتیجہ خیالات بے فائدہ است معانی نادر و کلام
 سید محمد کیسو و راز نخواہد بود۔ از آنجا پیش فقراے صاحب ارشاد و شیخ
 پاک اعتقاد بردیم و التماس حل این رموز مشککہ کردیم جواب دادند کہ این عبارت
 اسرار عاشقان حق و متان جام معرفت مطلق است و غیر از ایشان کسے
 را دسترس برادر اک مقاصد آن نیست۔ پس ما چون از ہر دو جاننا امید
 شدیم این ورق پیش شما آوردیم کہ بد اینم چرا کہ خواجہ بندہ نواز کیسو و راز
 این کلمات را مہملہ نفرمودہ اند البتہ فائدہ در آن درج کردہ باشند۔ اکنون
 شما چہ میفرمایید۔ گفتیم اے درویشان این ورق کاغذ بہا سپارید و بعد از دو
 سہ روز تشریف آرید تا فکرے در آن نمایم اگر بقتل قاصر بندہ در آید برائے
 شما شرح این کلمات بیاریم و این عقدہ مخفی بر صاحبان فطرت بکشایم
 گفتند کہ مقصود ہمین است۔ پس قلم برگزفتم و توفیق از حق خواستم و با مدد درج
 پر فتوح آن بزرگوار شرح کلمات مذکور باین نوع آراستم۔

قوله تعالى وَ تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُظِرَ بِهِمُ النَّاسَ لَعَلَّهُمْ
 يَتَفَكَّرُونَ۔ تقدیم این آیت بر کلمات مقصودہ برائے تبیین حقایق
 و پروردہ تمثیلا و ترغیب تفکر و راستدراک آن مطالب است۔ و معنی
 آیت اینست کہ ما تمثیلا را مثل میزنیم برائے ناس تا فکر و غور در آن
 نمایند و ازین مثلها مدعا را بکشایند۔ حق اینجا ناس فرمود انسان نگفت
 چرا کہ انسان دیگر است و ناس دیگر۔ بدانکہ آدمی چہا رنگونہ است انسان
 و آدم و بشر و ناس و برائے ہر نامے مقایسہ است یعنی در ہر مکان کہ
 میرسد یک صفت تازہ و رو پدید میشود و مناسب بان صفت موسوم

میگردد. پس در وقتی که روح مجرد بود و هنوز بقالب جسمانی اتصال و اختلاط نیافته بود هرگاه که امانت را قبول نمود انسان گفته شد *قوله تعالی لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ* - بعد از آن چون خاک خمیر شد و قالب مرتب گشت نام او آدم گردید *قال النبی صلی الله علیه و آله وسلم* کنت نبیاً و آدم بین الماء والطین - بعد از آنکه از نفخ روح امتزاج علوی و سفلی با هم مرکب شد و لطافت نور روحانی و کثافت خلقت جسمانی هر دو شریک شدند در آن صورت بشر گفته شد *قوله تعالی اِنِّیْ خَالِقُ بَشَرٍ اَمِّنٌ طَیْنٍ* - بعد از آنکه لاهوت غفلت و نیان در او پیدا شد و عهد فراموش کرد و حرف شیطان را شنیده گندم خورد آن زمان ناس گفته شد یعنی نسیان کننده *قوله تعالی وَاِنَّ کَیْثاً مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَکَا فِرَءُونَ* - پس کیسه شقی و سرپایید است مثل کفار و فاسق و ناس است و کیسه اوصاف ^{نجات} حمیده کم دارد و اخلاق ذمیمه بیشتر مثل راقم حروست و دیگر مسلمین او بشر است او در قید بشریت مانده و کیسه اخلاق ذمیمه کمتر و اوصاف حمیده بیشتر دارند و در عبادت الهی سرگرم است مثل مومنان صالح و عابدان قانع او آدم است که آثار آدمیت از او باقی نماند هر میگردد - و کیسه نفس او مطیئنه شده باشد و از کدورات بشریت پاک گردیده و در عبودیت و محبت الهی و خناسی خود بدرجه کمال رسیده مثل انبیاء و اولیای کامل از انسان است - انسان شدن مشکل است بلکه آدمیت هم کیاب است و عالم پر از ناس و بشر است - پس خلاصه مقصود این تقریر آنکه خلقت انسانیت که حقیقت روحانیت اول شده و خلقت آدمیت و بشریت و ناسیت که حقیقت جسمانیت و

از امتزاج قالب صورت یافته بعد از آن شده - لہذا سید حسینی[ؑ] اول از حقیقت روحانی شروع نموده میفرماید کہ ما چهار برابر او بودیم^{بہر آنکہ او را در عالم غیب} فرد از چارگونہ ارواح است نباتی و حیوانی و انسانی تا طاق کہ از آن نفس نامطقہ گویند و انسانی قدسی - اگرچہ محققان در ارواح اربعہ جمادی را دخل نموده روح انسانی ہمہ را یک قسم شمرده اند لیکن در روح جمادی فقط قوت ثقل جسم است کہ مثل^{نہ از} ارواح دیگر قوت نشو و نما ندارد و مقصود درین مقام آن ارواح اند کہ استعدا قوتہا و قابلیتہا دارند و آن نباتی و حیوانی و انسانیست - و ارواح انسانی کیسان نیست در عوام الناس دیگر است و در انبیاء و اولیاء روح کامل دیگر - و سید محمد گمیسو در از ارواح اربعہ کیے را کامل و مکمل شمرده یعنی روح انسانی کہ در ہر کس کامل بنی باشد بنا بر آن دو قسم تفریق یافت نامطق و قدسی - اما روح نباتی یعنی اشجار و گیاهاتہا قوت نباتیت دارد کہ نشو و نما و صفا و طراوت است - و روح حیوانی یعنی روح بہائم و طیور با وجود قوت نباتیت قوت حیوانیت ہم دارد و آن اکل و شرب و خواب و بیداری و تولد و تناسل است کہ در نباتی نیست - و روح انسانی با وجود قوت نباتیت و حیوانیت قوت انسانیت نیز دارد و آن نامطقہ و ممیزہ است کہ در نباتی و حیوانی نیست - و روح قدسی یعنی روح انسانی کامل با وجود قوت نباتیت و حیوانیت و نامطقہ ہر آئینہ قوت قدسیہ نیز دارد کہ آن صفات ملکی و کشف معاملات غیب است کہ در آن سہ ارواح نیست - پس میفرماید کہ ما چارگونہ ارواح بودیم رباعی ذہ بار بگفتت کہ نہ بار نگیسہ بگریز ز ہشت و ہفت ز ہزار گیر شش پنج و چہار و سہ و کا نکنند بگذار دوی را و کیے یار گیر

مراد از ده براسے بیت و نہ مراد از نہ طبق آسمان و ہشت مراد از ہشت بہشت است و ہفت مراد از ہفت دوزخ است و شش مراد از شش جہت است و پنج مراد از حواس خمسہ است و چہار مراد از اربع عناصر است و سہ مراد از موالید ثلاثہ است و مراد از دودین و دنیا است و مراد از یک اللہ است اترنہ وہ یعنی از نہ فلک چرا کہ ارواح افلاکی اند و اجسام خاکی۔ اما افلاک سببہ از قمر تا زحل و مشتری مشہور اند و ہشتم فلک منازل و نہم فلک البروج عرش و کرسی را شمرده اند و نہ فلک مقرر نموده اند اما ارباب عرفان کہ بیدہ باطن دارہ وجود را دیدہ اند عرش و کرسی را ماورائے فلک المہا نزل و فلک البروج مشاہدہ نموده اند و نہ فلک را غیر از عرش و کرسی شمرده اند۔ تسہ بر ہمنہ یو و نہ یعنی ناقص بودند و از لباس کمالیت عریان و آن روح بنائی و حیوانی و انسانی ناطق است کہ آہنا ہنوز بد رجہ لطافت نرسیدہ اند کہ اوصاف قدسیہ ندارند نسبت بروح قدسی بیجا مہ اند۔ و یکے جا مہ نہ داشت یعنی جسم و جسد نہ داشت و آن روح قدسی است یعنی روح انبیا و اولیا کہ آلودہ بکدورات جسمانی نیست بر خلقات آن سہ قسم ارواح کہ متعلق بہ ابدان اند و روح قدسی موصوف بفیضہ است کہ از جناب قدسی میرسد چون روح انسان مورد فیوض قدسی میشود آن وقت موسوم بقدسی میگردد و پس نسبت بآن سہ ارواح از کثافت جسمانی پاک است۔ آن براور بر ہمنہ قدرے زرد و آستین داشت مراد از زگر گچ مخفی است بموجب حدیث قدسی کنت کنسرا خفیفیا فاحبیت ان اعتر فخلت الخلق یعنی بودم من گنج پوشیدہ پس بد رستیکہ دوست داشتم اینکہ شناختہ شوم پس آفریدم خلق را تا شناختہ شوم۔ شناسائی آن گنج مخفی

چنانچه حق شناختن است تنها روح قدسی دارد پس از گنج مخفی روح قدسی فیض مییابد بنابراین زرد آستین داشت - بها ژار رفیقیم یعنی بازار کثرت تعینات و تنوع ممکنات که از تصرف اسما و صفات حضرت واحدیت در دائرہ وجود در آمده اند - تا بر اسے شکار تیر و کمان بخریم مقصود از شکار مکاشفہ انوار ذات و صفات خالق بے همتا است - قضا رسید هر چهار کشته شدیم یعنی در معرض خطاب آدمی چرا که آیتہ کریمہ ذَاذِ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدُهُمْ عَلَى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ تَالْوَا بِلٰی شَهِدْنَا چون آفرید

لَا اَنَّا مطلق ارواح را پیش از اتصال آن با بدن بر اسے بستن عہد یشاق و علم خویشتن جلوه داد و ارواح بہیبت آن از ہوش رفتند گویا کہ کشته شدند - و بست و چہا ر زنده برخاستیم یعنی بعد از آنکہ ارواح بجناب اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ نواخته شدند در جواب بلی شَهِدْنَا گفتند کہ ایشا نرا اندتے و راختے حاصل شد کہ گویا باز زنده شدند و در استعداد خود قوت ہا دریافتند و مقصود ازین بست و چہا ر آست کہ در چہا ر قسم ارواح بست گونه قوت یافتیم چون چہا ر را بست ضم کنم بست و چہا ر میشود - اما از ان بست گونه قوت ہا در روح بباقی پنج قوت کہ با ذبیہ و ماسکہ و نامیہ و ہاضمہ و مولدہ است اما با ذبیہ یعنی نباتات آب و ہوا را در خود جذب میکند و ماسکہ یعنی آرزو مسک نمودہ در خود نگاہ میدارد و ہاضمہ یعنی آب و ہوا ہضم میسازد و نامیہ یعنی نمو میکند و نشو و نما میسازد و مولدہ یعنی برگ و گل و میوہ از آن ہا تولد میشود و در ارواح حیوانی نیز زیادہ بر آہن پنج قوت کہ آن ذائقہ و شامہ و باصرہ و سامعہ و لامسہ است - اما ذائقہ ماکولات و مشروبات دارد و تلخ و ترش

و شیرین را از هم فرق مینماید. شامه یعنی امتیاز بودا شنیدن میکند. و با صره
 یعنی می بیند. و سامعه یعنی صداها را میشنود. و لامسه یعنی لمس بدن گرمی و سردی
 و نرمی و درشتی را درمی یابد. و در روح انسانی هم زیاده برین پنج قوت عقل
 مدركه و تخيله و حافظه و فكر میزه و حسیه مشتركه. اما عقل مدركه یعنی بنی آدم عقل نظری
 و عملی دارد و در نقل می آرد هر چیز را و تخيله یعنی قوت خیالهاست و در دراز
 دارد و حافظه یعنی حقایق اشیا را حفظ می سازد و فراموش نمیکند بر خلاف حیوانات
 و فكر میزه یعنی قوت امتیاز در حقیقت نیک و بد و حق و باطل دارد. و حسیه
 مشتركه یعنی چنانچه حیوانات پنج حواس ظاهر میدارند آدمی زاد نیز پنج حواس
 باطن هم میدارد و مشتركه بحواس ظاهری چنانچه مولوی معنوی فرماید مثنوی
 پنج صها هست جز این پنج حس آن چو زر سرخ این صها چو مس
 حس ابدان قوت ظلمت میخورند حس جان از آفتاب میچرخند
 و ظاهراست که دیدن و شنیدن و چشیدن و بوئیدن و لمس کردن آدمی
 زاد دیگر است و حیوانات دیگر. و در روح حیوانی قدسی نیز زیاده بر اینها
 پنج قوت اول لطافت و بکروچی و صافی. و دوم سیرت ملکی که محتاج بخور
 و خفتن و امثال آن نیست. و سوم کشف قبور و گنوز یعنی آگاهی از حال
 و فتنها که در خاک اند. چهارم مشاهده عالم ملکوت که عالم غیب و عالم امر است
 و مکاشفه عالم جبروت که عالم صفات و لا الهوت که عالم ذات است
 پنجم الهام یعنی از غیب الهام میشود با موخر غفیه. پس ارواح اربعه بابت گونه
 قوت بست و چهار رزده برخاستند. اگر کسی گوید از جای که شما خبر میدهب
 این چهار گونه ارواح هنوز در قید جسمانی نیامده بودند پس این قوتها
 در استعداد آنهاست. و این قابلیتها را در خود یافتند آنکه این قوتها از

ارواح بنظور آئند۔ آنگاہ چہار کمان دیدیم مراد از چہار کمان مجاہدہ و مراقبہ و مشاہدہ و مکاشفہ است اول جہاد اکبر با نفس امارہ یک کمان کشی است۔ دوم در تصور مرشد دینی وغیرہ آن مراقبہ تم شدن دیگر کمان کشی است سیوم از مراقبہ بمشاہدہ اسرار ملکوتی دل را کشیدن و نرم ساختن دیگر کمان کشی چہارم شکار تجلیات بمکاشفہ انوار ذات و صفات نمودن دیگر کمان کشی سہ شکستہ بود یعنی کمان مجاہدہ و مراقبہ و مشاہدہ چرا کہ مجاہدہ و مراقبہ بے مشاہدہ تجلیات آثاری و اخالی کہ مخصوص بعالم خلق و عالم امر است ناقص است و مشاہدہ کہ شامل بر تجلیات آثاری و اخالی است نسبت بمکاشفہ تجلیات صفاتی و ذاتی کہ مخصوص بعالم جبروت و لاہوت است ناقص است۔ و یکے ہر دو گوشہ و ہر دو خانہ نہ داشت یعنی کمان مکاشفہ انوار ذات و صفات زیرا کہ ذات حق از مکان و زمان و از ابعاد ثلثہ کہ طول و عرض و عمق باشد و از جہات ستہ کہ قبل و بعد بین و یار و تحت و فوق باشد منزہ و مبرا است پس ہر دو گوشہ و ہر دو خانہ نہ داشت۔ آن برادر برہنہ زر و ارینی روح انسانی قدسی کہ چہیزے از گنج مخفی در دستش بود۔ کمان بے گوشہ و بے خانہ را بخرید یعنی از مجاہدہ و مراقبہ و مشاہدہ بمکاشفہ رسید و آرا خوش کرد۔ تیرے می بایست برائے شکار کردن تجلیات ذاتی و صفاتی از کمان مکاشفہ چہار تیر دیدیم مقصود از چہار تیر چہارگونہ ذکر است جلی لسانی و جلی قلبی و مخفی قلبی و مخفی سری چرا کہ برائے شکار مقصود تیرے نیست بہتر از نام خدا و یا خدا۔ اما جلی لسانی آنست کہ کسے یاد خدا بزبان کند و دل از تعلیم و اجلال آن نام غافل باشد و جلی قلبی آنست کہ بغرمودہ دل و اعتقاد

عتراف بر عظمت و اجلال حضرت صمد بیت نام حق بر زبان یاد نماید۔
 غنی قلبی آنست زبازاداران و غلے نباشد بلکہ دل از روئے تعظیم و اجلال
 رخود ذکر حق نماید۔ و غنی سری آنست کہ زبان دل را ہمداران حال
 منش نباشد بلکہ روح و سر از جوش محبت بفنائے نفس و قالب ذکر محبوب
 فیضی نماید۔ سہ شکستہ بود ندینی ہر دو قسم علی و غنی قلبی نیز چرا کہ این ہر
 سہ ذکر نسبت بخفی سری ناقص اند و انبیا و اولیائے کامل علی الاتصال
 ر ذکر سری مشغول اند۔ و یکے پر و پیکان نداشتت غرض از پرو
 یان یا وری زبان و دل است و گرنہ ذکر خفی سری از ہر دو بے نیاز
 ست۔ تیر بے پر و پیکان خریدہ ہند این تیر را برگزید و خوش کرد۔
 بطلب صید یعنی تجلیات صفاتی و ذاتی بصحر اشدیم یعنی بصحر
 ارہ وجود در رفیقیم۔ چہار آہو و پیدیم یعنی چہار عالم ناسوت و ملکوت و
 بروت و لاہوت زیرا کہ شکار گاہ تجلیات جز این چہارم عالم نیست اما عالم
 سوت کہ عالم خلق و عالم شہادت و عالم آئنا را است شکار گاہ تجلیات
 ناریست و ملکوت کہ عالم امر و عالم غیب و عالم افعال است شکار گاہ
 فلیات افعالیست۔ و جبروت کہ عالم واحدیت و تجلی ثانی و عالم صفات
 ست شکار گاہ تجلیات صفاتیت کہ مشتمل بر کثرت اضافات و بعد
 تبارات است و لاہوت کہ عالم احدیت و تجلی اول و عالم ذات است شکار
 و تجلیات ذاتیت کہ مخصوص بوحہ ت و یکتائی ذات است سہ مردہ بود ندینی
 الم ناسوت و ملکوت و جبروت کہ اینہا نسبت بلاہوت کہ ہویت بحت است مردہ اند
 وجود و آئنا و افعال و صفات مشروط بوجود است و یکے جان نداشتت یعنی
 لم لاہوت کہ عالم ذات است و این روشن و مبرہن است کہ حیث ذات آن

حی و قیوم وابستہ بجان نیست بلکہ او خود محی است و جان آفریدہ اوست
 براور برہمنہ زردوار کمان کش تیر انداز یعنی روح انسانی قدسی
 از ان کمان بے گوشہ و بے خانہ کہ مکاشفہ باشد آن تیر بے
 پرو پیکان را کہ ذکر خفی سری باشد بر آن آہو بے بیجان زوینی بیا
 غیب ہویت کہ عالم ذات است الفت گرفت کمندے می بالست
 تا صید را بفتر اک بندیم یعنی ضرور شد کہ فکر کنیم تا این شکار از دست
 نہ رود و با سرور روح مکاشفہ ذات و صفات حق پیوستہ و محکم بستہ باشد چرا
 کہ شیطان در کمین است حضرت موسی علیہ السلام گفت کہ مَا أَتَشْنِیْہُ
 إِلَّا أَتَشْنِیْطُنَّ یعنی مراد فراموشی نینداخت مگر شیطان ہر گاہ کہ آن ملعون
 ۱۴۶ دن دل موسی علیہ السلام را کہ پیغمبر خدا بود در فراموشی انداختہ بدیگرے چہ رسد نفوذ
 باللہ منہ چہا رکمند و بدیم یعنی کمند عزالت و کمند خلوت و کمند الفت و
 کمند وحدت۔ اما عزالت گوشہ گیری و کم اختلاطی با خلایق است و خلوت تنہا
 و ریاضت حق بودن است و بیچ کس را پیش خود و بیچ خطرہ در دل خود راہ مذاکر
 است۔ و الفت در دام محبت محبوب گرفتار شدن است و وحدت با
 محبوب یکے شدن و از خود کلی برآدن است سہ پارہ پارہ بود ندینی کمند
 عزالت و خلوت و الفت چرا کہ عزالت و خلوت یقین کہ بے الفت و محبت حق پارہ پارہ
 اند و الفت نیز بمرتبہ وحدت با محبوب نزد ناقص است زیرا کہ شان عشق و
 معراج آن ایست کہ دورا یکے سازد و از دولی فیما بین اثرے نگذارد
 و یکے ہر دو کرانہ و میانہ نہداشت در فرس قدیم کنارہ را کرانہ گویند
 یعنی کمند وحدت کہ عالم کیتای ذات است یقین کہ کرانہ و میانہ مذاکرہ

معہ این قول حضرت ابروہن و مت علیہ السلام۔ در ہر دو شہنامے منقول ہنہا از سہولت بلفظ "موسی" نوشتہ شدہ است
 ع ج

از جہات ستہ و ابعاد ثلثہ مبہرا است۔ صید را بان کمند بیکر آنہ و نینز
 ہمیانہ بر بستیم یعنی بر خود لازم گرفتیم۔ خانہ می بایست کہ مقام کنیم
 و صید را پختہ سازیم یعنی روح را بان ضرور مند ہر چند کہ قدسی باشد
 تا در ان صید پختہ شود از قوت روح قوت قلب حاصل آید چہا رخا
 و دیدیم یعنی عناصر رباعہ کہ خاک و باد و آب و آتش است سہ در ہم افتادہ
 بودند خاک و آب و آتش چہا کہ خاک منہدم میگردد و آب خشک میشود و آتش
 می میرد و یکے سقف و دیوارنداشت آن باد است یعنی ہوا کہ
 سقف و دیوار ندارد و مجسم نیست و یک روح است۔ در آن خانہ بے
 سقف و بے دیوار در آیدیم یعنی در خانہ عشق حق کہ مقام لطافت
 است و فی الواقع در خانہ محبت الہی جہانیت نیست و ہوا کے آن خانہ
 لطافت بکروح است۔ دیگرے دیدیم یعنی دیگر عشق کہ ہمیشہ در جوش
 است بر طاقی بلند ہواہ یعنی بر طاق سعادت کہ آن طاق کمشکوۃ
 فِيهَا مَصْبَاحٌ است و در کلام مجید آمدہ اللّٰهُ نُورُ السَّعَادَاتِ وَالْاَزْوَاجِ
 مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَةٍ فِيهَا مَصْبَاحٌ ط الْمَصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ط الزُّجَاجَةُ
 كَأَنَّهَا الْكُوكَبُ ط رَبِّي يُوْتِي دُمْنُ شَجَرَةٍ مَّبْسُوكَةٍ يَٰ بَنِي خَدَانُورِ آسمان
 وزمین است و تمثیل نور او مثل طاقچہ است کہ در آن چراغ است و آن
 چراغ در شیشہ است شفاف مثل تارہ درخندہ و مالیدہ شدہ است
 از شجرہ مبارک۔ اریاب عرفان و متحقان گفتہ اند کہ روح مومن طاقچہ است
 و نور روح محمدی شیشہ است بر ان طاق و نور وجہ اللہ چراغ است در ان
 شیشہ کہ بہیچ وجہ و حیلہ دست بان دیگر نمیرسد چہا رگز زیر
 پایے کند دیدیم یعنی چہا رگونہ فابدست آوردیم۔ اول فنائے استیصال

نفس امارہ و پاک شدن از اخلاق ذمیبہ نفسانی و شیطانی کہ آزار از کثیر
فرمایند۔ دوم فناے فانی شدن در تصور مرشد کامل کہ آزار فانی الشیخ گویند
سوم فناے فانی شدن در تصور حقیقت محمدی کہ زبدہ حقیقت انسانیت
کہ آزار فانی از رسول گویند۔ چہارم فناے فانی شدن در مکاشفہ انوار ذات
وصفات و قدم بر راہ موت و اقبل ان تموتوا کذا شتن کہ آزار فانی ادا
دانند۔ پس ہر گاہ کہ باین چہارگونہ فنا فانی شدیم تا دست بآن دیگر
رسید چرا کہ بے فناے خود دست بنعت عشق حقیقی نہیں رسد۔ چون شہ
پنچتمہ شد یعنی ضابطہ کمال رسید شخصی از بالائے خانہ بیرون آ
یینی ابلیس ملعون۔ بالائے خانہ برائے آن فرمودہ کہ ابلیس از آتش
چنانچہ خود گفت خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ آتَشٍ سَرَّكش است میل بہ با
میکند پس ابلیس از بالا سر بر آورد و گفت کہ بخش من بدہم
کہ نصیب مفروض دارم قولہ تعالیٰ وَ اِنْ يَدْعُوْكَ اِلَّا
شَيْطٰنًا مَّرِيْدًا لَّعَنَهُ اللّٰهُ۔ اَوْ قَالَ لَا تَتَّخِذْ مِنْ عِبَادِكَ
نَصِيْبًا مَّفْرُوضًا وَلَا ضَلَّ عَنْهُمْ وَلَا مَنِيَتْ لَهُمْ وَلَا مَرَأَتْ لَهُمْ
یعنی اشقیاء دعوت نمیکند مگر شیطان مردود را و لعنت نمودہ خدا و را و
شیطان در جناب الہی گفت کہ ہر آئینہ میگیرم از بندگان تو نصیب فرض
کردہ شدہ یعنی گمراہ میکنم آنہا را در امانی یعنی در آرزو ہے دور در آرم
اندازم و امر میکنم آنہا را بسوے اعمال خبیثہ و شنیعہ افعال بنا بر ان شیطان
خواست کہ خلتے اندازد۔ برادر کامل مکمل یعنی روح انسانی قدسی بچند
کمالات رسیدہ در کمین نشستہ بود یعنی از کمر آن ابلیس پر تلیس غافل
بنود۔ استخوان شکار از ان دیگر بر آوردہ بر تارک سر

ز و مراد از استخوان شرک نخی است که هر چند آدمی مومن و صالح باشد تا بقامت
 وحدت نرسیده است از اثبیت که دوی است یعنی و هم خودی بر نیامده شرک
 نخی دارد روح قدسی پاک خازن نعمت و وحدت است آن استخوان شرک
 نخی را از دیگ عشق بر آورده بر سر آن سگ زرد و رخت زرد آلود از
 پاشنه پای و سبب بیرون آمدن شجره خبیثه که درخت حب دنیا
 است و در دلهای مردم ریشه دوا پنده از قدم نامبارک ابلیس پیداشد
 قوله تعالی اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ مِنِّي اَصْلُ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ
 رَعُوسٌ اَنْشِيْطِلِيْنِ یعنی بدستیکه شجره خبیثه درختی است برآمده در
 فقر و زرخ یعنی درک الماسفل و طلعت آن مثل سرهای شیاطین است
 بر سر آن درخت رفیقیم یعنی نزدیک آن درخت زرد آلود رفیقیم کجیم
 عبرت تماشا بین آن شدیم که نمره اش زرد روی دایره است حسره زده
 کاشته بودند مقصود از خربزه اهل دنیا است که برای لذات جسمانی
 بر یکدیگر می افتند و بفلاخن آب میدادند مراد از فلاخن رجوع و قبول
 مردم است یعنی اهل دنیا حب مال و جاه را بر رجوع و قبول خلق پرورش
 میکردند از آن درخت یا ذنجان فرو آورده ایم یعنی با دغور
 را که نشان رویا هی است ازان بزیر انداختیم و قلیه زرد و ک ساجیم
 یعنی قلیه زرد که طلاست زرد است بچیم و با اهل دنیا گذاشتیم که این
 رویا هی دایره زرد روی ایشان بود چندان بخور و ندینی آن قدر
 از روی حرص در آن لقمه تصرف کردند که اما سید ندیدند اشتند که
 فربه شدند فربهی تن پروران در نظر ارباب بصیرت آماس است که
 آنها اشتباه فربهی کرده اند از خانه بیرون نتوانستند رفت یعنی

از خانه دنیا چه که گذرگاه مافیت تنگ است اهل تجرید و تفرید ازین گذرگاه
 تنگ میتوان گذشت که فریبان مال حرام که آلوده به علایق جسمانی اند از
 خانه دنیا برآمدن نتوانستند در آنجا درنجاست ماندن یعنی درنجاست
 دنیا چنانچه رسول اکرم صلی الله علیه و آله وسلم میفرماید الدنيا جيفة
 وطالبها كلاب یعنی دنیا مردار است و طالبان آن مردار سگانه
 و ما به آسانی از کید آن بیرون آمدیم یعنی به امداد فیض قدسی از دست
 خطرات شیطان رها شدیم و کفر شیطان با ما کار نتوانست کرد قوله تعالی إِنَّ كَيْدَ
 الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا و بر در خانه نجفتم در دوازده برآمدن از خانه دنیا و دل
 شدن در خانه عقبی قبر است که آنرا اول منزل گویند یعنی از خانه دنیا نقل کرده
 در گور که در دوازده است خوابیدیم و نه گفت که مردیم چرا که دوستان خدا موت
 اختیاری بدست آورده از فانی الله بمرتب بقا با الله رسیده اند و همیشه زنده اند یعنی
 و فتن آنها از دنیا انتقال کردن است از یک خانه بخانه دیگر چنانچه رسول مقبول علیه
 السلام فرموده است ان اولیاء الله لا یموتون بل ینتقلون من دار الی دار و پروردگار
 عالمیان نیز اشاره فرموده و لَا تَقُولُوا لِمَنْ یَقْتُلُ فِی سَبِيلِ اللَّهِ
 أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْیَاءٌ وَ أَكْثَرٌ لَا تَشْعُرُونَ یعنی گویند شما
 در آن کسانیکه خود را در راه خدا کشته اند مردگان یعنی آنها را مرده نگویید
 بلکه زنده اند لیکن شما شعور ندارید که این معنی را و یا بیدرس میفرمایید که
 بر در خانه نجفتم و به سفر روان شدیم یعنی سفر عقبی که سفر از فانی الله
 بسوی بقا با الله است - باید دانست که ارباب عرفان فرموده اند
 السفر سفران سفر الی الله و سفر فی الله یعنی سفر و قسم
 است سفر بسوی خدا و سفر در خدا - تا اینجا که بیان شد ما چنین و چنان

کریم اول سفر الی الله بود دوم سفر فی الله یعنی سفر در خدا آن سفر اول تمام
 باختر آمد و این سفر دوم فی الله همیشه برقرار ماند. **ارباب حقیقت و تحقیق**
 والوالالباب معرفت سر این خیالات باز نمایند یعنی اهل
 سلوک باطنی بتعرف و شناسائی ازین راز تمثیلهای بکشایند و ادا نمایند.
 الحمد لله که بر تواله خدا پوشیده نماند که آنچه منکشف شده بود در خدمت^{نورانی}
 اولی الالباب عرض نمود اگر کسی این شرح را پسند نفرماید ما آزرده
 نمیشویم بهتر ازین تقریر نمایند والسلام والا کرام.

تت

شرح برہان العائقین

از

مولانا محمد رفیع الدین محدث دہلوی قدس سرہ العزیز

بسم اللہ العظیم

بعد از حمد حضرت الہ و درود بر پیغمبر و الاجاہ و بر آل و اصحاب
دین پناہ بندہ مسکین محمد رفیع الدین بن شیخ الاسلام زبدۃ العرفا بشیخی
و سندی ولی اللہ ابن الشیخ العظیم مولانا عبد الرحیم اسکنما اللہ فی علیین
والحقہ بلفہ الصالحین و امینہاید کہ بلفظی از یاران حل سمری از اسما حضرت
غریب نواز محمد گیسو و راز قدس اللہ سرہ در خواستند انجہ حاضر الوقت
شد بشرتیم می آید۔

لے این معارف موسوم بہ برہان العائقین است مضمون متعلقہ است کہ حضرت سید محمد گیسو در از علیہ الرحمہ
تحریر فرمودہ اند و این را باکت ب اسما را اسرار کہ یکے از تعانیات او شان است ایچہ تعلقی
نست۔ آن بزرگ را کہ دین معارف پیش مولانا محمد رفیع الدین قدس سرہ آورند با مسامحت شد کہ این را
سمری از کتاب اسما را اسرار انگاشتند۔ ع۔ ح۔

عقودہ فیہ از "مولانا حضرت خواجہ خواجگان معین الدین چشتی را میگویند حضرت سید محمد گیسو در از لقب "بندہ ناز مشہودان
ع۔ ح۔

قال الحارث المحقق رفعه الله قدره باسمه سبحانه الحمد لله رب
 العالمین والصلوة والسلام علی رسولہ محمد والہ اجمعین
 قوله تعالی - وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
 بدانکہ ما چهار برابر آوردیم یعنی کون و فساد چهار عنصر بودند از نه و یمن
 یعنی در جوت نه فلک سه جامه نداشتند یعنی تار و هوا و مایع و طون که
 از نفوذ نظر مآل باشند داشتند بلکه شفات اند و یک برهنه بود و یمن
 ارض در دید چشم آشکار بود - آن برادر برهنه درست زرد را شکر
 داشت یعنی زمین فراوان صور و هیئات عرضیه در استعداد داشت
 ببا زار رفتیم تا بجبهت شکار تیر و کمان بجزیم یعنی همه در عالم ترکیب
 داخل شدند تا استعداد و بهی و کسی بدست آرند و تحصیل کمالات عالم
 تجرد نمایند قضا رسید هر چهار رگشته شدیم یعنی به استیلا و است
 فلکی و روحانی از کواکب و از باب الانواع تصور بسیار مخفی و مضمحل گشت
 بست و چهار رزنده بر خاستیم بعد از فعل و انفعال بست و چهار
 قسم مزاج پیدا شدند هشت مزاج اعتدال و هشت مزاج غیر اعتدال و هشت
 مزاج اختلال - بیانش آنکه تفاضلی حقیقی حرارت با برودت و یوست
 با رطوبت معامال است لاجرم مرکب را بجای آنکه انحراف نواهد بود
 بیک کیفیت بود چهار مزاج مفرد است و اگر بدو کیفیت غیر متضاد بود
 مزاج مرکب است این هشت مزاج اگر با فعال مبنی مرکب ملائم است
 مزاج اعتدال است و اگر مخالف است مزاج غیر اعتدال است
 اگر منافی است مزاج اختلال است - و چهار قسم ترکیب مراد باشد تصویر
 آنکه مساوات چند جز غیر مغلوب در مرکب متدعی اختلال ترکیب است

بسب تساوی میول و جز مغلوب قاصر بر اجتماع نتواند شد لاجرم یکے غالب
خواہد بود پس پیش ترکیب ثنائی دوازده محسوب شوند و چہار ترکیب ثلاثی نیز
دوازده و یک ترکیب رباعی چہار ازین بست و ہشت و ثنائی آب و
آتش و دو ثلاثی اینہا با ہوا فاسد است کہ ہوا مغلوب است بسبب رقت
توام سہل الانحراف است و بسبب آن لطیف جو ہر رنگ شریک غالب
گرفتہ تدافع مغلوب میشود بست و چہار ترکیب باقی صالحہ باشند۔ آنگاہ
چہار کمان دیدیم یعنی بعد از استقرار مزاج چہار درجہ کمال اول بلبلان
پیش آمد کہ ہر یکے برائے صد و آٹھ چوں کمال است سہ ناقص بود
یعنی صورت معدنی و نباتی و حیوانی از وصول ب عالم تجرد قاصر اند و یکے
و دو خانہ و دو گوشہ نہ داشت یعنی نفس ناطقہ کہ صورت انسانی است
و جز مادہ و صورت و دوطرف امتداد نہ داشت کہ مجرد بذات بود۔
آن برا و زر و دار برہمن آن کمان بے خانہ و بیگوشہ بخرید
یعنی بدن ارضی نفس ناطقہ را قبول کرد۔ تیرے می بالست یعنی نفس
ناطقہ را برائے ایصال یا مورخانہ چہ از ذات خود تو لے ڈرا کہ می یا بند
چہار تیر دیدیم سہ شکستہ بودند یعنی چہار قوت یافت یکے حس مشترک
کہ دریا بندہ صور جزئیہ است دوم وہم کہ دریا بندہ معانی جزئیہ است سوم
عقل کہ دریا بندہ کلیات است این ہر سہ شکستہ پائے اند با نچہ نظیر ندارد
و منتشر از محسوسات نیست نہی تواند رسید و یکے پروپیکان نہ داشت
یعنی چہار کم کہ نور ایمان از پریدن و زوال و تعلید و شبہات در آن آئین
است فان ایقین لا یحیل النقیض حالاً و یالاً۔ آن تیر بے پروپیکان
خریدیم و بطلب صید در صحرا شدیم یعنی بہ شرف ایمان صحیح مشرف

گشتہ بتائید آن طالب کشف حقیقت گشتیم۔ و تحقیق این نکته آنست کہ ہر نوع
 علی کہ ب حصول صورت باشد غالی از کیفیت و طلبیت نیست راہ بسوے
 بے کیف و اصل محض ندارد و وسیلہ وصول بآنحضرت جز معرفت اجمالی
 لخاصی صرف کہ ایمان بالغیب نام دارد نتواند بود۔ چہر آہو و یدیم
 یعنی بغیب دوام توجہ بعالم اطلاق چہار حقیقت مشہود گشت بسہ مردہ بود
 یعنی سہ حقیقت کہ باصطلاح اہل تصوف ناسوت و ملکوت و جبروت
 و باصطلاح اہل اشراق برارزخ و مثل و انوار و باصطلاح اہل حکمت طبیعت
 و نفس و عقل باشند اعدام امکانی اند و در قبضہ غیر کاملیت فی یہ الفضال
 جان ہر یکے کہ مدبر و باطن اوست در و خارج است۔ جان ناسوت
 ملکوت و جان ملکوت جبروت و جان جبروت لاہوت است و سیکے
 جان نہداشت یعنی چہارم کہ حضرت لاہوت است مدبر باطن ندارد
 بلکہ خود قیوم ہمہ و بطن الباطن است و بذات خود زندہ و جان ہمہ است
 آن برادر زردار برہنہ کمان کش تیر انداز ازان کمان
 بیجانہ و بیگوشہ و آن تیر بے پرو و پیکان بر آن آہوے
 بیجان زو یعنی آن شخص ارضی انسانی صادق الایمان ذات مقدسہ
 راہدہت ہمت ساختہ و آلات و معدات فطری و کبی فراہم آوردہ و
 کشش و کوشش علی و عملی نمودہ و طے مراطل واردات کردہ از علم الیقین
 بعین الیقین رسید و چون مجذوب سالک بود از راہ اندراج الہنایت و
 یومن و راہ الحجب آشناے حضرت لاہوت گردید۔ کمند سے محی
 بالیست تما صید را بفتراک بندیم یعنی معاملہ و علاقہ محی بالیست کہ
 از زمین الیقین بحتی الیقین بر آید و از غفلت بخلقیت گراید چہار کمند و یدیم

سہ پارہ دیکھے دو کرانہ و میانہ نہداشت یعنی چار معاملہ پیش آمدن و قطع و محبت کہ ہر سہ آلودہ غرض و قابل انقطاع بودند و چہارم فنا فی الوحدت کہ تخیل طرفین و وسط ندارد و صید را بدان گمندی بے کرانہ و سبے میانہ بر بستیم یعنی بواسطہ معاملہ چہارم اندرون جان را آشیانہ ہمارے لایقہ ساختیم و بطریق مطالعہ وحدت در کثرت جمال محبوب در خود دیدیم و از حق الیقین بہرہ یافتیم۔ خانہ می بالست کہ مقام کنیم و صید را بکشتہ سازیم یعنی قانون و طریقہ می بالست کہ بواسطہ ملازمت بر آن از حق الیقین بحقیقت الیقین و از تخیل بہ تحقیق عروج نموده شود و جمیع لطائف و طبقات را بزرگ معرفت منصف ساختہ و حجب وجود را فرق کردہ آید چہار خانہ دیدیم سہ در ہم افتادہ یعنی چہار طریقہ یافتہ شدہ روش اہل شریعت کہ مبنی بر تصحیح عبادات و اصلاح معاملات و تہذیب اخلاق و تعمیر اوقات بہ اوراد است و روش اہل عزیمت کہ مبنی بر مراعات پرہیز و حجاب دعوات و خواندن اسما و موکلات است و روش اہل طریقت کہ مبنی بر محافظت انفس و جلالت و ذکر با ضربات و تصورات است و اہل این ہر سہ با ہم منازعت و مناقشت دارند و از خرق حجب وجود فرد ماندہ اند و یکے سقف و دیوار نہداشت در ان خانہ بے سقف و بے دیوار در آمدیم یعنی چہار ارادہ اہل حقیقت کہ مبنی بر دوام شہود و تمیز یہ معبود و نفی وجود و بذل موجود و بظلیل جذبہ ملک و دودا است این راہ از سقف تقلید و دیوار قیود و رسوم بر تراست خود را در تربیت الہی کہ وَجَدَ لَكَ ضَالًا لَكَ هَدَى اشارت با دست حوالہ نمود این طریقہ را لازم گرفتیم و درین اثنا ترقیات در اسما و صفات می نمودیم

دیگے دیدیم بر طاق بلند کہ پہنچ جیلہ دست بان مئی رسید مینی
و موصول تہی ذات و راہ الہی کہ منبع اسما و صفات و معدن ارزاق روحانی
و جسمانی است منظور افتاد کہ تمام قواسم بشری از ان قاصر بودند و جبہ
غایت انکسار و نفی آثار و اعیان یا بجناب راہ نبود کہ اقرب مایکون
العبد الی ربہ و ہوساجد رفرے از آنست چہار گز منہا کے
زیر پائے کند دیدیم مینی چہار درجہ بطون فرورفتیم چہار طبقہ را از مالوفات
خود برکنہ دیدیم و بدن را در ریاضت و نفس را در مجاہدہ و قلب را در مشاہدہ
غفلت و روح را در شعاع احدیت بنوعی از تلاش محو ساختیم تا بعد مصلی
لاحق گشتیم و مقام کان اللہ و لہ یکن معہ شئی و ہوا لان کما
کان حاصل شد و اگر خواہی بدن و نفس را یکے گیری و چہار مین ثنائیہ
شماری چنانچہ پیش غلامے محققین مسلم است کہ مادام نظر اربعین مین ثنائیہ
و از اسے کہ مبداے یقین اوست بگذرد و خلطوق استعداد جزئی نمودہ
ہما شیون ذاتیہ نزد بحقیقت تہی ذات بدون آمیزش رنگ مراست
استعداد متہی لہ و اصل نشود دست بان و یک رسید مینی تہی حقیقی ذات
میسر گشت و در مرات و وحدت مشاہدہ کثرت اسما و صفات الہی و تعینات
و اعتبارات امکانی بحصول انجامید۔ بدانکہ مراد از نفس روح ہوائی است
و از قلب نفس ماطلقہ و از روح وجودیکہ وقت میثاق بود و از عین امتیاز
کہ در عالم الہی بود و از شیون ذاتیہ اندراج و اتحاد با ذات صرافت پیش
تمیز علی و علی چون شکار پختہ شد شخصے از بالائے خانہ فرود آو
کہ بخش من بدہید کہ نصیبے مفروض من دارم یعنی چون عارت
نہی شد و منہم مجموع کمالات و متحقق بجمع شیون و صفات گشت و ہر

شانے خط خود انویسے گرفت شان اسم افضل کہ او ابلیس است ظهور کرده مقابل شد
 کہ بتصدیق لا تَخْذَنْ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْسُورًا وضاحت من نیز حوالہ
 کنید برادر کامل مکمل و رحیمین ششستہ بود یعنی فیض روح القدس
 کہ مصداق وَاَيُّدُنَا بِرُوحِ الْقُدُسِ مِنْهُ يُلْقِي الْمَوْتُ بہر محافطت بتقتضا
 فَاتَّخَذْنَا مِنْكُمْ آلَةً مَّرْمُومَةً وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا آخرین مال
 بود استخوان آن تشکار را از دیگر بر آورده بر تارک سرو
 زو یعنی عقدہ الماخیل ذوہینی کہ مقتضائے کثرت اسماست بنا بر غیریت
 موسوم نموده سرو فرح حجاب ساختہ در نظر ظایق علم کرد چون استخوان تحلیل
 نمیشود و عمود بدن است و این عقدہ نیز بنی گشاید و مدار انتظام نشأتین
 است تعبیر بہ استخوان پر مطابق است۔ درخت سجدے از پاشنہ
 پائے او بیرون آمد یعنی اسفل طبیعیات وجود را کہ قدم شخص اکبر است
 و سنی است بہیولی اجسام و نمونہ وحدت ذات است از نظر غنقی دشتہ
 و کثرت صوری جو اہر و اعراض را کہ بر صفہ او شگفتہ و شلخ و برگ آورده و لا
 موجب تمیز ناظران نموده ہمکنار را بوضع مست و مدہوش ساخت کہ از حقیقت
 خود غافل بلکہ منکر گشتند چون درخت سجد مکر است تعبیر با و مناسب
 اقتادہ بر سر درخت زرد آلو رفتیم یعنی ثانیاً بتقاضای موافقت و
 مخالفت طبع در طلب مرغوب و ہرب از نا مرغوب سرگردان شد بد چون
 رنگ زرد دل فریب است صَفْرًا عَفَاقِ لَوْ نَهَا تَسْرًا الظَّهْرَيْنِ
 بہ زرد آلو تعبیر رفت خربزہ کا شستہ بود و مدینی ثانیاً گرفتار لذت و ملاوت
 و منہک و لغومت و فریب کہ ہر روز خربزہ حاصل است گشتند بفلاح
 آب می دادند مدینی تقاضای نفس و ہوا را بامانی و عقاید باطلہ پریشان

رجا باغیغ پرورش می کردند۔ ازان درخت با زبجنا نہ فرو دآ مدیم
یعنی کمالان در باطن خود اندیشیدہ نیایش بحضرت عزت بردند کہ بازداشتن
مردمان از مشتهیات محال وصحت باخلق وتالیف ایشان از براسے ہر آیت
بے زور و دولت دشوار بوسعت خلق ضرور و فتوح ظاہر منظور قلیہ زر و ک
ساختیم و بدینا گزشتیم یعنی فتوح ظاہر را فائدہ خلق عوام ساختند و بیشتر لذت
را مباح داشتند چون رنگ زر زرد است بزرگ مناسبت دارد چندان
خوروند کہ آماس شدند و پنداشتند کہ فرہ شدیم یعنی طاہان نہ
بحرص تمام تنہا گرفتند و گمان بردند کہ بہ سعادت رسیدند از خانہ بیرون
نخواستند رفت در بنجاست خود ماندند یعنی محبت دنیاوی و تیرگی
باطن وآلودگی شہوات و اخلاق ذمیمہ و عقائد سخیفہ در دل ایشان قرار
گرفت تاکہ زہد و طاعت برایشان سخت دشوار و موت بغایت ناسازگار
و خوشنوا گشت دہاے ایشان باین پلیدی پائے بند ماند و درین زندان
گرفتار و مآبآسانی از کید خانہ بیرون شدیم یعنی مثل جامعے کہ توفیق
رفیق و طوق جذبہ آلہی زیور گردن ایشان بود بآسانی از غرور دنیا و فریب
آن برستند و بر جہنم و از کمر آلہی قَامِلِی لَہُم اِنَّ کَیْدَی مَہِیْنِ
و بتسویل زین لَہُم الشَّیْطٰنُ اَعْمٰلُہُم نَجَاتِ یافتند و بدستاویر فَقَدِ
اَسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰی در آویختند و پیوستند و بمقر فی مَقْعَدِ
صَدَقِ عِنْدَ مَلِیْکِ مُقْتَدِرِ با گرفتند و بمقصد اقصی رسیدند۔ ارباب
تعرف برین حالات باز نہ مانند یعنی اہل معرفت باین محبت گرفتار

علیہ در شرح جہاے دیگر لفظ "بآد بجان" فرو دآء مدیم" است۔ ع۔ ح

علیہ در شرح دیگر لفظ "اہل دنیا" است۔ ع۔ ح۔

مئی شونکہ قبل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون انما یتذکر
اولو الالباب و درین فقرہ اشارت کہ وسلہ سخات از ملک ستہ از علم حقیقت
و صحبت اہل آن ہست۔

این است انجہ اندیشہ این شہرہ ساربان رسیدہ تمام از مصنف
چہ باشد و ائمہ اعلم مخفی نماند کہ نام این رسالہ بر ہان العاشقین بنظر آمدہ
چون مشتمل است بر سرگزشت طالب از مرتبہ جاوید تا بلوغ باعلی مرتبہ
کمال لہذا تسمیہ باین بجا است۔ والحمد للہ الذی عندہ علم
الغیبات و من جودہ نیل الطلبات۔ والصلوۃ والسلام
علی محمد صاحب الایات المحکمات و المتشابہات و علی آلہ
وصحبہ انجم الہدایات۔ و نسئل اللہ العفو و الہدایت
فی جمیع الحالات۔ تالیف شد بتاریخ سینر دہم شہر جمادی الثانی سنہ ۱۳۸۶

تمام شد

شرح برہان العائین

از فاضل بے عدیل شاعر بے بدیل علامہ حکیم مرزا قاسم علی گانہ
حیدرآبادی المتخلص بحکر اطال شاعرہ ادا م فوضہ
یا قلیح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رب یسر وتم بالنحیر

الحمد للہ الذی ہو ہو ہو لا الہ الا ہو۔ وهو الغفور الودود۔ ذو العرش
المجید۔ فعال لما یرید جلّ جلالہ وعمّ نوالہ۔ والصلوة علی من کان وجودہ باعثاً
لکل موجود وشاہداً لکل مشہود محمد مصطفیٰ شمس الضحیٰ بدر الدجی۔ معنی طہ و تیس۔
مصدر اسرار رب العالمین علیہ وآلہ الطیبین الطاہرین واصحابہ المنتجبین
المقربین اما بعد میگوید این ہرزہ گرد بیدارے تصور و فحاشے تفکر در تراکم
گنہا می مستمر مرزا قاسم علی بیگ انگر کہ خوشہ چین خرمن اہل یقین و فیضیاب
نظار اصحاب را سنجین است درینو لا رسالہ شکا رنامہ مصنف حضرت

ولی کامل محقق صوفی صافی مدقق قطب الاقطاب خواجہ بندہ نواز سید محمد
گیسودر از جینی قدس اللہ سرہ العزیز بنظر درآمد و این تمام رسالہ معلومست باعتبار
دقیقہ و کنایات عمیقہ و اشارات انیقہ و عبارات رشیقہ کہ جودت ذہیبہ
ہر نشتی چون مبتدی بتدقیق معانی اودا رساست و تحسینات فکر تحقیق
مطالب او بیدست و پااست۔ اگرچہ بعضی از صاحبان طبع سلیم و مستعدان
عقل متیقم در شرح آن کوشیدہ اند چنانکہ کوشیدہ اند اما جرئہ از جام حقیقت
آن نتوشیدہ اند۔ حضرت خواجہ بندہ نواز رحمۃ اللہ علیہ درین رسالہ فیض
استحلال حقیقت احدیۃ وجود واجب الوجود را بطریق تنزلات تا بمرتبہ شہود
بصورتہائے بوقلمون بطور چیتان بیان فرمودہ ہے

ز دریا موج گوناگون برآمد ز بیچونی رنگ چون برآمد

گہے در کسوت یلی فروشد گہے بر صورت مجنون برآمد

و در آخر رسالہ نوشتہ کہ ”ارباب حقیقت و اولوالالباب معرفت سترین
خیالات باز نمایند“

بدانکہ وجود من میث ہو ہوا عم است از ذہنی و فاعلی و خاص و
عام و مطلق و مقید بلکہ این مجموع مراتب وجودست اما بشرط ان لایکون
معشئی مرتبہ احدیت است و مقام جمیع التجمع و بشرط جمیع کمالاتش کہ لازمہ
اوست و احدیت در مقام جمیع است و از مرتبہ لا بشرط لاشئی مرتبہ ہویت
است کہ تجلی کردہ در مریاسے عالم تفصیل و در آئینہ جامعہ انانیہ اجساماً

لَقَدْ صَارَ قَلْبِي قَابَ لَوْكُلِّ شَيْءٍ
فَمَنْ عَنِ الْغَدَاكِ وَ ذِي الْلَهْمَانِ
وہم اسی لہ اسمائے الہیہ اور ہمو پیتیت معنویہ در ظلم کہ حکم آنرا ماہیت خوانند

و عرفان ثابته گویند بدانکه آیت اسما در حروف دایمت حروف در انقاب
و آیت انفس در ارواح و آیت ارواح در قلوب و آیت قلوب نزد
مقابل القلوب است

شعر

إِذَا كَانَ ذُنُوبُهُمْ شَاهِدًا قُلْنَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَهُمْ فَيَأْخُذُ عَنْنَا
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ خواجه میفرماید الحمد لله رب العالمین الحمد
هو الوصف بالجمل الاختیاری سواد کان مقابله النعمه ام لا والمدح هو الوصف
بالجمل اختیاریا کان او غیره و کلیهما الشا و باللسان و بینهما عموم و خصوص مطلقا
و نزدعارفان حمد الهی بر سه گونه است قوی - فعلی - عالی - اما حمد قوی گفستن
شناست بزبان حق را یاد کردن بصفات کمالیه آن چنانکه در کتاب کریم نازل شده
و حمد فعلی از تکابست به اعمال یدنیه از عبادات و طاعات و خیر است
خالصا لله تعالی و هر عضو را به هر حال واجبست که مطابق احوال خود حمد گوید
یعنی احمد لله علی کل حال - و حمد عالی آنست که بحسب روح و قلب متصفت شود
بکمالا علیه و علیه یخلق باخلاق الهیه کند و گفته اند که حمد عالی حق تعالی ذات اوست
در ذات او و آن ظهور نور ازلیست فهو السامد و المحمود جمعا و تفصیلا الحمد بعضی
حمد مخصوص به ذات الله است که به از اسم او نعت یا شایان باشد و الله
اسم ذاتست مستجمع جمیع صفات کمالیه و سایر اسما بطرف اوصاف میشوند
ازین جهت جلالت و علوی مرتبت و عظمت اظا هرست - و این اسم را
شریفست زاید بر همه اسما زیرا که چون الف از الله حذف کنند در الله باقی
میانند که لله صافی السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ - اگر لام اول را حذف کنند در
می ماند و آن نیز از جمله صفات الهیه است که لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَنسُ وَ بَخْد

لام ثانی (هـ) یعنی (ص) باقی می ماند که قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
 رب اسمیت که باعتبار نسب ذات موجودات ظهور تاثیر مربوطات
 میکند و نسب ذات با عیان ثابته نشاء اسما الهیه است و بسبب ذات
 به اکوان خارجیة نشاء ربوبیت و بی اضافت ذات اسم خاص حق است
 و در حضرت علییه هر چه ظاهر شود از اکوان صورت اسے باشد از اسماء
 ربانی که حق تعالی آن صورت را بآن اسم تربیت میفرماید و اعیان ثابته
 صور اسماء الهیه اند و رب مرتبی مربوط است یعنی موجودات خارجیة و
 مرتبه الوهیتة فوق مرتبه ربوبیت است و مرتبه ذات و صفات و افعال
 و ربوبیت مرتبه اسماء و صفات و افعال است عالمین جمع عالم است و
 آن بحسب لغت مأخوذ است از علم بمعنی علامت و گفته اند که موجود ماسوی الله
 عالم است و عقلا از تغییر عالم حدوث عالم و از حدوث عالم خالق را تقدم
 دانسته اند و عرفا در لوح وجود هر فردی از افراد عالم خالق را قدیم پنداشته
 اند و با عی را راقمه

در کلبه خاک بین ما چونیم چون نئے به ترا نهاسے گوناگویم
 نقشے که بلوح دل ما پُر سازست یک نقشه را از این گراما فوینم
 و العاقبتة للمتقين یعنی استفاده عاقبت که آن واصل الی الله شدنت
 مرتقین یعنی اولیا را الله راست که از غیر خدا در دل ایشان ہی و حزنی نیست
 إِلَّا أَزْوَاجًا وَلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا يَحْزَنُونَ وَالتَّصْلُوةَ وَالسَّلَامَ
 علی رسولہ وآلہ اجمعین معنی صلوة دعا و آمرزش و رحمت است یعنی از
 بنده نماز و از فرشتگان دعا و از خدا تعالی رحمت است و سلام در عربی گردن
 نهادن و فرمانبرداری کردن و رسول بمعنی فرستاده شده از جانب حق که صاحب

کتاب باشد بعلامت نبی که آن اعم است خواه صاحب کتاب یا شد یا نباشد
و عرفا گفته اند که کمالات الهیه بر دو قسم است قسم اول متعلق بذات احدیه
و ثانی متعلق به اکوان و کمال اول عبارتست از کمال ذاتیه و آن مرتبه
ولایت است که وجه باحق دارد و کمال ثانی عبارتست از کمال اسمائیه
و آن نیز منقسم بدو قسم است اول نبوت و آن وجه بود با ملائکه و قسم ثانی
عبارت بود از رسالت و آن وجه بود با عالم بشر بطریق انزال کتاب و
رسالت صورت نبوتست و نبوت صورت ولایت و گفتند
الولایة اعلی من النبوة اذ اجمعتا فی شخص واحد یعنی ولایت
بر نبوت راجع باشد هرگاه در شخص واحد این هر دو جمع شوند یعنی ولایت آن نبی
از نبوة آن نبی اعلی باشد زیرا که نبوة متغیر و منقطع باشد چنانکه فرموده لایسئ
بعدی و نفرمود و ثانی بعدی و نبوة تنهایی گردد و ولایت ناتناهی است و بگو
انکه نبوة علم ظاهریست و ولایت معرفت باطن و معرفت باطن مشغولی بحق باشد
و مشغولی بحق اعلی باشد از علم ظاهری که اشتغال بخلق دارد و دیگر آنکه الله تعالی را
ولی خوانند نبی گویند و هو الولی النجید قال الامام علیه السلام الولایت
احاطت بكل شئی والله من وراهم محیط و بعضی از عرفا گفته اند که
الرسالة وجه النبوة والنبوة وجه الولایة یعنی رسالت صورت نبوتست و نبوة صورت
ولایت و جمله انبیاء مستفیض اند از حق یوسیله باطن و باطن مقام ولایت است
و ولایت بدو قسم منقسم میشود عامته و خاصته اما ولایت عامه مثل بود بر اهل ایمان
موجب مراتب کما قال الله تعالی اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ آمَنُوا الْخَوْدَ و ولایت خاصه
خاصه نبی یا قایم مقام او باشد و بواسطه ایشان نصیب اولیاء الله است
و در زمان فنا و رحق و بقا بحق و مراد از فنا فناء بشریت است در وجه

ربانیہ در آنوقت بنده بالتصاف صفات مبداء افعال از بہت الہیہ گرد
 کما قال اللہ تعالیٰ فی الحدیث القدسی لا یزال العبد یتقرب الی بالنوافل
 حتیٰ احبہ فاذا احببہ کنت سمعہ الذی یسمع بہ والبصرہ الذی یرہ بہ ولسانہ الذی
 یتکلم بہ دیدہ الذی یشاہد بہا ورجلہ الذی یمشی بہا و حضرت امام جعفر صادق بحق خلق
 علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمودہ ان شد شربا بالاولیایہ اذا شربوا سکروا و اذا سکروا
 طربوا و اذا طربوا طابوا و اذا طابوا طوبوا و اذا بوخلصوا و اذا خلصوا و اذا خلصوا و اذا خلصوا
 اتصلوا فلما فرقی بینہم و بین جہنم و اول ولایت انتہائے سیر است از خلق بحق
 بہ از الیقین از مظاہر اغیار و خلاص از قیود و استتار و عبور از منازل و منتقات
 و حصول علم بر مراتب درجات بواسطہ حصول علم الیقین بلکہ بہ مشافہت
 عین الیقین تا آنکہ بحق الیقین برسد بعضی از عارفین گفتہ کہ مقام ولایت
 اکمل و اتم است از مقام رسالت زیرا کہ مقام ولایت بنی فی نفسہ اتم و کمال
 باشد از مقام رسالت اولیبب شرف متعلق و دوام او و بجهت آنکہ ولایت
 حکم و متعلق است بہ اللہ جل شانہ آنرا در دنیا و آخرت دوام است و رسالت
 حکم و متعلق است با خلق و منقطع میگردد بانقطاع زمان تکلیف و ولی ما خود
 از مضمیٰ قرب الی اللہ کہ آن از ولایت حاصل میشود کہ باطن نبوت است و ولی
 باقیام است یکی آنکہ نزدیک حق تعالیٰ ولیست اما او را خلق ولی نمیداند
 بلکہ خود ہم خود را ولی نمی پندارد و دوم آنکہ نزدیک حق تعالیٰ ولیست و خود ہم خود
 را ولی میداند اما خلق او را نمیداند کہ ولیست سوم آنکہ نزدیک حق تعالیٰ ولی است
 خود ہم خود را ولی میداند کہ ولیست و خلق نیز میداند کہ ولیست -

قوله تعالى تِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبَ إِلَيْهَا لِيَأْخُذَ اللَّهُ الْعِلْمَ
 يَتَفَكَّرُوا فِي حُرَّتِ قَدَسِ سِرِّهِ إِنَّ رُسُلَهُ رَأَيْنَا آيَاتِ فَيْضِ هِدَايَتِ

آغاز فرموده بنا بر آنکه حق تعالی درین آیت اشارت کرده است با مثال تمام
حقیقت طلبان معنی رس و آن فکر کنند و خوض نمایند که از امثال بر مشکلات
توان رسید و از تشبیهات به مشبیهات توان پیوست. تفکر از باب تفعل
است و مجرد این فکرست معنی اندیشه کردن و در اصطلاح منطق ترتیب
مقدمه است به نجه که قیاس صحیح قایم گردد و در اصطلاح صوفیان اندیشه کردن
در صفات و نهای الهی و در بحیثیت و نسبت حق با خلق نه در ذات جل
جلاله و حضرت رسول علیه السلام فرموده لا تفکروا فی ذات الله و تفکروا
فی صفات الله و نهایه و فکر در ذات الله تعالی جائز نیست و سعدی
میگوید

چه شبها نشستم درین سیرگم که حیرت گرفت آستینم که قم
توان در بلاغت به بحران رسید نه در کنه بچون بحران رسید
درین ورطه گشتی فرو شد هنر که پیدانشد تخته بر کنار

و فکر در راه ایست توجه بعیرت است با دراک محتاجه و در بنیای انتقال بود
از معرفت به تحقیق و از صورت به معنی و از خلق بحق چنانچه گفته اند تفکر ساعده
خیر من عبادۃ الثقلین و فکر در صفات او تعالی کردن اولی است بلکه همین
عبادتست فکر که نیک یکفیک و فکر بر چند اقسام است یکی آنکه سالک فکر کند
که خلاف شهرت غراولت بیضا از فضل صادر نگشته باشد که موجب معصیت
گرویده باشد و دوم آنکه سالک فکر کند در ادای حقوق حق تعالی که احسانات
او برینده لا تعد و لا تحصى است که او عاجزست از احصای آن

از دست و زبانیکه بر آید که عهده شکرش بدر آید

سوم آنکه سالک فکر کند در ضایع و بدایع ملک و ملکوت که از مزیل آن استیلاء

نفلت و کبر یائی حق بردل سالک صدور کند و ازان سرور حاصل آید۔
 بد آنکه طلیس متفکر نفس است و طلیس ذاکر خود حق تعالی است فا ذکر فی
 ذکر کم۔ ذکر نتیجه معرفت و محبت است و مقدمه وصول الی الله و فکر مقدمه
 توبه است فافهم ولا تغفل۔ بعد حمد و صلوة خواجه میفرماید۔

بد آنکه ما چهار برابر او بودیم مراد از ذات احدیت جمیع است
 و این عبارتست از ظهور ذات حق بطریق جامعیت زیرا که در مرتبه احدیت
 من حیث الذات جمیع اسما و صفات متحد بالذات باشند و احدیت محضه بی
 تعین اسما و صفات بود و گفته اند که تعین اول عبارتست از تعین اسم الله
 من حیث الوجود العلی و هر اسمی از حیثیت این مرتبه جامع بود بر جمیع اسما
 و صفات و الله عبارتست از ذات مستحجج جمیع صفات کمالیه و احدیت
 ذات من حیث الفردانیت بدو وجه بود یکی غیب الذات که معنی و حقیقت
 که در غیب الحق بود و دیگر مرتبه اسماے ذاتست که من حیث الوحدت
 الحقیقه الاسمائیه بود و این مشاهده اسماے ذات بود از مرتبه غیب ذات
 مع قطع النظر عن التمییز و الاختصاص۔ و اسماے الهیه عبارتست از تعینات
 ذات حق بوصف خاص علیم و حکیم و قدیم۔ و معنی تعین آنست که با و امتیاز
 شئی از غیر پدید آید بحیثیکه غیر در و مشارک نبود و شایند که تعین عین ذات بود و
 گفته اند که همه تعینات اعتباریه اند۔ چون تعین واجب الوجود و امتیاز او از
 وجود بعد از مرتبه احدیت محضه احدیت جمیع است لهذا گفت که ما جمیع وجودها و
 صفاها چهار برابر بودیم از یک پدر که آن هستی محض است و هر برادرے را
 یکی و اعتباریست اول واجب الوجود۔ دوم ممکن الوجود۔ سوم متمتع الوجود۔
 چهارم عارف الوجود۔ واجب الوجود آنکه ذات او مقتضی وجود او باشد و در

بقای خود محتاج بغیر نبود و معنی وجود کون و صیرورت است و عرفا گفته اند که وجوب امکان و امتناع امور اعتباریہ اندیک و دو و چهار را وجودی در خارج نیست اما سوم کہ آن اقتناع است اورا اثبوتی نباشد اصلا در ذہن یا در خارج و عرفا در معنی متمتع الوجود چیزے بالاتر رفته اند کہ بیان آن آیند و خواہم کرد۔ وجوب اقتضای لذاتہ دارد و بی فیض وجود هیچ شیئی موجود نتواند شد۔ امکان سابق بر وجود است زیرا کہ موج با یجادست۔ و اعیان ممکنہ منقسم اند بوجوہ ہریت و عقیقت و مجموع اعیان جوہریت متبوعات اند و اعیان عرضیت تابع۔

جو اہر یا بسیطہ اند در عقل و در خارج چون عقول و نفوس مجردہ یا بسیطہ اند در خارج چون اجسام بسیطہ یا مرکب از اجسام بسیطہ چون مولدات مثلثہ۔ و ہر عینی از اعیان جوہریت و عرضیت منقسم است باعیان اجناس عالیہ و سافلہ و ہر واحدے بنوعی از انواع۔ و ہر یکی ازین منقسم اصناف و اشخاص است فافہم و تفکیکین گفته اند کہ وجود واجب نفس حقیقت اوست زائد بر حقیقت نیست۔ اگر وجود زائد بر حقیقت باشد عارض خواهد بود و خود من حیث ہو ہو منتظر بغیر بود و ممکن لذاتہ گردد و این امر منافی وجوب است۔ و نیز گفته اند کہ وجوب وجود ہم زائد بر حقیقت نیست اگر عارض باشد زائد لذاتہ خواهد بود پس معلول لذاتہ گردد کہ تا وجود علت یافتہ نشود وجود معلول ہم محال باشد و این منافی وجوب بالذات است و ہمچنان تئیں وجوب نیز زائد بر ذات نیست عین حقیقت اوست و بعضے از متصفین گفتہ اند کہ واجب الوجود بمعنی لازم الوجود است کہ بواسطہ وجود واجب وجود خالی است کہ این وجود جسمانی بر وجود روح لازم است یعنی بغیر این وجود جسمانی روح را از عالم غیب در عالم شہادت نہورے نیست اگر این وجود جسمانی بودے روح در عالم پنهان ماندے۔ و اہل تحقیق کہ ارباب کشف و عرفا نذہنین فرمودہ کہ وجود

من احدیته اکثریت سه مرتبه دارد اول نور حق مطلق دوم ظلمت سوم ضیاء
 آثار ویت نور مطلق از آن او که مجرد است از نسب و اضافات متعذر است
 زیرا که طایر عقول و افهام بر پیرامین مرادفات جلال آن نتوان رسید لا تذکره
 الابصار و هو اللطیف الخیر لیکن رویت آن نور در حالت تنزل در مظاہر و تفسیر
 و در جهات مراتب نسب و اضافات ممکنست و محققین فرموده اند که نور
 حقیقتی است عالی که شعاع جوهریت او همه عالم را فرا گرفته است و اضداد
 به المعانی اسم نور و در همه عالم ظهور صفت ابدیست و ارد که اندک نور انشعاب
 و انشعاب اشارت به آنست و تشکیل گفته اند که نور عبارتست از ظهور لون
 فقط و نیز زعم کرده اند که آن ظهور مطلق است که ضو باشد و مقابل او خفاست مطلق
 است که آن ظلمت است و بین النور و الظلمة ظل است و ازین جهت است
 که گفته اند مشاہدۃ الابرار بین البقی و الاستتار زیرا که محض تجلی نور هم دیده را غیر
 کند و مینائی تاب رویت آن ندارد تجلی ربی للجلل فجعله و کما و خسر موسی صیقا
 و محض استتار است نیز امتناع مشاہد می نماید که جبره نتوان دید که کن ترانی یا
 موسی بسبب خفاست که او را در مراتب و اعیانست و هم در حق کنت کنز انجینا
 معنی بود که مرغ و هم و خیال بر اطراف ظلمت آباد حقیقت ذاتی او پرنی تواند که شود
 تلامذہ جمال با کمال خود از دریچه فاجبت ان اعرف بر مظاہر خلقت
 الخلق بیگانه به ظهور صفات کمالیه خود در عالم شہود جلوه فرمود - بد آنکه شئی را
 ظهور سے که از ذات خود باشد چنانچه لعان شمس و نار آنرا خنود گویند و اگر از جانب
 غیر خود باشد نور است - گاهی از محض لون تنها انعکاس ضو بغیر خود می باشد
 و گاهی ضو و لون هر دو منعکس میشوند و ضو کیفیت است کمالیه بذاتها و حقیقتیکه
 آن شفاست و گویند صحت کونی شئی اگر توقف مرئیست او باعتبار غیر نباشد

آن ضو بود و الا لون است - و شیخ الاشراقین در حکمت الاشراق فرموده که
هر شیئی فی نفسه نور باشد یا ظلمت و نور حقیقت بسیط است و ظلمت عدم نور است
و نور مجرد مشاراییه نتواند شد البتہ نورے که عارض جسم در خارج باشد قابل
اشاره حسی بود چون نور شمس و کواکب و نیز میفرماید که هر شیئی که آن نور لنفسه
بود نور مجرد است اگر نور غیر مجرد بود یعنی عارض باشد پس نور لنفسه نخواهد بود -
اگر نور عارض قائم بجدات باشد یا با جسام نور لنفسه نخواهد بود زیرا که وجود
او لغیره بود پس نور هم لغیره باشد و نور مجرد محض نور لنفسه بود بسبب قیام او
بذات خود قاتل - دوم ظلمت که بمقابلہ نور است و آن بر سه قسم است اول
ظلمت حقیقی که رویت او بیچ وجه ممکن نیست و دوم ظلمت محسوس که آن به
مقابلہ نور صبح هویداست - و ثلث ظلمت آنست که واسطه ادراک نور مطلق
میشود و بسبب تنزل در عالم محسوس یا غیب یا شہادت و آن در مراتب
ظلمات امکان امتزاج و انفصال است یا نور حقیقی که از خروج النور من
الظلمات مرتبه سوم میباشد و جمعیت نور و ظلمت است و حقیقت
آن مترنج گشته از طرفین و برزخیت میان وجود و عدم زیرا که نور صفت
وجود است و ظلمت صفت عدم و ازین جهت است که اصل ممکن را ظلمت
وصف میکنند و آن مقدار نور نیست که ممکن را حاصل است بسبب وجود است
که بواسطه آن از کتم عدم ظهور کرده است پس ظلمت و سه از جهت عدمیت
اوست چنانکه نور ایت است و از جهت استغاضه نور وجود است و هر نقی که
بمکن نمیگردد بواسطه احکام عدمیت اوست غافهم - بدانکه علوم حقیقی که در
مقابلہ وجود مطلق است تحقق نیست الا بواسطه عقل و ادراک و وجود محض
که نور مطلق است من حیث هو هو ممکن نیست الا بواسطه تنزل و مرتبه عدم

از روی تغفل مثال آئینه است که قابل تجلیات انوار وجود است و متعین از
 طرفین ضیا است که حقیقت آن عالم مثال است و جمال نور مطلق درین عالم
 ادراک مشاهده توان کرد زیرا که عالم ارواح و وراے آن از ملکوت و
 جبروت و رغایت نورانیت است و عالم اجسام متصف بظلمت کدورت
 و عالم مثال و ضیاء برزخیت میان اجسام و ارواح مابین العالمین هر یک
 ازین رو عالم مناسبتی و مشابهت و هر معنی از اعیان عالم اجسام و ارواح
 بواسطه مناسبتیکه باین عالم دارد بحسب قوت و ضعف درین عالم جولان میکند
 و اسرار عالم قدس در مراتب وجودی مشاهده می نماید - ممکن الوجود آنکه وجود و
 عدم او هر دو ضروری نباشند یعنی قائم بوجود خود نتوان بود و گاهی هست بود
 و گاهی نیست - چون هست باشد هستی او قائم بوجود واجب الوجود بود و حجب
 الوجود خود دیدات خویش قائم بود لا تقیر فی ذاته و لا بصفاة چون نیست گردد
 مستهک شود و در وجود ذات حق و دیگر از نشانی باقی نماند *أَمْ نَخْلُقُكُمْ*
عَبَثًا وَأَنْكُمُ الْإِنْسَاءُ تَرْجُونَ و بعضی از عرفا گفته اند که ممکن الوجود وجود در حمایت
 داین وجود روحانی درین جسم خاکی بصورت و شکل همین جسم خاکیست و در وقت
 خواب جدا میشود و چنانچه گفته اند که الروح روحان روح البخاری و روح المعین
 روح البخاری ممکن الوجود است و سوال *أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ* روزی شاق بر همین نافذ گشته
 که در جواب آن بلی گفت و این روح بخود قائم نیست مگر بروح معین و روح معین
 روح قدسی است و آن پر تو ذات خداست تعالی است و از امر و سستقرار
 یافته و بخود قیام دارد و قل الروح من امر ربی مراد از همین روح است - چون
 روح از عالم امر است و بغایت لطافت واقع شده و جسم به نهایت کثافت
 است یکم مطلق بقدرت کامله و مشیت مدبره لطافت را با کثافت چنان

پیوندے داد کہ روح را با جسم بنستے پدید آند و بطریقی بهم رسید و این نسبت را بنام نفس یاد کرد و فرمود *نَفْسٌ بِأَسْوَىٰهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* و نفس را از جهت امکان وجود و نسبت است از جهت لطافت بنستے بعالم قدس دارد و از جهت کثافت بنستے بعالم ناسوت و انقطاع کلی این نسبت از جسم موتست که کل نفس ذالقیته الموت و چون از جسم غصری پیوند نسبت او بریده شود از عالم مثال بعالم قدس پیوند و موجب اکتساب فضائل و زایل نفس را قعرج و کمش حاصل می باشد بدانکه میان عالم ارواح و عالم اجسام عالمی دیگرست که آن نمودار هر دو عالم است و آترا عالم مثال مطلق گویند و هر نفسی که از عالم ارواح بعالم اجسام میرسد بواسطه آن عالم میرسد زیرا که فیض روحانی که از عالم ارواح بعالم اجسام فایض گردد و مجردست از مناسبت و ارتباط بعالم اجسام چون بعالم مثال مطلق میرسد این عالم را کریم الطرفین می یابد بواسطه مجاورت روح بعالم ارواح مشابهتے دارد و بباعث موانعت جسم بعالم اجسام مناسبتے پیدا کرده کشته که قابل نکسے باشد اختیار کند باز بایفاے وعده خوده اذا جاء *أَحْكُمْ فَلَا يَتَأَخَّرُونَ سَاعَتَهُ وَلَا يَسْتَعِدُّونَ* وطن اصلی و مقام معلوم خود بود و فورجذباً اشتیاق رجوع نماید و اهل تحقیق گفته اند که عالم مثال مطلق را دو وجه است و وجه عام از روی ذات خود و وجه خاص بقیدات عالم خیال و هر تخیلی از نوع انسانی و غیره در خیالات مفیده اکتساب علم ملکوتی و اقتباس افواجر جبروتی بواسطه این خیالات از عالم مثال میکند و بعد از جضعف و قوت بر اقسام مشتملت چنانچه پیغمبر صادق علیه و علی آله الصلوٰۃ والسلام می فرماید *الروایات ثلاث* روایان الله و روایان الشیطان و روایا حدث الله نفسه پس بحسب قوت و اسرار ملکوتی در فیماے عالم مثال متجلی میگردد و در حالت رکود حواس درآئینه

خیال متعبد مشاہد میشود و قوی ترین رتبه که موجب اطلاع نایم است از معانی
 مثال اعدیه توجه سالک است بچنانچه مقصود خود جمع هم از تصاریف احکام و
 منظره است تا شعور روحانی از پس پرده حجاب طبع بر صور محسوسات از معانی
 مجرده بطریق تمثیل یا تشبیه یا احداث صورت مثالیہ مطلع گرداند بدانکہ عالم خیال
 دومرتبہ دارد یکی متعبد کہ آن خواب است و دیگر مطلق کہ آنرا عالم مثال مطلق
 میگویند و مرتبہ متعبد مختص بہ انسان است انطباع معانی و برین مرتبہ مطابق
 و غیر مطابق می باشد بحسب صحت شکل و دماغ و احتمالش و اعتدال و انحراف
 مزاج و قوت و ضعف و قوت مصوره - و خواب مثل جد و لیست جاری از حق
 بوجه متصل و بوجه منفصل و ہرچہ از عالم مثال است حقایق کلیہ است
 صور مرئیہ خیالیہ و مثالیہ در جدول خیال در آید تا برسد بہ ہر مثال و وصول
 بعالم اصلی کہ آن مثال مطلق است بواسطہ عبور بر حضرت خیالیہ بود و روح
 از عالم خیال متعبد متصل شود بعالم مثال مطلق و از آن عالم چون مراجعت
 نماید تعبیر خوشے می آرد و تعبیر نوریت تمام کہ بآن نور حقیقت صورتغیب
 کشف شود و تعبیر ہر واحدے از بنندگان معنی بود خاص چنانکہ لائق حال اند
 و مرئی بود چنانچہ اگر زاہدے در خواب بیند کہ بانگ نماز میگوید تعبیرش آنکہ
 حج گزارد و یا مردم را براہ راست دعوت کند - اگر فاسق این خواب چنان
 تعبیرش آنکہ او زدی کند یا مردم را بطریق ضلال خواند - و اول وحی الہی بہ
 انبیاء علیہم السلام رویاے صالحہ است و معنی وحی انزال معانی مجرودہ است
 در قالب حسیہ در حالت نوم یا یقظہ و محول احوال در یقظہ و در اکات حسیہ
 است و در نوم حس مشترک و ہرچہ در بیداری دیدہ شود رویت است
 آنچہ در خواب بیند رویا است اگرچہ تمثیل نزد عوام متفقہ ندارد مطلقا اما نزد

خواص اگرچہ در خارج وجودے نیست لیکن حیثیت تشل در خیال و حس مشعرک
تحتقے وجودے دار چون معلومات در علم و مقولات در عقل و اکثر امور دنیا
علیہم السلام در نوم ہیند در عالم مثال مطلق ہر آئینہ مطابق واقع باشد ازین جهت
حضرت ابراہیم علیہ السلام تعبیر نکرد و یا اسمعیل علیہ السلام فرمودائی اُرئی فی المنام
اُرئی اذ یجک فی نفس الامر ان ذبح عظیم کبش مقصود بود مگر حضرت ابراہیم
علیہ السلام آنچہ در خواب دیدہ بود بواسطہ خلعت خلیلیہ حضرت اسمعیل علیہ السلام
را فوج فرمود و حق تعالی فرمود یا ابراہیم قد صدقت الرؤیا ای جلست ما رایتہ
فی مناک صادق مگر خداوند جلشائے خود تعبیر آن کبش فرمود اینست معنی فوج
عظیم قتال بد آنکہ اکثر از فقراے کالین گفتہ اند کہ وجودات ممکنات مراتب متفاوتہ
دارند بحسب تقدم و تاخر و کمال و نقصان و وجود ہر ماہیت عین آن ماہیت باشد
یعنی آنکہ موجود ہمان وجودست و ماہیت متحدہ است باویہ نحوے از اتحاد و
جہج موجودات ظلال اشتراقات وجود واجب قائم بذاتہ ہستند و از براے
ماہیات اصلا وجودے نیست و نہ تاثیرے و نہ اثرے دروست بلکہ ماہیات
اعتبارات کلیتہ ہستند کہ آنہا را عقل اعتبار کند و وجودات باہنا متصف
میشوند پس از براے ہر مرتبہ از وجودات لغوت کلیہ حدیہ یا رسمیہ بودہ
است مسماۃ بماہیات و عوارض کہ را کئی وجود باہنا زسیدہ است و تعلق
جمل باہنا بودہ است۔

ممتنع الوجود۔ علمائے صوفیہ گفتہ اند کہ حقیقت ممتنع الوجود آنست کہ
ہیچ شیء را در جنب واجب الوجود ہیچ وجودے نیست و او منع کنندہ صور
اشیاست از وجود و این وجود امتناع شریک باری میکند پس شریک باری
ممتنع الوجود است و این در کتب کلامیہ مشہور است اما در حقیقت ممتنع الوجود

آنت کہ درازل الا زال بجز ذات بحت باری تعالیٰ بیچ شئی را وجود
 بنود یعنی متنوع بود کہ اطلاق وجود بر ذات مقدس مطلق او کہ در حجاب پردہ
 کنت کثرۃً مغنیاً پنهان بود و وارد گرد و این ذاتیست کہ ماضیت را بحیث الوجود
 مگر این امتناع حکم عدس داشت کہ از شان او وجود بود و این وجود با قضاے
 تجلی جی ذاتی کہ اقدس است از شوایب کثرت اسمائے و نقائص حقایق
 امکانیہ بکلم اجبت ان اعرف بجدب ارادت جتییہ پایہ بساط ظهور ازلیت
 ہما و مختلف الخلق منہر تجلیات خویش گردانید چون ذات او در مرتبہ امتناع
 وجود از ہمہ شوایب اخلاق و مقیاس نعمت و صفات برمی بود و پردہ
 لائین و غیب الغیب جلوہ گریہ داشت ع الا کل شئی ما خلا اللہ
 باطل: بعد از ان از بکن عیب الغیب تجلی مہور خود بہ تنزلات مقدسہ
 و منہر مختلفہ انداخت شعر

لَقَدْ ظَهَرْتَ فَمَا يَغْنَىٰ عَلَىٰ أَحَدٍ
 إِلَّا عَلَى الْمَدَى لَا يَغْبِرُ الْقَمَرُ

در مطاوی امیننی داغ چہ خوش گفته است

خوب پردہ ہے کہ چہلن سے لگے بیٹھے ہو صاف چھتے بھی نہیں سامنے آتے بھی نہیں

ولہ

آئے بھی تو وہ منہ چھپا گیرے آگے اس طرح سے آئے کہ نہ آئے میرا آگے

وسعدی میفرماید

دیدار می نمای و پرہیز می کنی بازار خویش و آتش ماتیس می کنی

عارف الوجود عرفا فرمودہ اند کہ عارف الوجود آنت کہ دانا باشد بوجد خود

و باری تعالیٰ در مرتبہ ظهور ذات بیچون و بیچگون خود من ذات لذاتہ فی ذاتہ

عارف وجود خود دست کہ ائی انا اللہ یعنی انانیت او عین علم وجود اوست

اینجا علم و عالم و معلوم کمیت و بعضی از سالکان راه حقیقت گفته اند که مراد از عارف الوجود من عرف نفسه بوده است که بشناسد که وجود خود چه بوده است و هستی خود را طلال هستی حق دانند زیرا که همه وجودات بوجود هستی او موجودند و قائم و نهستی او بوجود خود قائم و دائم است چون عارف وجود مطلق خود را شناخت وجود مطلق حق را نیز ازین وجود می شناسد پس شاید می پرسد از پرده وجود بشاهد آید که خود ناظر و خود منظور و خود شاهد و خود مشهود باشد و وجود مطلق سالک در وجود مطلق حق فنا و مستلک گردد

تو در و گم شود وصال نیست پس تو مباش هلاکال نیست پس

عارف الوجود را ب حصول وجود نورانی قابلیت و صفته حاصل گردد و جمال بے صورت بنید و کلام بی صوت بشنود بلکه همه عالم را حقیقت می نگرد که اوست و این گفتن راست نیاید که چون باشد و چگونه باشد فاهم و اجتهد.

پس این چهار وجود که ما بیان کردیم باید یکدیگر برادرند و غایب است و خصوصیات ایشان به تجلیات مختلفه است. و واجب الوجود را اول تجلی ذاتیست و تجلی ذاتی وحدانیت است و آن حضرت احدیت است زیرا که ذات حق وجودات و وحدت وجود عین او و غیر حق بی وجود و وجود حق عدم مطلق بود پس وجود محتاج نباشد در احدیت خود بوحده و تعین که ممتاز گردد و غیر وحدت عین اوست و این وحدت نشاء احدیت و واحدیت است و عین ذاتست من حیث می بینی مطلق که شامل احدیت و واحدیت است و احدیت بشرط ان لاشئ و واحدیت بشرط ان یکون مع شئ باشد و حقایق در ذات احدیت چون شجر بود در نوات و به تجلی دوم که از هر گشته اعیان ممکنه ثابت است که شیون ذات اند و آن تعین اول است و صفت عالمیت و قابلیت با خود

دارد زیرا که اعیان معلومات اول اند ذاتیه و قابل تعلیل و تعلیل شهودی و حق باین تعلیل
 تنزل فرموده از حضرت احدیت بنسب اسمائیه و به تعلیل سوم که ظهور وجود است
 مسماة باسم انوار و آن ظهور حق است بصور اسما و اکوان و اکوان صوماسمای
 الهیه اند و آن ظهور نفس الرحانت از نه ده مراد از نه ده اول امر است
 دوم عقل سوم نفس چهارم هیولای پنجم طبیعت ششم جسم هفتم افلاک هشتم ارکان نهم
 مولدات و شاید که مراد از نه ده اول هیولای اولی است و آن عالم اعلی و
 صورت اولی و عنصر اول است که در افق عرش لاله الا هو سبحانه تعالی است
 و استمداد نور و حکمت و فضایل از و میکند دوم عقل که در افق هیولی اولی است
 و استمداد نور و حکمت و فضایل از و میکند سوم نفس که در افق عقل اولی است و
 استمداد نور و حکمت و فضایل از و میکند چهارم طبیعت که عالم ملایکه است و در
 افق نفس است و استمداد نور و حکمت و فضایل از و میکند پنجم عنصر جرمی و
 و آن عنصر جانیست که استفاضه از طبیعت میکند ششم عالم جمادی هفتم عالم نباتی
 هشتم عالم انسانی قنبارک الشرحن النخلفین - و شاید که مراد از نه ده اول
 عقول محضه است که انوار عقلیه قاهره اند دوم نفوس مغارقه که جواهر مقلد و
 انوار مدبره اند سوم نفوس منطبقه افلاک چهارم صور نوعیه سموات پنجم صور
 کواکب ششم طایع اربعه هفتم بیابیط کلیات عناصرتهم صورت جسمیه هم از
 هیولای فلک الافلاک تا هیولای عالم کون و فساد و شاید که مراد از نه
 افلاک باشد مگر اول انب است و بعد از آن دوم سه برهنه بودند
 یعنی واجب الوجود و عارف الوجود و متنوع الوجود به احکام مراتب خود از شایسته
 کثرت در نظم وحدت و بر تراز کل ما و صفت به و لغت له و مراد از برهنگی
 تنزیه است - واجب در اول مرتبه ذات خود من حیث هو موینه لا بشر

شئی منزله بود از جمیع نسب و اشارات و بری از همه لغوت و اسما و صفات
و ذات احدیه او عین وجود نه بشرط لائقین و نه بشرط لائقین بلکه من حیث هو هو
یعنی غیر مقید باطلاق و تقید و تنزیه نیز در آن مرتبه غیر از تحدید وجودی است
چه باینکه به تشبیه تصور کنند که بقید تقید در آید حضرت شیخ محی الدین
عربی رحمتہ اللہ علیہ می فرماید :-

فَإِنْ قُلْتَ بِالتَّشْبِيهِ كُنْتَ مُخْبِطًا وَإِنْ قُلْتَ بِالتَّشْبِيهِ كُنْتَ مَقِيدًا
بدانکه جوهر باهیت غیر وجود دلالی موضوع که وجود آن جوهر است و مست از
از غیر خود از موجودات و همچنین عرض نیز باهیت موجودی موضوع که اگر
در ذات موجود یافته شود وجود او از اید علی الذات باشد مگر ذات مطلق او
تعالی بریست از شوائب جوهریت و نقائص عرضیت زیرا که وجود محض است
حاضر بذاته لذاته بغیر تفسیر در بحقیقت و صرف ذات از همه اشارات و نسب
مبرا و از همه لغوت و اسما و عبارات مبرا ازین جاست که گفته اند الواجب
لینس یخبر عن عرض - عارف الوجود نیز مرتبه فو ایت است که منزه است از همه
هستیهای احتیاجیه و بهستی خود قایل و علمه لذاته بذاته :-

من خدایم من خدایم من خدا محض علم از همه عالم جدا
متنوع الوجود این مرتبه سلب وجود است از غیر مقابل واجب الوجود چنانچه
عرفا گفته اند که در ازل الازال بجز ذات احدیه مقدسه هیچ شئی را ایجادیت
و وجود نبود ای لاشی الا الله و لیس کثله شئی :-
منم معدوم بی علت چو علت گشت بی نوم ازل فرزند من باشد ابد فرزندم
لراقمه

از دست تو ساری بادیت تو ماری به بقای خود تو باقی همه عالمی فانی

و یکی جامه نداشت و آن ممکن الوجود است که جامه وجود خارجی هنوز در
 زنداشت و ممکن دو جهت دارد که نه وجود او ضروری باشد و نه عدم او ضروری
 چنانچه قبل ازین به تشریح آن پرداختیم پس از جهت عدم ضرورت هنوز
 کسوت پوشیده بود و آن برادر برهنه قدری زرد و آستین
 داشت فیه نظر زیرا که سه برادر برهنه بودند و برخلاف ذکر یک برادر برهنه
 فرمود که زرد و آستین داشت و دیگر برادران را فرو گذاشت اغلب که
 اینجا مراد از برادر برهنه باشد که جامه نداشت که آن ممکن الوجود است
 و جامه نداشتن هم حکم برهنگی دارد و زرد و آستین داشتن کنایه است که آنچنین
 کنت کنزاً عنصراً از حقیقت معرفت الهیه بقدر ضرورت ذاتیه وجودیه خود
 با خویش داشت و مراد با وجود جامه نداشتن زرد و آستین داشتن آنست
 که وجود ممکن بقدر گنجایش آستین یعنی بقدر استعداد و قابلیت از وجود او
 استغاضه کرده بود و در دیگر رساله است که درج زرد و آستین داشت
 مراد از آن حقیقت وجودیه است که از واجب الوجودیه ممکن الوجودیه
 است بیازار رفتیم تا جهت تشکار تیر و کمان بخریم باز از کثرت
 وجودیه رفتیم که آن دنیا است که دنیا مزعنه الاخره هر چه در اینجا بکاریم
 ببر داریم

گندم از گندم بر دیدم چو ز چو از مکافات عمل غافل شو
 اینجاں کو هست و فلان ندا هر دایم را از و آید صدا

درین بازار جهت تشکار غزلان معارف حقایق اسمائیه و کونییه الهیه
 تیر سعی که لیس لانا انسان الاماسی است و کمان توجه نفس تا رجوع الی باقیم
 بخریم قضا رسید یعنی باقتضای حکمت الهیه و شئیت از لیه هر چه چهار کشته

شدیم این هر چهار وجود در وجود نشاء انسانی جذب گردیدند و انسان بفعل
 انی جاعل فی الارض خلیفه بطا هریت گوناگون از کمن آنگهان و ریخهان سر برآورد
 پس خلق جمیع موجودات در علم داعیان مظا هر حقیقت انسانی اند و حقیقت
 انسانیه مظا هر اسم جامع و اهل الله ازین جهت که ظهور حقیقت انسانیه در عالم
 است و عالم را انسان بگویند و حقیقت انسانیه را ظهور است در عالم انسانی
 اجمالاً و اول مظا هر انسانیه صورت روحیه مجرده است مطابق با طبیعت
 کلیه و بصورت اعضا مطابق است با اجسام عالم کبیر و این تنزلات
 و در مظا هر انسانیه مطابق حاصل آمده است میان نسخه صغیر و کبیر اما عالم
 انسان کبیر است بمعنی و صغیر است بصورت جمیع تجلیات ذانیه و اسمائیه
 و صفاتی و در عالم انسان کبیر مضمون ممکن است و نقد خلقنا الانسان فی احسن
 التقویم و در نهاد او تعبیه است یعنی در تقویم وجود انسانی گنجینه اسماء و صفات
 بطورے و دیت نهاده که همه ملائکه سبعین و قدوسین و همینین مقرر مد
 علم خود گردیدند و گفتند لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العلیم الحکیم و پس انسان
 بواسطه این استحقاق متحق خلقت حق گردید و آن امانتیکه آسمان و زمین
 و کوهسار از محل آن رسیدند انسان پرورش مشقت خود برداشت که علوم
 و جهول بود یعنی ندانست که نتیجه عمل چه خواهد بود لبست و چهار زنده
 پر خا بستم یعنی این چهار وجود که در حقیقت انسانیه استوار داشتند و عین حقیقت
 احدیه بودند متشکل بر عیب مطلق بصورت کثرت علیه از حیثیات و خصوصیات
 خود اسے و رے برگرفتند و بصورت یست و چهار مظا هر پدید آمدند و می نه

لا بهوت	چربوت	ملکوت	ناسوت
عقل کل	نفس کل	عقل کل	نفس کل

روح عظم	نفس نباتی	نفس حیوانی	نفس انسانی
قلب	روح	شعور	نور
نفس آماره	نفس لوامه	نفس لاهمه	نفس طبیعه
زمان	مکان	جهت	تعیین

انگاه چهار کمان دیدیم سه شکسته بودند و یکی هر دو گوشه و هر دو خانه نداشت مراد از چهار کمان عالم اعیان خارجی عالم ارواح عالم مثال عالم اشباح - و مراد از شکسته بودن سه کمان یعنی عالم اعیان خارجی عالم ارواح - عالم مثال - اول از حیث تعینات عدمیه است و امتیاز اعیان از وجود مطلق راجع است بعدم و نزد اهل الله مخلوق عدم است و التوجُّد کله بشه و عالم ارواح تعین جوهریت مجرد از عوارض اجسام و اولی و اشکال و عالم مثال عالم لطیفیت برزخ میان عالم مجردات و درین عالم همه اجسام مجرد اند از مواد مثل مجردات مگر امتداد آنها مثل امتداد اجسام است مگر غریب و فصل - و عالم اشباح عالم شهادت است که آن عالم امکان است و یکی هر دو گوشه شکسته بود یعنی ممکن که نه وجود او ضروری بوده نه عدم او و هر دو خانه نداشت یعنی سلب ضرورت یکی از طرفین که لازم او بود و عالم اشباح که از ممکنات و عالم شهادت و آن عرش و کرسی و فلک اطلس است که محدثات و این همه بساط اند لطیفیت خامسه غیر لمبایع عناصر دارند و آن برادر بر همه زردار یعنی ممکن الوجود که زرد وجود از خزانه واجب الوجود در آستین داشت کمان بی گوشه و بیخانه را بخرید که آن امکان است که سلب ضرورت یکی از طرفین در آنست پس این بیگوشه و بیخانه را از جانب سلب ضرورت عدم بخزید تیر می

بالیست یعنی استعداد و تابو اسطه آن شکا حقیقت کونیة شود چها
سه شکسته بودند و یکے پروپیکان نداشت مراد از چه
عناصرت آن آتش و باد و آب و خاک است از یک تاسه پراگند
بخود جمعیت و ثبات نداشتند و یکے که آن چهارم است پروپیکان ند
یعنی خاصیت متحرک بالاراده بودن و موثریت در اجسام کونیة
تیر بے پیکان خریدہ بطلب صید بصحرای شدیم یعنی
کلیہ در طلب حقیقتی که در عالم انسانیست بود بصحرای شہود آمدیم
و دیدیم سہ مردہ بودند و یکی جان نداشت مراد از چه
طباع اربعہ است و تشبیہ آہو بطباع از انجہت است کہ ہنوز صا
با یکدیگر نداشتند بلکہ صفت فرایت و رذالت ایشان تعبیر بود و مراد از
بودن اینست کہ آتش و باد و آب از بہت عدم مزاج و امتزاج با یک
بودند یکے جان نداشت یعنی خاک بسبب عدم مزاج و امتزاج با ایشان
نبود برادر برہنہ زردار کھمان کش تیر انداز از ان کھما
گوشہ و بیخانہ تیر بے پروپیکان را بران آہو سے
یعنی ممکن الوجود کہ از خزائن واجب الوجود زبرد آستین داشتہ
بی گوشہ و بیخانہ تیر بی پروپیکان کہ آن سلب ضرورت یکی از غفلین
بر آن آہو سے بیخان یعنی خاک کہ بسبب عدم مزاج و امتزاج با طبع
غیر متحرک بود از جانب عدم سلب ضرورت زد کند سے می پائید
صید را بقتراک بندیم مراد از کند مزاج است تا صید بطبیع
در خاک افتادہ بود بقتراک تمسک باہمی بہ بندیم چہا رکند و بدو
پارہ بودند و یکے ہر دو کرانہ و میانہ نداشت مراد

کمان جسم مطلق - جسم نامی جسم حس و متحرک بالارادہ جسم ناطق - جسم مخصوصیت ذاتیہ علیحدہ علیحدہ بودند یعنی جسم قابل ابعاد و شلانیہ و جسم حس و متحرک بالارادہ مصدر اساسات و تحریکات ارادیہ حیوانیہ و ہر یک کے فاضلی و حکمی جدا گانہ داشت بحیثیت جادیت حجر و حیثیت نباتیت شجر و بحیثیت حیوانیت بالارادہ مشہور و آن یکی کہ ہر دو کرانہ و میانہ نہ داشت جسم ناطق است کہ با وجود جسمیت و نامیت و حسیت و متحرک بالارادہ بودن دریا بندہ و معقول است و آن روح است کہ منظر حقیقتہ امریہ الہیہ است و بصورت روحیہ مجرودہ مطابق با طبیعت کلیہ و بصورت اعضائیہ مطابق با اجسام بسیطہ است و مراد از ہر دو کرانہ و میانہ نہ اتقن نیست کہ روح نہ داخل جسم است و نہ خارج و نہ حال در میان محل چون روح از عالم امرست از قید جسم و جسمانی بودن بالکل مبرا است و مجرور از ہمہ ادناس قیود و معاذہ عقودست و بیچ بندے از آلائش اجسام پاسے آزادی او رابستہ نمیتوان کرد و نہ نظر خیال و روح و ہم صورت ذاتی اورا بہ نقش وجود صورتے نقش توان نمودے

هَبَطْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْحَلِّ الْأَرْفَعِ وَ رَفَعْتُ ذَاتَ تَعَنُّزٍ وَ تَمَنُّعٍ
مُخَوَّبَةً عَنْ كُلِّ مُقَلَّةٍ عَارِفٍ وَ هِيَ الَّتِي سَفَرَتْ وَ لَمْ تَتَبَرَّعْ
و روح را از عالم امر با جسم نسبت کہ ہست از انفس گویند خواہ نباتی باشد یا حیوانی یا انسانی و انقطاع این نسبت موت است و مراد از کل نفس ذاتیہ الموت ہمین انقطاع نسبت است و باری تعالی بہ نفس انسانی قسم یاد کردہ است و نفس و ماسویہا فالہما مجزبان و تقویہا بدانکہ عرفائے محققین گفتہ اند کہ برنخے کہ روح را بعد از مفارقت بدن از نشاء دنیا و یہ در آنجا قیام خواہد بود غیر ازین برزخست کہ در میان ارواح مجرودہ و اجسام است زیرا کہ مراتب

تنزیلات وجود و معارج اود و نسبت دارند یکے مرتبہ کہ پیش از نشاء دنیا دیہ بود
 و دیگر مرتبہ کہ بعد از ان باشد از مراتب معارج و آن مرتبہ عروج است و صورتی
 کہ لاحق ارواح شود در برزخ دیگر صور اعمال و نتیجہ افعال سابقہ است و نشاء
 دنیا ویہ بخلاف صور برزخ اول ہر آئینہ از جمیع وجوہ ہر دو یکے باشند البتہ شریکند
 کہ ہر دو عالم روحانی و جوہر نورانی غیر مادی اند شکل بر مثال صور عام و برزخ اول
 را غیب امکانی و ثنائی غیب مجالی گویند تا ہم عالم مثال عالیست روحانی از
 جوہر نورانی شبیہ یکوہر جسمانی از انزو کہ محسوس است و فنیہ است بچوہر مجرد عقلی از ان
 وجہ کہ نور نیست پس این عالم نہ جوہر عقلی مجرد است نہ جسم مرکب مادی بلکہ برزخ
 است و حد فاصل میان این ہر دو برزخ کہ میان دوشی بود با فیضیہ از طیفین و
 شبیہ بہتین و تسلسل بر صور عالم جسمانی و مثال صورتی کہ در حضرت علیہ السلام اندو
 اعیان و حقایق است و عالم مثال را خیال منفصل نیز گفته اند زیرا کہ غیر مادیست
 و ہر معنی از معانی و روحی از ارواح اورا مثالیہ مطابقت است بکمالات او تا ہم
 صید را بان کنند بی کرانہ و بی میانہ بر بستیم یعنی نفس ناطقہ انسانی را
 بر کنند جسمانیت بر بستیم کہ بے کرانہ و بی میانہ یعنی نہ داخل جسم بود نہ خارج جسم خا
 می با نیست کہ مقام کنیم و صید را پختہ سازیم و آن ضرورت خانہ
 تن است کہ بغیر قیام اینجا صید را روح را پختہ نمیتوان کرد یعنی مکمل نفس انسانی را
 راست این خانہ می با نیست کہ روح بغیر جسم در اینجا پختہ کا نمیتوان کرد کہ حصول
 سعادت حاصل این مزرعہ فیض الکتاب است

از رباط تن چو گزشتی و گم مودہ نیست زاد رہے بر بنیادری ازین منزل
 چہار خانہ دیدیم سہ در ہم افتادہ و یکے سقف و دیوار بنداشت
 مراد از چہار خانہ چہار عناصر است و سہ در ہم افتادہ یعنی آتش باد و آب و ہر

افتاده بودند و یکی که سفت و دیوار نداشت مراد ازین عنقر خاکست و این خانه
 متفکیکه مانع آثار علویه باشد نداشت و دیواریکه استقرار خاصیات طبیعت را مستحکم
 باشد بنود یعنی سبب سفت و جدا نبودن این خانه خاک از حوادث زمانیه
 و تغیرات امکانیه مصئون و محفوظ بنود و یکی دیدیم بر طاق بلند نهاده
 که بهیچ وجه و حیلہ دست بآن دیگ نمی رگند مرآد از دیگ طبیعت
 است که در آن استقصات متخالفه الکلیفات را مزاج و اختلاص حاصل
 آید باز از دیگ دیگر آینه شود تا حکم اقتضای مشیت الهیه بر آنها صادر گردد و مراد
 از طاق بلند فلک نفس است چنانچه حکیم مجریلی گفته که فلک نفس در میان چار
 افلاک واقع شده و بالاس او دوافلاک روشن و مہذب و آن ہیولای
 اولی و عقل است و تحت او دوافلاک مظلمہ رذلہ کہ آن طبیعت و عنقرست پس
 اگر غالب گردید آثار ہر دو فلک اعلیٰ کہ نیرہ فاضلہ سعیدہ اند مصیر و مستقر آنها
 فردوس اعلیٰ است و نفس ازان مستمد و منبعث گردد و اگر غالب گردید آثار ہر
 دو فلک مظلمہ رذلہ کہ مصیر و مستقر آنها نار سفلی است نفس مستمد و منبعث ازان گردد
 و ابداع نفوس بہیمی و نباتیہ و جمادیہ نہ از عقل مستمد میگردد و نہ از ہیولای عالیہ
 کہ در آنها جا علیت این ہر سہ نفوس نیست البتہ ہر دو فلک اسفل کہ طبیعت و
 عنقرست مصیر و مستقر اینہا خاک است و خاک ازینہا منبعث و مستمد می گردد
 بتقدیر عزیز علم پس طبیعت دیگ است کہ بالاس طاق بلند کہ آن فلک
 آخرت نہادہ اند و بر استحقاق طبیعت کریمہ ہیچ حکمی را قدرتی حاصل نیست
 مگر از فیضان قوت و ہبیبہ باری تعالی جل شانہ چہا رگزہ زیر پایے کند دیدیم
 نہا دست بآن دیگ رسید چون حصول طبیعت کریمہ از نفس ناکیمہ بغیر از
 استقصات محال بود بمقدار گنجایش چہا ر عناصر کہ زیر فلک آخرت تدابیر حکیمہ

نکنند از نفس فلکی حصول طبیعت کریمه که آن طبیعت خامسه است نمیتوان کرد و مراد از
کنندیدن این است که چون حکما خواهند که استحصال طبیعت کریمه کنند حفره میکند
و در آن حفره بتعین تفصیل طبیعت کریمه می نمایند فافهم چون شکار بختی شده
شخصه از بالالای خانه بیرون آمد و گفت ای که بخش من بدید
که نصیب مفروض دارم چون طبیعت کریمه با چهار عنصر مزاج گرفت
نفس طبیعی از بالالای نفس فلکیه فرود آمد که من نصیب مفروض دارم یعنی
بقدر استعداد و قابلیت من بختی باید داد پس اول نصیب از نفس نباتی
گرفت و در نهو آمد برادر کامل مکمل و زمین نشسته بود استخوان
شکار از آن دیگر بر آورده بر تارک وی زوینے روح حیوانی
که در کین طبیعت نشسته بود و در دیگر نفس طبیعت بختی و با هم مزاج یافته سخت
مثل استخوان گردیده بود بر تارک وی یعنی نفس نباتی که از دیگر طبیعت حصه
خود طلب میکرد و یعنی بر نفس نباتی روح حیوانی غلبه نمود و سخت زرد
آلوا از پاشنه پای و بیرون آمد مراد از زرد آلومناست
زردی همان زردست که مرد برهنه را در آبتن بود و از لفظ زرد هم زرد تخفیف
وال حاصل می آید یعنی زرد حقیقت وجود بلبی مراحل اسیمیه و منازل رسمیه
بذوات مختلفه و صفات تشخصه از زرد آلوشد و مراد از درخت منشعب شدن
حقیقت واحده از اصلیت خود بفرعیت تنوع است تا آنکه صورت درخت زرد
آلو گرفت و از پاشنه پای یعنی از زیر پای آنکس طبیعت که از بالالای نفس
فلکیه فرود آمده بود بیرون آمد بر سر آن درخت رفتم یعنی ترقی کردیم از
نفس نباتی بعالم حیوانی خربزه کاشته بودند و بفلاخن آب میدادند
خربزه از آثار تحمیل الکیمیة است و لذیذترین میوه است و مراد اینجا نفس نبات

کہ شغل بر حیوانیت و ملکیت است و بہر جانب کہ خواہد متخیل میگردد چنان کہ
گفتہ اند

آدمی زادہ طرہ معنویت کن فرشتہ سرشت و ز حیوان
گر کند میل این شود بہ ازین در کند قصد آن شود بہ از ان

یعنی بعد از وصول بعالم حیوانی بعالمی رسیدند کہ در ان عالم خربزہ کاشته بود یعنی
تربیت نفس انسانی میکردند و آب بفلاخن میدادند یعنی از عالم قدس کہ دور
ترین عالم طبیعت است فیضان قدسیہ الہیہ آب میدادند از ان درخت
باذنجان نرو و آورویم یعنی نفس انسانی آشنای عالم طبیعت گرفت اور البصیر
باذنجان یافتیم کہ کثافت داشت و قلبیہ زردک ساختیم و باطل دنیا
گذاشتیم چون باذنجان کثیف و زردک لطیفست ازین ہر دو قلبیہ ساختیم یعنی
باہم مزاج دادیم و براسے اہل دنیا گذاشتیم تا ذالائقہ لطافت و الم کثافت
باستعداد طبیعی خود دریا بند چند ان بخور وند کہ اما سیدند بشہوات و
مذوقات دنیا چند ان پرداختند کہ تو گوئی آما سیدہ اند

چیت دنیا از خدا عن قل بدن در متاع و فتنہ و فرزند وزن
اہل دنیا کاسہ ان مطلق اند روز و شب در حق حقی و در بق بق اند
چند استند کہ فرہ شدند از خانہ بیرون نتوانستند رفت
دانستند کہ این آما سیدن فرہی است مالانکہ بوجہ جاہ و شہوات
دنیاویہ و حقیقت فرہی ایشان آما سیدن بود بحدے کہ خانہ تن برایشان
تنگ گردیدہ بود کہ بیرون نتوانستند رفت یعنی خود را در کدورت ہو جس
نفسانی و رواج حیوانی چنان مشغول و محبوس گردانیدند کہ دنیا برایشان
تنگ شد و رآنجا بہنجاست ماندند یعنی در آلائش دنیا آلودہ ماند

و ما بہ آسانی از کید ایشان بیرون آیدیم یعنی ما چہار برابر اور در مقابل
تنتزلات و مراتب تعینات کہ مختلف من حیث الظہور بودیم در آخر کار از عالم
روح مجرد گردیدہ در خانہ تن قرار گرفتہ بودیم از و نایس کل و نسق و تقاض کل ہوں
از مشغولیات جسمانی کہ موجب جیرانی و سرگردانی بود بیرون آیدیم با سانی و از
کید ایشان فارغ گشتیم و بر در خانہ خفیتیم و بسفر روان شدیم یعنی
چندے بر در خانہ تن بظلمت توقف کردیم چون بیدار شدیم شعور حقیقت خود
ما را بسفر عالم قدس آمادہ کرد پس بمقام صلی خود باز گشتیم کہ کل شیء یرجع الی اصلہ
ارباب حقیقت و اولوالالباب معرفت ستر خیالات باز
نمایند یعنی ارباب کشف و تحقیق و اصحاب رشف و تدقیق کہ کاملان علم
حقایق و واصلان معانی و قایق اند ستر این سخنان مرمرہ باید گفت آئینہ کہ
در آخر رسالہ حضرت قطب المتحقیق و قدوۃ المدقّقین حضرت خواجہ سید محمد گیسو را
حینی فرمودند رحمۃ اللہ علیہ ۔

خلاصہ این کلام قایق انتظام و حقایق پیام آنت کہ وجود حقیقی کہ
حقیقت ہمہ وجودات ظل وجود ذات اویند و رجمیع منازل و مراتب بحکم
ایمان تو افتم وجہ اللہ سائرست و در تمام مظاہرات کونیہ بشیون غمغہ کل یوم
بنوئی شان دایرہ اول وجود با وجود حق از ہنہا خانہ کنت کنزاً مخفیاً یا بر بساط
ظہور فاجبت ان اُعرف ہذا یعنی در حرم کبریائی خود کہ مرتبہ احدیہ ذاتیہ داشت
خود بخود بازی عشق می باخت و بحب ازلی و عشق لم یزلی اظہار عین جامعہ خوا
فرمود کہ آن عبارتست از حقیقت محمدیہ کہ عرفا این را مرتبہ احدیہ جمع میخوانند
یعنی وجود من حیث الحقیقتہ احدیہ محضہ ذاتیہ بود منزہ از جمیع اسما و صفات
من حیث التّعیّن و ذات احدیہ ازلاً و ابداً در بختی بود در غیب مطلق کہ سر

ذات اوست و باہر موجود و جہ احدیت است کہ سبب بقا و حیات اوست
بلکہ میں جمیع موجودات بود من حیث التّیین والنّہور و تحقیق کُلّ وجہ احدیت
بود کہ صفت حیات و بقاے ایشانست و رجوع حقایق جمیع موجودات بدین
حضرت تقدس و تعالیٰ است۔ و در مرتبہ احدیت من حیث الذات جمیع اسما و
صفات متحد بالذات بودند و معرفت چگونگی این ذات را از حیثیت تجرّد از
نسب و اضافات انوار عقول و شوارق نفوس در نیابد۔ بعد از طی مراحل
تنزلات خود بہ مرتبہ خلقت الخلق عالم کثرت را محل منطّہ ہر صفات کونیہ خود
فرمود۔ و اہمیت کلیہ کہ محل ظہور ظل الہیہ است از مرایاے صور اعیان ثابۃ
تخلی کرد و اعیان ثابۃ مرایاے اسماے الہیہ اند و اسماے الہیہ متقدّمہ
اند بعد صفاتیہ و احدیۃ احدیت ذاتیہ و مجموع موجودات علویہ و سفلیہ فیض
اند از فیض وجود واجب الوجود و جمیع ذات کائنات آمینہ ظہور اسما و صفات
حق اند و انسان کامل جامع جمیع حقایق عالم و حافظ اسرار الہیہ و کمالات
کونیہ است۔

کُلُّ الْجَمَالِ غَدَّ الْوَجْهَ بِجَمَلَا لَکِنَّہُ فِی الْعَالَمِیْنَ مُفَصَّلَا
و بحسب نشاء عنقریب آخر موجودات و بحیثیت جسم اشرف موجودات و بتاخر
روح اکرم ارواح و محبت بر ملا یک است۔

مِنْ کُلِّ شَیْءٍ لَبَدٌ وَ لَطِیفٌ مُسْتَوْدَعٌ فِی ہَذِهِ الْجَعْمَہِ

اینست آنچه ما را رادہ کردہ بودیم و اللہ اعلم بالصواب و در آخرین شاہد شرف
نامہ را بنویسند آراستہ می کنم تا جمال باکمال او بجاوہ گریہاے گوناگون دل از
دست عاشقان بر باید اگرچہ عروسِ خوب روئے احتیلاج آرایش زیورے
ندارد و اما مشاطہ شوق طبیعت را عادت آنست کہ شاہدے را بہزاران ہزار

زیور می آراید تا خود زیور از ان به آراستگی سر بر آرد
 زیور با بیارائید خوبان بهر وقت تو سیمین تن چنان بودی که زیور با بیارائی

مثنوی شکازنامه

ما که با هم چهارخوانیم
 گرچه هستیم در شمار چهار
 هر کجا ما هم رویم همه
 همه و با همه دلی همه ایم
 چار یکدل برادران حبیب
 گرچه ما بوده ایم یار همه چند
 هر چهاریم ما خوش ازنده
 نه ده باز دو جهان برتر
 مثل این نه پیش شبت بود
 نه تن از ماند اشتند به تن
 یک برادر برهنه بود همه
 این برهنه برادر دلش
 داشت در آستین بعد هر
 پس برتسیم جانب بازار
 تا ز بهر شکارتی و کلان
 از قضا هر چهار کشته شدیم
 باز بر خاکستیم سبت و چهار

را از اسما و ستر کو انیم
 فی الحقیقه یکیم و هم بسیار
 بی همه با همه غموم همه
 هر طرت خوش رمان زیر میام
 هر یک از یکے بعید و قریب
 صورت آراے اعتبار چند
 فارغ از امتیاز هر که و نه
 بلکه از هفت آسمان برتر
 هشت جنت بدین صفت بود
 جامه کان پوشش بود بدن
 خوشتن راهی نمود همه
 با وجود برهنه بودن خویش
 قیمت کائنات در ج زر
 بود دروے عجائب بسیار
 بخیریم و رویم در میدان
 کشته کشته تمام پشته شدیم
 از ته پشته ما همه یک بار

طرف دیدیم ما چپار کمان
 زان یکے را بنود و حنہ
 چہ کمانے چو خاطر درویش
 آن برهنہ برادر زردار
 تیر بایست از برائے کمان
 پروپیکان نداشت زان یک تیر
 پس بقتیم جانب صحرا
 طلب صید کرد سرگشته
 طرف دیدیم چپار آہوے
 زان سہ بودند مردہ یک بیجان
 آن کمان کش برادر زردار
 یہ کمانیکہ بود نادرہ کمیش
 تیرکان بود بی پر و پیکان
 سنے بہر بند می بایست
 سہ بفرزاک صید بر بندیم
 ناگہان یافتیم چار کنند
 یک از ان دو کرانہ نیز نداشت
 صید را ما بہ بند افگندیم
 نہ کرانہ میانہ بہ کنند
 خانہ بہر تیمام می بایست
 تا در آنخی نہ صید ما بہ پیریم
 ناقص افتادہ جبکہ پیش دوکان
 بود ہم از دو گوشہ بیکانہ
 گوشہ و خانہ نداشت بخوش
 بخرد این کمان بقصد شکار
 چار تیر شکستہ گشت عیان
 آن خریدیم ما بصد تدبیر
 بہر صیدے کنیم تا پیدا
 سعی کردیم دشت و درگشتہ
 اندران دشت بی تاک پوے
 بر سر خاک اوقت دہ عیان
 تیر انداز بے خطا ہستیار
 گوشہ و خانہ نداشت بخوش
 زوہر ان آہوے کہ بیجان
 یعنی اکنون کنند می بایست
 رخت خود پس سوی دگر بندیم
 سہ از ان پارہ پارہ بودند
 چہ کرانہ میانہ نیز نداشت
 در میان کنند افگندیم
 آہوے صید گشتہ اندر بند
 بہر نخبہ طعام می بایست
 آہوے صید کردہ را بہ پیریم

پختہ سازیم صید گشتہ شکار
 ہر طرف بہر خانہ گردیدیم
 سہ ازبان بود در ہم اقتاد
 اندران خانہ در شدیم ہمہ
 بود در خانہ طرفہ طاق بلند
 ناسر طاق دست کس نہا
 پس مفاکے پیای کندیدیم
 دست ماما فرازدیک رسید
 شخصے از بام خانہ شد نازل
 بہ نصیبے توان نمود قریب
 در کمین بد برادر کامل
 استخوانے برون زدیک آورد
 ز دلبشوخی تبارک سرفے
 یعنی از پاشنہ ہنایے رست
 بر سر یکد رخت زرد آلو
 بہ فلاخن کہ آب میداند
 ارسیدیم بر فرازد رخت
 فلیہ زردک از برای جہان
 اہل دنیا تمام تر خوردند
 فرہی در حقیقت آما سے
 حال خود را چو باز دانستند
 بعد پختن بیاد ویریم بکار
 پیش خود چار خانہ دیدیم
 یک دیوار و سقف بد سادہ
 بنی محابا در آدیم ہمہ
 بر تر از آسمان پہ میوند
 زیدے بحمیدے بسیار
 چارگزتا طلبند گردیدیم
 پختہ شد آن شکار حرب امید
 از پے بخش خویش مستحصل
 گفتہ اند اینکہ انصبت یصیب
 دست در دیگ کرد بس عاجل
 سوے او باز انقائے کرد
 نخل سجد بر آمد از بر فے
 خوش ہنایے بصد کمالے رست
 رکشتہ بودند خربزہ بہمنو
 بو العجب آبے تاب میداند
 پس فرو دآدیم با ہمہ رخت
 ساختیم آن لذیذ تر از جان
 تن بصد فرہی بر آوردند
 تنگ شد خانہ بر تن از یاسے
 سعی کردند تا توانستند

تنگ شد خانہ بینوا مانند	در بنجاست بنجانہ و مانند
ما زہر کید را زردان گشتیم	برون از قید آن مکان گشتیم
جہد کردیم تا باسانی	ما بر آئیم خوش بچولانی
برون از خانہ خراب شدیم	فارغ از جہد اضطراب شدیم
بر در خانہ چند کے غفتم	باز ترک تمام شد گفتم
چون بغزم وطن کمر بستیم	بسفر رخت خویش بستیم
مانہ بائے بسرگران رفتیم	بسلامت از یہجان رفتیم
تا چہ بود ست اہل ولی اللہ باب	باز گوید رازش از ہر باب
نظم کردست آخگر مسکین	آنچہ در نثر گفتہ خواجہ دین
خواجہ در خواجگان حق ممتاز	قدوہ روزگار بتدہ نواز

رحمت حق بر روح او باد

روح ما را فتوح او باد

غلط نامہ مجموعہ یازدہ رسائل حضرت سید محمد حسینی نجفی مدظلہ العالی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۰۴	۱۸	برسر ابراز	برسر اسرار	۱۷۷	۱۴	چهارم عالم	چهار عالم
۱۰۵	عاشیہ	دے ولحہ	دے ولحہ	۱۸۰	۱۴	وَلَا مَبِیَّةَ لَهُمْ	وَلَا مَبِیَّةَ لَهُمْ
۱۱۰	۱۴	تصور لیں	تصور کریں	۱۸۸	۱۷	چہار راہ	چہارم راہ
۱۱۶	۶	وَسِعَتْ	وَسِعَتْ	۱۸۹	۱۲	جزمی	جزئی
۱۱۹	۱	کاستوائی	کاستوائی	۲۰۰	۱۸	ما جمیع	ما جمیع
۱۲۲	۶	ہر ایک	ہر یک	۲۰۲	۱۲	فَلَمَّا تَخَلَّى رَبِّهٖ	فَلَمَّا تَخَلَّى رَبِّهٖ
۱۲۶	۱۲	بنشید	بنشیند	۲۰۲	۱۲	فَجَعَلَهُ	فَجَعَلَهُ
۱۳۷	۲۱	ابد الایان	ابدالان	۲۰۷	۱۷	جعل	جعل
۱۳۸	۲۰	لیکون الواد	بکون الواد	۲۱۰	۱۰	صبیعتہ	لبیعت
۱۳۱	۱۱	اے ہین	اے ہین	۲۱۱	۱۴	نفوت	نفوت
۱۳۵	۷	دورو	دردو	۲۱۲	۱۷	بروید	بروید
۱۳۷	۱۸	ضیف	ضعف	۲۱۶	۸	نداستن	نداشتن
۱۵۰	۹	یا ترا	تا ترا	۲۱۶	۱۵	سُفَرَتْ	سُفَرَتْ
۱۵۰	۲۱	ندشت	نداشت	۲۱۷	۱۶	کمل	تکمیل
۱۵۳	۳	حسن	حسن	۲۱۷	۱۷	راست این	سعت این
۱۵۶	۳	ودونداشت	ودو خانہ نداشت	۲۲۲	۱۱	فیض	فیض
۱۵۶	۱۳	وتیر اندازان	وتیر اندازان	۲۲۲	۱۶	بودربند	بودربند
۱۵۹	۶	مزاج	مزاج				
۱۶۶	۱۸	قوی	قوی				

غلط نامہ مجموعہ یازده رسایل حضرت سید محمد بن کیسودر از رحمتہ اللہ علیہ

صفحہ	غلط	صحیح	صفحہ	غلط	صحیح
۳	بُئِیُور	بُنُور	۲۸	زین	زین
۴	موییت	موییت	۲۹	وپرا	وپرا
۳	عرفت	عرفت	۳۲	بِذَاللّٰہِ	یَذَاللّٰہِ
۴	نخل	فکل	۳۳	بگزاردم	بگزارم
۵	دزدرا	دردرا	۳۳	خلطے	خلفے
۱۰	قَوَّسَیْنِ	قَوَّسَیْنِ	۳۴	ماشد	باشد
۱۲	کوئی	گوئی	۳۷	گردید	کردید
۱۳	اسکبار	استنکار	۴۱	ازبودورای	ازبودودورای
۱۳	درات	ذرات	۴۶	وسلم واشب	وسلم واشب
۱۳	حاستہ	حاستہ	۴۶	میکند	میکند
۱۴	عن	عن	۴۹	ای	آنی
۱۶	وعاضی	وعاصی	۵۷	گردانیہ	گردانید
۱۷	وازروے	وازوے	۶۱	حض	نص
۱۷	مخالفتہ	مخالفتہ	۶۱	خلفداراشدین	خلفداراشدین
۲۱	مرعلہ	مرعلہ	۶۲	گرداند	گردانید
۲۱	لَنفِذَ	لَنفِذَ	۷۰	وے	وے
۲۳	بخت	بجب	۷۴	ندارت	ندارد
۲۴	السیرلہ	السیرللہ	۷۶	نمنے	سننے
۲۸	گرد	کرد	۸۵	محبت حق اختیار	محبت حق و اختیار

